

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Historisk Harbog for Nors

Udgivet af
Norslands danske
Samfund.

„Historisk Aarbog for Mors“

er nedsat til Kr. 2,00 pr. Aargang.

Restoplaget af de otte første Aargange sælges samlet for Kr. 15,00, saalænge Eksemplarer haves; iøvrigt enkeltvis til Subskriptionspris.

Aarbogen er i Kommission hos P. Haase & Søn, København, og faas hos Landets Boghandlere.

Hovedoplæg og Ekspedition hos Tømmerhandler Th. Christensen, Nykøbing Mors.

Historisk Aarbog for Mors

Udgivet af

Morslands danske Samfund

og

Morslands historiske Museum

XIV

1932

I Kommission hos P. Haase & Søn - København

Morsø Folkeblads Bogtrykkeri

Bestyrelsen for
„Historisk Aarboeg for Mors“.

Friskolelærer Ole Jacobsen, Ø. Jølby, (Formand).

Tømmerhandler Th. Christensen, Nyk. M., (Kasserer).

Kommunelærer Marius Dahlsgaard, Nyk. M. (Redaktør).

Apoteker R. Olufsen, Nyk. M.

Brugsforeningsuddeler J. Sønderby, Ø. Jølby.

Havedyrkningen paa Mors gennem skiftende Tider.

Af Havearkitekt *Johannes Tholle.*

I. Oprindelse.

DER ER INGEN, der ved eller kan vide nøjagtigt, hvornaar den første Havedyrkning begyndte i vort Land; men der er mange Vidnesbyrd om, at dens Historie gaar meget langt tilbage, og det er fra den første Jorddyknings Tider vanskeligt at skelne mellem Have- og Agerdykning. Naar man i Broncealderen saaledes dyrkede baade Byg, Hvede, Ærter og Bønner¹⁾, saa har de første nok kunnet dyrkes i et primitivt Agerbrug; men til de sidste kræves der straks nogen Beskyttelse og efter vore Begreber nogen Indhegning, og vi kommer da nær op mod det Begreb, vi har om en Have: En indhegnet Plads nær Huset, hvori der dyrkes Planter til Husholdningen (eller Husets og Hjemmets Udsmykning). Naar dertil kommer, at man mener, at Kaal har været dyrket omtr. lige saa tidligt²⁾, at Æblet har spillet en betydelig Rolle i den nordiske Gudeforestilling (Yduns Æbler) o. s. v.²⁾, da maa man faa den Opfattelse, at Havedyrkningen maa være meget gammel, og er den maaske ikke helt saa gammel som den primitive Agerdykning, saa kommer den dog nær der op imod. Gennem den senere Romerkulturs Indflydelse (ca. 500 Aar efter Kristi) indførtes saadanne Plantenavne som Vin, Kaal, Porre, Kommen, Sennop, Kirsebær,

Blomme, Fersken m. fl.³⁾ i vort Sprog, og er end visse af disse Planter maaske kendt og dyrket før, maa det dog antages, at nye Former for visse af dem er kommet frem gennem de sydlige Landes Indflydelse, ligesom maaske ogsaa nye Dyrkningsmetoder er lært fra Rom. Fra Aaret 850 ved vi om Dyrkning af Kvan, Løg, Roer, Kaal, Ærter, Bønner, Humle, Karse m. fl. i Norge⁴⁾, og fra omtrent samme Tid maa det antages, at Dyrkningen af de fleste af disse Urter ogsaa har fundet Sted hos os. Specielle Optegnelser eller Vidnesbyrd om Havedyrkning paa Mors fra denne Periode kendes dog neppe⁵⁾.

II. Klostertidens Havedyrkning.

Med Munkenes Indvandring til Landet fulgte tillige en Højnelse af det primitive Havebrug, som før dette maatte have eksisteret i Landet. Munkene medbragte Lægedomsurter til Folkets Bedste, — de gav sig til at dyrke disse Urter i den danske Muld, — de indforskrev nye Vækster gennem Frø eller Podekviste og de anlagde Haver ved deres Klostre, (særlig ved Landklostrene) ligesom de ogsaa direkte søgte at udbrede Kendskabet til Dyrkning af Have- og Lægedomsurter blandt Almuen⁶⁾.

Fra Aaret 1200 og videre frem haves der de tydeligste Vidnesbyrd om et omfattende Havebrug, ikke mindst i Jylland. Der maa saaledes sikkert have været en virkelig Trang til Beskyttelsesforanstaltninger for Haver, naar Kong Valdemar Sejr i sin Jydske Lov af 1241 bestemmer (III 60), at hver Mand selv skulde hegne sin Abildgaard, Kaalgaard og Tofte, dersom han vil have dem i Fred for de omstrejfende Svin og Kvæg, — ligesom han ansatte Straffe for dem, der brød denne Fred⁷⁾. Disse Bestemmelser giver os samtidig et Indtryk af, hvad der dyrkedes. Vi erfarer, at det er Abild og Kaal; men

vi tør sikkert gaa ud fra, at der har været andet i Abildgaardene end Æbler og andet i Kaalgaardene end Kaal, selv om det under primitive Forhold har været

Gammeldags Rosentype.

det eneste dyrkede. Disse Betegnelser er dannet, fordi de paagældende Vækster maaske havde været de oprindelige Bestanddele i Haverne, og fordi de formodentlig bestandig udgjorde en Hovedsag deri⁸⁾; men de foran nævnte Urter m. m. har dog sikkert ogsaa kunnet finde en Plads indenfor Gærderne om Haverne, og vi ved ogsaa andetsteds fra, at man ikke har nøjedes med at

dyrke Æbler og Kaal. Saaledes beretter fra ca. 1200 Folkevisen om Esbern Snare i Linjerne 9):

Hun lagde det paa Tilje,
hun skar det i Roser og Lilje,

om helt andre Planter, og selv om de to Betegnelser maaske ikke netop dækker Rose og Lilje i vor Forstand, men blot er Betegnelser for Blomster af en eller anden Slags, — saa er det dog hverken Æbler eller Kaal. Og fra ca. 1287 melder Visen om Marsk Stig 9):

Mig drømte mine Rakker smaa,
var vorden til vilde Svin,
og de vare udi min Urtegaard,
og kasted de Urter omkring.

Ogsaa dette kunde tyde paa andet end Kaal. Hvad der iøvrigt har været dyrket, ved vi ikke ret meget om, men naar Kaal, Kvan, Løg, Roer, Ærter, Bønner, Humle, Vaud samt Æbler har kunnet dyrkes i Haver i Norge i hvert Fald saa tidlig som omkring Aar 850 4)10), maa det antages, at det sydligere Danmarks Haver ikke har været ringere i Planteindhold end hine. Der dyrkedes sikkert ogsaa Pors ved Nykøbing („Porsehaven“) til Brug i Stedet for Humle 18).

Har der end efter alt at dømme været et ret udbredt Havebrug før Munkene kom til Landet, maa dog en videre Udvikling af Danmarks Havedyrkning tilskrivnes disse flittige Klosterfolk, hvis Lægbrødre tog sig meget af denne Sag, og hvis Forstandere stod i livlig Forbindelse med Moderklostrene i Syd og Vest. Saaledes fortæller et Brev fra Abbed Vilhelm til Eskildsø og Æbelholt, at han ca. Aar 1180 har tilskrevet sine Venner i Frankrig om at sende sig Frø af Kaal og forskellige Urter, Rødder samt Pødekviste (*Cæterum olerum semina & herbarum diversarum atque radicum & arboreum surculus tuæ nobis prudentia providere relinquinus*)4)11). Ad denne og lignende Veje fandt nye

Urter og Træer Indpas i de danske Haver, og Have-
dyrkningen kunde træde ud af sine Barnesko og udvikle
sig fra et primitivt Stade til større og større Udvikling.
Og som Klosterhaverne kunde blive rigere, kunde ogsaa
Almuens Haver blive det, idet Munkene saa deres In-
teresse i og havde til Mission at udbrede Kendskabet
til hjemlige Sysler. Derfor udbredte Havedyrkningen
sig ikke mindst i Omegnen af Klostrene ⁶⁾.

For Mors' Vedkommende vides kun lidet om Klo-
sterhaver eller Haver fra denne Periode i det hele taget.
Øens eneste Kloster, Dueholm, der er grundlagt 1370,
har dog sikkert haft Haver. En Tegning af Klosteret
fra Resens Atlas ¹²⁾ udviser indhegnede Arealer, der nok
kan være Haver, og der anføres „Smedens Have“, uden
at dog netop dette behøver at være Have i vor For-
stand ¹³⁾.

Har der end ikke været ret megen Havedyrkning
ved selve Dueholm Kloster, saa har der dog til Klosteret
hørt Haver ude omkring. Saaledes overdrages i 1427
Klosteret en Gaard i Sejerslev, hvortil hørte „kalgards
rom“ og „havæ“ og fra 1444 og 1473 tales der ligele-
des om Kaalhaver, der overdrages til Klosteret eller
bortsælges fra det ¹⁴⁾. Og naar det fra 1451 kan anføres
„Piletoft“ som Stednavn paa Mors ¹⁵⁾, tyder dette paa, at
Pil allerede før har været dyrket her, i eller om Haver,
— og fra anden Side ved vi da ogsaa, at Piledyrkning
fra meget gammel Tid har været knyttet til Havedyrk-
ningen ¹⁶⁾, — hvorom vi senere vil berette.

Skønt Dueholm Kloster er borte, og Pladsen,
hvorpaa det har staaet, er stærkt omkalfaltret, har dog
flere typiske Klosterhaveblomster holdt Stand gennem
Tiderne, og har vokset der som levende Mindesmærker
over fortidig Havedyrkning. Aar for Aar er de nok
bleven færre, men endnu i 1811 noteredes det, at der
voksede *Hyocymus* (Bulmeurt), *Conium* (Skarntyde),

Archangeliga (Kvan), Cynoglossum (Hundetunge) og Svaleurt i Nærheden af Nykøbing, og disse Planter er sikkert fremkommet som et Resultat af Klosterhavebrug, eller det Havebrug, som er udviklet af dette: endnu i 1918 noteres der Mængder af Tordenskræpper paa selve Klostertomten, og denne Plante er netop saare karakteristisk som et Relikt fra den svundne Tid ¹⁷).

III. Landbohavedyrkning indtil Udskiftnings-tiden.

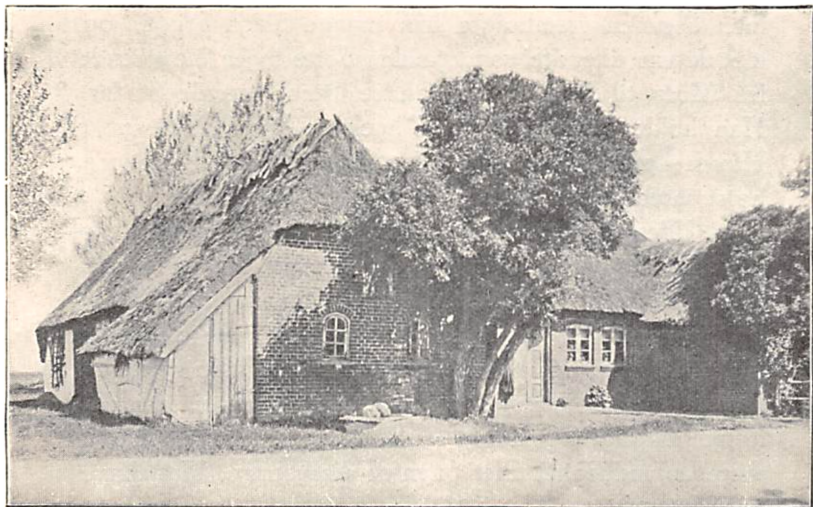
Havedyrkningen paa Landet har igennem Tiderne haft de vekslende Regeringers Interesse, og tidligt i Historien har man givet Forordninger om, hvad Bønderne skulde plante i deres Haver. Disse Forordninger, der udsendtes i forskellig Form og af lidt varierende Indhold fra 1446 og til ca. 1800 ¹⁸), paalagde Bønderne at plante et vist Antal Humle, Pil og Frugttræer, og det var Lensmændene paalagt at efterse, om det ogsaa skete ¹⁸). Ad denne Vej søgte man at fremme Havedyrkningen, og utvivlsomt har det ogsaa paa sit Sted bidraget væsentligt dertil; men der er dog ogsaa mange Vidnesbyrd om, at det ikke altid har baadet ret meget ¹⁸).

En af de væsentligste Géner for Udviklingen af et almindeligt Havebrug var de ufrie og trykkede Kaar, hvorunder Landboalmuen levede. Forkuet af en Herremandsstand med Ridefogeder og hvad dertil hører, med Udsigt til at skulle svare Afgift af, hvad de maatte avle udover det, der allerede maatte svares Afgift af og med Ukendskab til Dyrkningsmetoder og Behandling af Havesager, havde Bønderne en stærk udtalt Uvillie imod at inklade sig paa andet end de strengt taget var nødsaget til, (jevnfør Aarbogen 1919 S 44 ff), og i saadanne Egne af Landet, hvor det var vanskeligt at føre Kontrol fra Herremændenes Side, trivedes Havedyrkning ikke udenfor Herreborgene eller Præstegaardene.

Paa Mors har Forholdene i den Retning ikke

været anderledes end andre Steder, og især har de sikkert ikke været bedre.

Oplysninger om Haver fra denne Periode er faa, ligesom fra den foregaaende, og det indskrænker sig hovedsageligt til Haver ved Hovedgaarde o. desl. En saadan blev bl. a. anlagt ved Ørndrup (1742) af P.

Gammelt jysk Bondehus med Hyldebuske.

Stjernholm¹⁹⁾; allerede fra 1636 skal dog Jomfru Anne Sehested have anlagt en Have med 4 Fiskedamme ved Sindbjerggaard, den var inddelt i 4 Kvarterer, og deri fandtes Ribs, Stikkelsbær, Blommetræer, Roser og „geneme“ Træer, — alle mere eller mindre forkrøblede og medtagne af Vinden²⁰⁾²¹⁾. Ogsaa P. von Klingenberg, der 1670 blev Ejer af Højriis, anlagde ved denne Gaard en stor Have, som skal have været meget smagfuld. Den var sine 4 Tdr. Land stor, og som Tiden krævede det anlagt i fransk Stil med 4 Fiskedamme, og den indeholdt de sjældneste Træer og Planter, som han havde

ladet føre fra Holland dertil. Haven blev anlagt og passet uden Hensyn til Omkostningerne, og den blev berømt langt ud over Landets Grænser²¹⁾. Det hedder herom²²⁾, at Haven var flyttet fra Hamborg hertil, og at han 1770 ikke alene dyrkede mange rare (d. e. sjeldne) uden- og indenlandske Vækster og havde alle Ting bedre og tidligere end andre Steder i Landet; men desuden frembragte han mange Slags Frugt; og idet de var ukendte, som sjældne Foræringer blev sendt fra Mors til Frankrig og andre fjerntliggende Steder. Han holdt Dagbog over Tilvækst, Afgrøde m. m. i Haven; men denne Bog, der sikkert kunde byde paa højst interessante Træk, er desværre forsvundet.

Udenfor Hovedgaarden fandtes dog utvivlsomt ogsaa Haver, og bl. a. haves Optegnelser fra en „ringe og liden Have“ ved Degneboligen i Tøvring (ca. 1700)²³⁾ og fra 1797 en Kaalgaard i Bjergby samt „Madses Have“ sammesteds²⁴⁾, men om den sidste har været en Have i vor Forstand, er dog ikke helt sikret, idet det ifølge datidig (og tildels nutidig) Sprogbrug godt kan være en indhegnet Plet (jevnfør Kalvehave, Hestehave m. fl.)²⁵⁾.

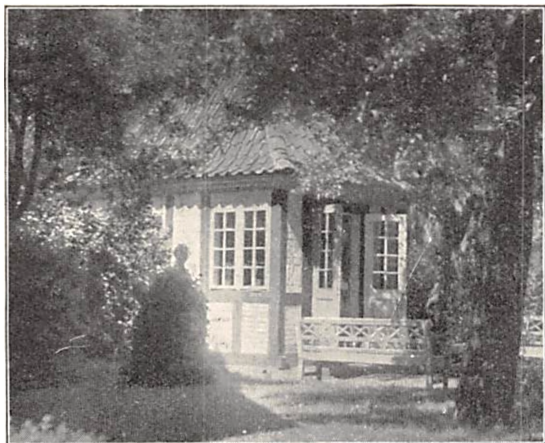
En Hemsko for Havedyrkningen har foruden de allerede nævnte Forhold ogsaa de manglende Læforhold været; og først da disse i forrige Aarhundrede bedredes betydeligt, blev der gode Forhold for Haver.

IV. Haver i Nykøbing til ca. 1800.

Den Mangel paa Læ, som vanskeliggjorde Landbohavernes Udvikling, eksisterede ikke i Byerne, hvor Husene gensidigt gav Læ for hinanden og for de mellemliggende Haver, og der har da sikkert fra tidligere Tider knyttet sig Haver (Kaalgaarde) til de fleste Huse i Nykøbing.

Nykøbings Privilegium af 2/5 1571 siger, at Bor-

gerne skal falholde Humle og andet, som Bønderne har Brug for²⁶⁾, men vi har ingen Bevis for, at denne Humle er avlet i Nykøbing, — tværtimod er det ret usandsynligt, at i hvert Fald større Partier er avlet her, — ja, i en Klage over Byens Borgmester (1673) antydes det endog, at den Humle, som man sælger i Nykøbing til-

Lysthus i en Købstad c. 1750. Den gamle By i Aarhus.

føres andetsteds fra og er endog dyrere end andetsteds³¹⁾. Men har der saaledes end ikke været større Humlehaver (om der i det hele taget har været avlet Humle) i Nykøbing, saa har der i hvert Fald været andre Haver gennem Tiderne. De kan have ligget bag Husene, mellem Gaderne, og (som det er sædvanligt) i en Krans omkring Byen, saaledes som ogsaa Resens Atlas af 1677 antyder det³⁴⁾. Af Synsforretningerne fra 1688 og 1698 fremgaar det, at da Byen paa disse Tider er fattig og forarmet, henligger store Dele af den med Grønjord, — og skønt det ikke var noget, Regeringen saa med Velvilje paa, gik den dog med til, efter Byfoged Rasmus Christophersen Jungshoveds Forslag at lade de

herreløse Jorder indhegne og dyrke (^{24/8} 1689)³⁵); men om dette nu blev med Havesager eller med Agerbrug er ikke klart.

Om enkelte Haver fra Nykøbing kan noteres en Kaalhave ved Hospitalet (1739) samt Kaalgaardsjord ved Dueholm Mølle, der ogsaa tilhørte Hospitalet²⁸), en Have ved Skolen (1767)²⁷), mens den „Have“ i Rolstrup, hvorom der en Tid er Strid³⁶), ikke har været Have i vor Forstand²⁵). Der opregnes i 1769 44 Gaarde og 73 Huse i Byen, men der siges intet om dens Haver³⁷), og naar det i Bekendtgørelse om Torvedag (1779) hedder, at Landmanden fra de omliggende Amtter altid kan være vis paa i Nykøbing at finde god Afsætning paa sine Varer, især alle Slags Fisk, Have-Urter, Ost, Smør, Ærter²⁹), m. m., saa tyder dette just ikke paa, at saadanne Varer avledes til Overflod, hverken i Nykøbing eller den nærmeste Omegn³⁰).

Om Haverne ved vi iøvrigt, at de, saaledes som det ogsaa var Tilfældet i saa mange andre Byer, almindeligt omgaves af et Plankeværk³⁸).

V. Omkring Udskiftningstiden og Aarhundredskiftet.

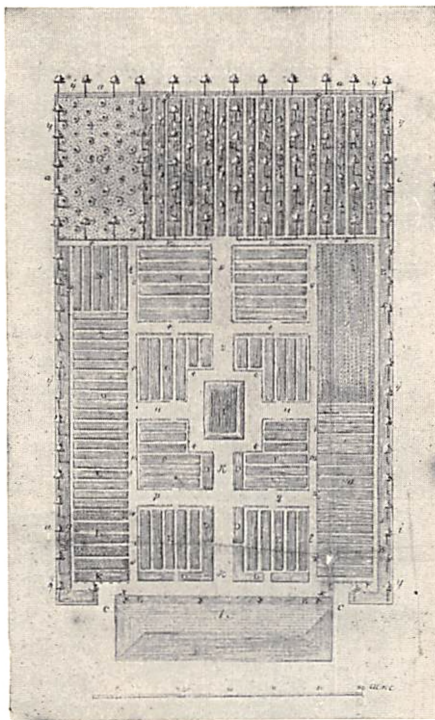
Udskiftningsforordningen af 1781, der gennem de efterfølgende Aar resulterede i, at saavel Byjorder som Agerjorderne paa Landet udskiftedes, kunde have til Aarsag, at man nu indtog Jord fra Fællesjorden til Havedyrkning; men Interessen for Havedyrkning var endnu paa dette Tidspunkt ikke saa stor, at denne Forordning betød synderligt i saa Henseende, — i hvert Fald vides der kun faa Eksempler herom fra Mors. Det var stadigt galt med Læforholdene paa Landet, og i Byerne var der ikke ret meget Jord til Disposition. Man tog derfor fat paa at arbejde for Fremme af Læplantningen, især heftede man sig ved Plantning af Piletræer, og Regeeringen traf Foranstaltninger til, at Piletræer kunde

blive lettere at faa i Jylland³²). Endvidere virkede man gennem Skolerne for at vække Interessen for Havedyrkning (se senere). Alt dette kunde imidlertid ikke straks give et Resultat, og Indtrykket af Havedyrkningen omkring Udskiftningstiden og Aarhundredskiftet (1800) var at denne var sløj.

Det hedder i en Oversigt fra 1811³³):

Med Haugedyrkingen staar Morsingen ganske tilbage. Det er rart at træffe i hans Kaalgaard de fornødne Madurter, end sige mere; og sjelden seer man deri anden Trævæxt, end nogle Hyld, som ydmygt bøje sig for Vestenvinden, og nogle Bindepile. De, som have omplantet deres Kaalgaard med Pile af højere Væxt, er ikke

mange, og de kunne siges særdeles at udmærke sig iblandt den øvrige store Hob. Det var derfor et Særsyn, at see Fæstebonden Jens Øer i Tørring, for nogle Aar siden at forvandle et ringe Stykke Gadejord, der tilfaldt ham ved Udskiftningen, til en nyttig Kjøkkenhaug. Da han begyndte dette Anlæg, blev han vel spottet af sine Ligemænd, men dette afskrækkede ham ikke; tilligemed sin vindskibelige Kone vedblev han at virke til Maalet, og høster nu den Frugt af sit Arbejde, at han aarligen kan sælge Hvidkaal, Rødder etc. for mere end 50 Rdlr. Denne vakre Bonde blev vel nyligen af Landhuushold-

Mansa: Plan til en Bondehave paa Udskiftningstiden.

ningssselskabet belønnet for sit Haugeanlæg med 10 Rdlr., men en saa ubetydelig Pengebelønning vil neppe kunne virke til det, den skulde. Efter den Kundskab, jeg har om Morsingen, vil han ved en Medaille eller et Stykke Sølvtoj ansee sig langt mere hædret og opmuntret end ved en Pengepræmie, om denne end meget overgik hiin i Værdi. Imidlertid synes det, at den vindskibelige Jens Øers Exempel dog vil virke noget paa hans Naboer, saa at de ikke lader deres Kaalgaarde saa lidet benyttede, som hidindtil, eller blot anvende dem til Kaal. (I Henseende til Hagedyrkningen og hvad der i Almindelighed hører til Landoeconomien opnaaes sikkert Hensigten, naar Bønder kunne blive Exempel paa Bønder; thi ellers havest gerne Udflugter).

Sognefoged Christian Staunstrup til Sorgenfri ved Ljøslev har ved sin Gaard anlagt en Hauge, som vidner om hans udmærkede Lyst til Træplantning.

Gren af Ambra.

Af de Træer, som i Mands Minde har staaet i Højriis Hauge, sælges nogen Frugt, saa og Jordfrugt af Dueholm Hauge og de fineste Hauger i Nykøbing . . .

Af Planter, som kan forekomme i Haverne, nævner Provst Schade (se Fig. Side 14—16) ³³⁾:

Agurker, Sukkerærter, Stang- og Krybbønner, Hvidkaal, Savoikaal, Grønkaal, høj- og lavstammet, slet og kruset, Roer, Løg, Gulerødder, Timian, Merian etc. Nogle Lægedomsurter, som: Ambra, Malurt, Krusemynte, Salvie, Lavel, Isop, Balsam. Frugttræer som: Æbletræer, Pæretræer, Blomme-træer, Kirsebærtræer, Ribs, Stikkelsbær, Solbær, Barberisser, Hassel- og Valnøddetræer.

Dog, tilføjer han, maa man ikke vente at finde disse Vexter i alle de Fornemmeres Hauger, og endnu

mindre i Bøndernes. Til Pryd finder man i adskillige Hauger nogle perennerende Blomstervexter, som:

Aurikler, Vaarlyst, Narcisser, Iris, Ranunkler, Tusindfryd og flere. Træer og Buskvexter; som: Rosentræer, Syrener og Buxbum, Jasmin, Hestekastanje og Valbirkløen, i Højriis Hauge og i Nykjøbing: Nordamerikansk Kongeved, Sibirisk Ærtetræ, Uægte Akasie (vil ikke trives her) og Pensylvansk Rose, i Nykjøbing. Almindelig Alm og Markløn, kun i Højriis Hauge.

Provst Schade, der var meget interesseret i disse Ting, fremsatte derefter følgende Forslag³³⁾:

For at ophjælpe Haugevæsenet ikke alene hos Bønder, men og hos adskillige andre Landboere, og i Almindelighed at fremme

Isop.

Krusemynte.

flere nyttige Vexters Dyrkning i Landet. var det ønskeligt, at her paa et bequent Sted i Landet blev ansat en duelig Gartner, forsynet med en tilstrækkelig Jordlod, hvori skulde anlægges Planteskole af Frugttræer og vilde Træer, og i det hele dyrkes saadanne Væxter, som høre til en oeconomisk Hauge, og Husmænd og Indsiddere heri gives Undervisning. Her kunde og undervises i at dyrke og be-

handle Hør, Hamp, Tobak, Humle og Farveplanter. For at Indkjøbet af den dertil fornødne Jordlod ikke skulde falde det Offentlige til Byrde, kunde dertil udlægges en Tønde Hartkorn af beneficeret Jord, og om den laae paa et bequent Sted, da ved Mage-

Balsamblade.

Konsulentvirksomhed, Vandregartnere m. m. Det var andre Veje, man betraadte i disse Tider (se senere).

En anden Beretning fra hin Tid siger i Almindelighed ³⁹⁾:

Bonden har ved sin Gaard et Indelukke opsat af Jordtørv, eller Flintestene, kaldet Kaalgaard, thi Grønkaal er den vigtigste, og hos de Fleste den eneste Haveurt, som dyrkes. I nogle Bønderhaver findes Sennep, Peberrod, Hvidkaal og Kartofler. Af Træer haves i

skifte faa en hensigtsmæssig Beliggenhed. Gartneren kunde, foruden de Fordele, han drog af sin Lod, nyde i aarlig Løn $\frac{1}{2}$ Fjerdingskar Byg af hver Tønde frit og ufrit Hartkorn. Denne Byrde synes liden mod hvad der i det Hele kan vindes ved en saadan Indretning. Imidlertid er dette kun et kort Vink til nøjere Overvejelse.

Allerede paa dette Tidspunkt var der sørgt for en eller flere saadanne Gartneres Ansættelse for Københavns Amt, men der skulde gaa adskillige Aar, henved et lille Aarhundrede, inden der ogsaa for vor Egn blev truffet lignende Foranstaltninger, nemlig gennem

Haverne Hyld, Piil, Ribs- og Stikkelsbærtorne. Af Mangel paa nødvendig Omhu for Havevæsnet køber Bonden Kartoffler og Hvidkaal fra andre Steder, og Frugt af Æbler og Pærer fra Egnea ved Fredericia og Aarhus. Vel sandt, at Klimaet er her ej gunstig for Frugttræer, men Bondekonen burde dog kunde have i sin Have de fornødne Kjøkkensager til egen Huusholdning. Enkelte Gartnere, kaldet Podemestre, gives her i Landet, og ved adskillige Herregaarde og Præstegaarde findes ret artige Haver, hvori findes, foruden Kjøkkensager, Æble-, Pære-, Valnød- og Morbærtræer. Men paa disse Steder findes og Havediger opsatte af Jordtørv til 2½ Alens Højde, og inden for Rader af Hyld og Piil til at skaffe Læ for de skarpe Vinde.

Den nævnte Beretning gælder nu ikke for Mors alene, men for hele Thisted Amt.

Paa disse Tider eksisterede endnu de forannævnte Paabud for Bønderne om at plante et vist Antal Frugttræer, Piletræer og Humle hvert Aar, omend man de fleste Steder i Landet var gaaet bort fra Brugen af den, Men i denne Henseende holdt Anders Gjedde til Glomstrup og Højriis fast ved gammel Ret og Skik, og han udstedte ingen Fæstebreve, uden at han forpligtede sine Gaard- og Husmænd til at plante mindst 10 Træer aarlig, ligesom han personligt lod anlægge en Have ved Glomstrup ⁴⁰).

Iøvrigt ved vi, at der ved Dueholm paa denne Tid var 2 Haver, nemlig en Træfrugthave Vest for og en Køkkenhave Øst for Borgegaarden; i den sidstnævnte paabegyndte man noget Humleplantning ³³). De større Ejendomsbesiddere og Præster begyndte at røre paa sig og at virke for Havedyrkningen ⁴¹); saaledes blev ved denne Tid Dueholm Have udvidet ved Friedericke C. C. Erlandsen, idet hun plantede de store Bøgetræer, som tidligere stod i Skellet mellem Haven og Engen, men ødelagdes i 1839s Vandflod. Ligeledes skriver Haven paa Ullerup sig fra denne Tid, forsynet med mange Frugttræer, Humle-Anlæg, og er godt vedligeholdt, mens Haven paa Højriis ikke længere holdtes

vedlige som forhen³³). Der fandtes dog endnu en behagelig Allé af store Elmetræer fra Gaarden og til Fjorden. Den var 4 Tdr. Lands Størrelse og har mange Frugttræer³³). Ved Frøslevgaard var der Frugttræer, og ligeledes har man ogsaa her begyndt med Humledyrkning³³).

Over 100 Aar gl. Morsø Glasæble.
Ca. 40 m i Omkreds.

Uden for Hovedgaarde og Præstegaarde stod det, som allerede nævnt kun ringe til, og en Rejsende siger i 1805, at Havevæsenet er aldeles forsumt paa Mors⁴²), — en Iagttagelse, som sikkert er rigtig, og som kun bekræftes af de faa Undtagelser fra Reglen.

VI. Landhusholdningsselskabets Præmieringer.

Da det havde vist sig, at det ikke var nok at forsøge at fremme Havedyrkningen ved Paabud om Plantninger, og da denne Metode op imod Aar 1800 praktisk talt var opgivet (uden for Sjælland), indledede man gennem Landhusholdningsselskabet en anden Maade at faa Sagen gennemført paa. Og denne Vej var Frivillighedens og Belønningernes, i Stedet for Tvang og Paabud.

Landhusholdningsselskabet stiftedes i 1769 under kongelig Bevaagenhed, og foruden at arbejde med de store Landbolove kom det ogsaa til at beskæftige sig med Smaating af Interesse for Landets Økonomi. Saaledes begyndte man at uddele Præmier til Folk, som var flittige, stræbsomme eller opfindsomme, og man

præmierede saa forskellige Ting, som „strikkede Huers Forfærdigelse“, „Oprettelse af Almuebogsamlinger“, Sælhundefangst, Humleplantning, Piledyrkning o. s. v. Præmierne for Havedyrkning og Træplantning gaves især paa en Egn, hvor Vedkommende ved sit Eksempel kunde faa Indflydelse paa Sagens Fremme. Ogsaa paa Mors faldt der en Del Præmier, omend med adskillige Aars Mellemrum, og Beretningen om disses Tildeling giver ofte Oplysning om rørende Almueflid og Stræbsomhed.

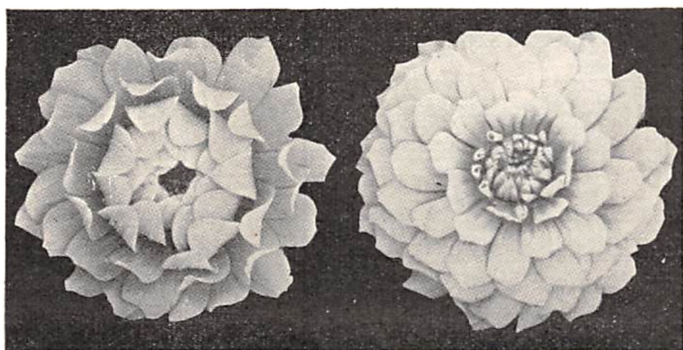
I Aaret 1810 gaves der Præmie til Hoveribonden Jens Øer i Tøvring, Galtrup Sogn, og det hedder om ham ⁴³⁾, at han har anlagt en Have paa ca. 9000 Kvadrat-alens Størrelse; den er indhegnet i Aaret 1805 og i Aarene 1807 og -8 er der plantet Læ af ca. 900 Pile og 22 Asketræer. I denne Have avler han en betydelig Del forskellige Slags Urter, Kaal og Kartoffler. Adskillige af hans Naboer har faaet Frø og Urter af ham; og han har hjulpet dem med Dyrkning. Der blev tilstaaet ham en Præmie paa 10 Rigsdaler. Dobbelt prisværdig var hans Indsats, fordi han var en gammel Mand.

Den næste Præmie uddeltes først i 1833, dog er det muligt, at der til Træ- og Læplantning er uddelt Præmier inden denne Tid. Det var Skolelærer og Kirkesanger L. P. Søltoft i Ørding Skole, der blev nævnt „med Hæder“, og det siges om ham, at han ved sin Bolig har anlagt og indhegnet en Have og en Toft og beplantet dem begge med 300—400 forskellige Træer, — i den første tillige en Del Frugttræer og Frugtbuske. Endvidere havde han gjort sig fortjent af sit lille Landbrug (se endvidere det følgende Afsnit).

Af andre Præmietagere skal nævnes Jesper Jensen i Tøving, som 1846 fik 15 Rdlr.; Poul Poulsen Smed i Flade omtales rosende i 1854, og det samme er Tilfældet med Jens Kirk i Erslev 1861, uden at de dog

faar Præmier for Haveanlæg. Omkring 1850 nævnes Skarum Præstegaardshave, og i Sejerslev Kommune var der før 1866 Haver ved Sø, Møllehave, Præstegaarden, Skarregaard, Søndergaard, Damgaard og Jordsbygaard, ... i Aarene omkring 1850 anlagde Jens Larsen i Bjørndrup Mark en Have og adskillige andre Gaardmænd tog hans Eksempel, saa det gjorde god Gavn ⁶⁶).

VII. Almueskolen og Havedyrkningen.

Typer paa gammeldags Georginer.

I Kong Christian den Sjettes Forordning om Skoler paa Landet hedder det, at der til ethvert Skolehus skal lægges en tilstrækkelig Kaalhave, som Bønderne skal indhegne forsvarligt⁴⁴). Omend denne Foranstaltning ikke just tager Sigte paa Fremme af Havedyrkningen, men snarere er tænkt som et Middel til at give Skolelæreren bedre Kaar, idet han her kunde avle nogle af sine Livs-fornødenheder, har dette Skridt utvivlsomt nok kunnet hjælpe Havebruget fremad. Skolelærerne har formentlig dyrket deres Have, og de Oplysninger, man i Almindelighed har om saadanne Skolehaver, gaar ofte ud paa, at de har været de bedste i Sognet, og har været til Eksempel for andre.

Et Skridt i Retning af at gøre Skolen til Agitator og

Vejleder i Havedyrkning indleddes, da det blev krævet, med at der undervistes i Havedyrkning paa Seminarierne, og naar Seminaristerne gik ud fra Skolen, skulde de plante og pode, saaledes som Loven bød det. Saaledes kunde de være Almuen til et godt Eksempel⁴⁵). Endnu videre gik man, idet Instruktion til Lærerne i Almueskolerne paa Landet (1806)⁴⁶) samt Anordning for Skoler paa Landet (Skoleloven, 1814) fastsætter, at flitige Børn kan undervises i at „plante, pode og udføre andre deslige Hagedyrknings Sysler“⁴⁷), og samme Skolelov fastsætter, at der ved Skolen skal anskaffes en Haveplads af $\frac{1}{2}$ til 1 Skp. Lands Størrelse til Brug for Skolelæreren⁴⁷).

Et Skridt endnu videre gik man i den saakaldte Seminarielov af 1818⁴⁸), idet man i denne Lovs Kapitel III § 23 siges: „Udi Kundskab om Landhusholdning bør Seminaristen være bragt saa vidt, at han i Havedyrkning ved saavel theoretisk som praktisk de almindelige Regler og Haandgreb ved en Urte- og Frugthaves Anlæg og Kultur, at han for Jorðbruget kender de vigtigste Grund-sætninger og forstaaer efter disse at vælge den fordelagtigste Drift for den ham tildelte Jordlod; ogsaa om Biers Natur, Husholdning og Pleje bør han have Kundskab, samt praktisk Øvelse i deres og deres Produkters Behandling. Der skulde anvendes en Time ugentligt til dette Øjemed, og i Kapital V § 46 siges, at „Prøve i Landhusholdning foretages, især naar Seminarierne har en Del Undervisning i dette Fag af en særskilt Lærer, dels theoretisk, ved mundtlig Examen“.

Saaledes udrustet kunde Seminarister og Lærere nok gaa i Breschen for og give gode Eksempler paa god Havedyrkning, og der er allerede foran meddelt om en Lærer, Søltoft i Ørding, som forstod at virke for denne Sag, men der har sikkert rundt omkring siddet endnu flere, som i det stille har gjort en god Gerning.

VIII. Omkring 1810—30.

I dette Tidsrum virkedes der meget for Have- og Plantningssagens Fremme i Thisted Amt, særlig af Pastor *Aagaard* i Skjoldborg, Amtmand *Faye* i Thisted,

Regngang, gammel Krydderplante.

Justitsraad *Caroc* sammesteds, og Provst *Schade* paa Mors. Sidstnævnte skal efter en Tradition have plantet det første Træ i Nykøbing Plantage i Aaret 1818⁴⁹.*)

Paa disse Mænds Initiativ dannedes der et økonomisk Selskab for Amtet; men dette synes dog især at have haft sin Virksomhed i Thy⁴⁹). Ogsaa paa Mors virkedes der imidlertid, og allerede omved 1811 er der plantet 5 Tdr. Land til ved Højris, ligesom

Ullerup Have udvidedes med en Plantning (ca. 8 Tdr. Land), og ligeledes Blidstrup og Gammellund Haver udvidedes, især med Læplantninger⁴⁹). Det samme var Tilfældet med Frøslevgaard, Dueholm og Vejerslev Præstegaard, ligesom Gaardmændene Peder Clausen i Tøvring, Hans Vestergaard i Alsted og Husmand Niels Jensen i Vodstrup (Tødsø) ogsaa plantede. Det var især Læplantningen, der havde Tidens Interesse, men

*) Dette Træ staar endnu ved Østenden af M. C. Holms Stiftelse. Toppen er stynet paa Grund af Ælde. Red.

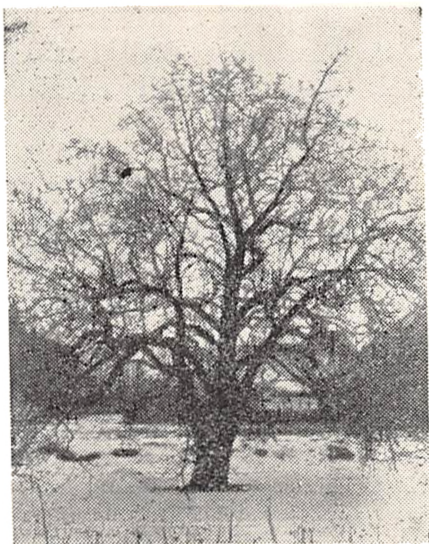
desværre synes den efter denne korte Periode atter at tabe sig.

Blomster var dog ogsaa af Interesse i disse Tider, og brugtes ved festlige Lejligheder. I Anledning af Kongebesøget i Nykøbing ($23/6$ 1824) var saaledes Gaderne bestrøet med „mangfoldige udsøgte Blomster“⁵⁰⁾, og Provst Schade siger, at en Del Kvinder undertiden bærer en Art Blomsterkrans som Hovedsmykke⁵¹⁾.

Til dagligt spiste man ofte Kaal, særligt Retten Ærtekaal; men naar undtages Kaal og tildels Kartofler, kom der til daglig Færd ingen Haveurter paa Bøndernes Borde, dette var forbeholdt Gæstebud⁵¹⁾.

IX. Kolonihavernes Indrettelse.

For at bøde paa den herskende Fattigdom i Byerne, hvor Borgerne neppe havde nok til, at deres Erhverv kunde give dem Eksistenskaar, udgik der i Aaret 1826 et Cirkulære til samtlige Fattigdirektioner i Danmark om, at de burde indrette Havekolonier for Byernes Trængende, saa at disse ad denne Vej kunde faa en Hjælp til Livets Ophold⁵²⁾. En Række af Byer svarede slet ikke paa Opfordringen og af disse fik nogle aldrig indrettet saadanne Kolonier, skønt Opfordringen gentoges. Blandt de

Over 100 Aar gl. Junkerpære
i en Have i Nykøbing.

Byer, som straks tog sig af Sagen, har vi Nykøbing og Sjælen i dette Foretagende, som kom i Gang, var Assessor Rummelhoff⁵³).

Oprindeligt var der anlagt en Koloni paa 4 Haver, men 1829 udvidedes den med 3 Haver, som kom 5 Familier tilgode. Jorden til dette Brug toges fra et tidligere Græsstykke, der havde været benyttet til Faar, og som udskiftedes. Haverne inghegnedes med Diger, Grøfter og Pil, og de blev beplantet med Ribs, Stikkelsbærbuske samt tilsaaet med Haveurter og Frugter. Brugerne svarede en ubetydelig Leje af Lodden og de fik Tilsagn om livsvarigt Lejemaal, dersom de dyrkede Jorden hensigtsmæssigt.

Dette Foretagende gik her som i de fleste Byer kun til en Tid, og Interessen tabte sig herfor. Nogle mener, at det var, fordi man hellere vilde betle end arbejde (se senere), andre i at Jorden ikke var god dertil (C. B. V. Hansen). Nok er det, at Kolonien gik i sig selv igen, og hverken som Middel til at bekæmpe Fattigdommen eller til at fremme Havedyrkningen var denne Vej farbar⁵²).

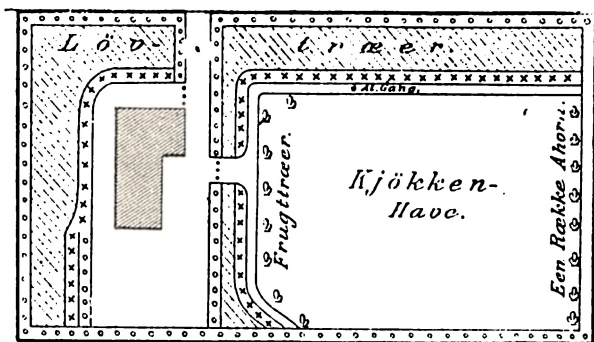
X. Omkring 1850.

Fra dette Tidspunkt foreligger der en omfattende Beskrivelse af Amtets forskellige Forhold⁵⁴), og derunder da ogsaa om Havedyrkningen, og af denne skal efterfølgende citeres:

At vente sig meget af Havevæsenet i en Egn, hvor Klimaet er raat og Vesterhavet saa nær, hvor Flora har saa mange Vanskeligheder at bekæmpe, er ei at forlange; dog kunde der være gjort langt mere derfor, naar der kun fandtes nogen rigtig Sands for Havekultur, og de enkelte Steder, hvor den har været tilstede, seer man, at de mødende Hindringer ved utrættelig Flid og Omhu alle godt kunne overvindes; men, som En bemærker, „man har kun Sans for Sonden“ . . .

Fra Nørre-Herred paa Mors lyder den Skildring: „De Flestes

Havedyrkning indskrænker sig endnu til Grønkaal, stundom til lidt Persille, og, hvad der kan pirre Lugtenerverne, som: Ambra, Hjertensfyrd, Balsam, saa og nogen Malurt til Brug ved Ølbrygning for for at spare paa Humlen. At finde et Frugttræ i en Bondes Have, er en stor Sjældenhed. Det bør iøvrigt bemærkes, at det er sjældent, at Bonden selv befatter sig med Havevæsenet; dette lader han sin Kone besørge, og maa følgelig Havedyrkningens Fremgang tilskrives den driftige Huusmøder. Bøndernes Haver eller saakaldte Kaalgaarde

Dalgas: Plan til Læplantning ved Husmandssted.

ere i Almindelighed temmelig smaae, kun omtrent $\frac{1}{4}$ Skp. Land, sjældent større".

Hvor liden Interesse Bonden har for Haven, sees deraf, at den endnu stedse, hvor der bygges af Nyt, anlægges Norden for Vaaningshuset, for at Vinduerne kunne vende ud imod Gaarden og imod Søndén; derved bliver der Intet, som kan beskytte den, da Jorddigerne udenom den sjældent ere dertil tilstrækkelige. Vestjyden har ej heller nogen Smag for Grønt, og stuede Ærter, Roer og deslige ville Folkene næppe spise: „Det er ikke Noget at slide efter“, siger den til megen, solid Kost vante Thybo. Saaledes ere hans Fornødenheder af Haveurter snart tilfredsstillede, og for en Marks Penge kan han paa et Efteraars-Marked købe sig det, han behøver til Vinteren; derved bliver LigeGYldigheden derfor større. Ved deres Gilder bruges vel af de mere Velhavende Hvid- og Rødkaal, men de kjøbes af Kjøbmanden, og flere Ladninger deraf indføres aarligen til Kjøbstæderne her fra Aalborg, Kjøbenhavn og Hamborg. Af Træer gives der i Bøndernes Haver meget faa, i mange slet ingen; enkelte gamle forkrøblede Piil og Hyldebuske sees hist og her kummerligt vegetere og vidne ved deres ludende Stilling og afsvedne

Top om den barske Nordvest . . . I Vejerslev, Assels og Lødderup Sogne paa Mors træffer man de fleste Træer og almindeligst i Bøndernes Haver, men de er alle gamle, og eftersom de gaar ud plantes sjældent nye . . . Af denne Ligegyldighed for Havevæsenet hos

Hjertensfryd.

Bonden følger naturligvis og, at han ei holder sin Have i Orden. Gange skal man ei vente at finde deri, ligesaa lidet, som Blomster til Pryd. Ukrudt, Tidsler og Nelder, voxe frodigt og frit; ei blot ved Digerne, men ogsaa inde i Haven, hvor Kaalen kæmper dermed om Overmagten, og ei sjældent maa bukke under.

Selv hos Mænd udenfor Bønderstanden træffes ei altid Sands for Havevæsenet; ei engang ved alle Præstegaardene sees Haver omhyggeligt dyrket; ved adskillige Herresæder vare der, før de bleve adsplittede, prægtige Haver, som nu ganske ere forsvundne . . .

Paa Mors er der meget faa Haver i Nørre-Herred; den største er ved Ullerup, hvor 10 Tdr. Ld. ere anvendte afvejlende til Urte-, Frugt-, Humlehave og Træplantning. Alt holdes meget godt vedlige og udvides stedse mere. Huusmand Jens Øer i Tøvring (se foran) har vedblevet med Omhu at dyrke sin

Have . . . og „skønt han er en meget gammel Mand, dyrker han med Lyst og Iver sin lille Have ved sine Børns og Børnebørns Hjælp, og skaffer derved Underholdning for sig og Familie, uden at falde Fattigvæsenet til Byrde“. Huusmand Mads Pedersen i Solbjerg lægger og megen Vind paa Havedyrkning og Træplantning paa 6 Skpr. Land, som han langs med Landeveien dertil har indtaget af opfyldte og udjevne Leerhuller og Banker.

I Sønder-Herred synes der at have været en Tid, da man mere interesserede sig for Havevæsenet, end nu; thi man træffer paa mange Steder større Bønderhaver med gamle, ærværdige Træer, hvoriblandt undertiden Frugttræer; Skade, at Sandsen derfor igjen

forsvandt, da unge Træer sees sjældnere. Den syntes at ville leve op igjen paa Glomstrup og Højriis Godser . . . .

I dette Herred træffes ved Højriis Amtets smukkeste Have paa 4 Tdr. Land; den er i den antike Smag, men vel vedligeholdt, og har en heldig Beliggenhed, indesluttet af Skov og høje Hedebakker. Der ere utallige Frugttræer, og i de forædlede Sted ere i de senere Aar en stor Mængde unge plantede. I den ere 4 regelmæssige Fiskeparke, den ene nedenfor den anden, hvortil Vandet kommer fra Hedebakkerne og fra dem løber i Gravene, der omgive den gamle, ærværdige Borggaard. Bag ved den er imod Vesten anlagt af den forrige Eier en liden Plantage, for end bedre at beskytte den mod Vindene. Ogsaa ved Dueholm er en meget smuk Have i den nyere Smag paa 2 Tdr. Land, dyrket med Flid og Kunst. I Forbindelse med den er anlagt en Urtehave paa 2½ Tdr. Land, der er Nykjøbings Amager. Til Præstegaardene i Karby, Assels, Veierslev og Tæbring ere nette Haver, især ved den førstnævnte, hvorpaa Hr. Amtsprovst Obel har anvendt megen Omhu. Derimod ere de forrige smukke Haver til Lund og Peterslund nu forfaldne og holdes ei vedlige. I Tæbring leve nogle Huusmænd, som ellers ingen Jord haver, af deres Kjøkkenhaver paa 3 til 6 Skpr. Land.

Ved Nykjøbing ere der flere smukke Haver, hvoriblandt især Byfogedens, Hr. Justitsraad Rummelhoffs; men adskillige nede ved Fjorden, ere blevne ødelagte ved en Oversvømmelse. For en Deel Aar siden lod Øvrigheden her paa Byens Fællede tæt ved Plantagen foranstalte Haver anlagte a 5 Skpr. Land til 4 fattige Familier i Byen, som deri skulle dyrke Kjøkkenurter til Salg (se ogsaa foran Afsnit IX). Dette herlige Foretagende syntes og i Begyndelsen at lykkes; men de Fattige bleve kjede deraf, og vilde hellere betle end arbejde, hvorfor det igjen faldt tilbage, og de forsømmes nu. Paa Blomsterculturen lægges særdeles Vind i denne By, hvortil en duelig Kunstgartner, Hr. Lassen, der har nedsat sig i denne sin Fødeby, i det sidste Par Aar meget har bidraget; ogsaa i Dueholm Have op til Byen træffes en skøn Blomstersamling.

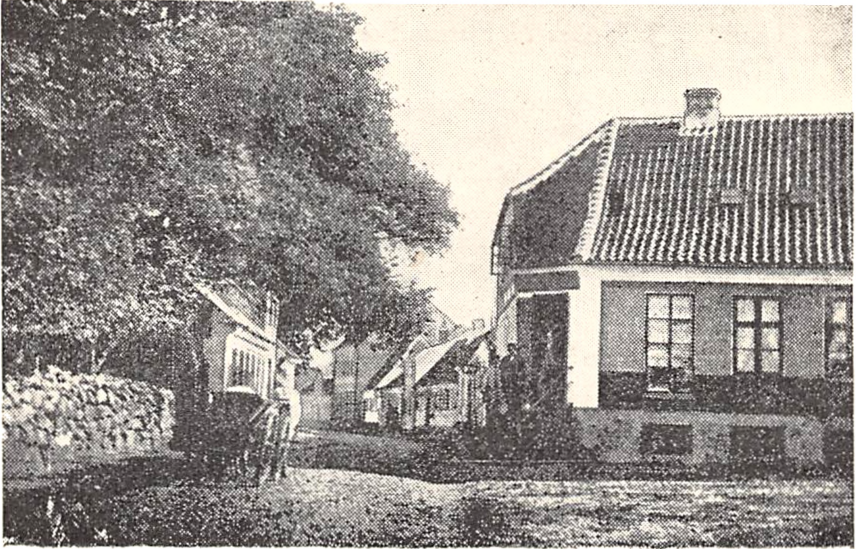
Derefter omtales Planteskolen ved Thisted, hvorfra aarlig uddeltes Pilestiklinger, Nykøbing Plantage og andre sluttede Plantninger, Plantager og Smaaskove⁵⁵), hvilket vi ikke her skal komme ind paa. Af enkelte Kulturer omtales bl. a. Kartofflerne, og det hedder at de ej længer høre til Sjældenhederne, og deres Dyrkning udbreder sig mere og mere. Efter Misvækst-

aarene 1822 og 1826 tiltog den meget, da man fik Øjnene op for deres store Næringsværdi, og de kom ud paa Agrene fra Haver og Tofter; men Mors staa dog tilbage for Thy i Henseende til Dyrkning af Kartofler; Humle dyrkes kun sjældent og vil ikke ret vel lykkes; en Undtagelse er dog Ullerup.

Ogsaa fra anden Side berettes der om Haver og Havedyrkning fra disse Tider. Saaledes fortælles der om Justitsraad Rummelhoffs Have⁵⁴⁾ i Nykøbing, at den strakte sig fra Byfogedboligen, der laa hvor nu Bangs Gaard ligger, og helt ned til Grønnegade, et Areal paa flere Td. L. Desuden havde han en Frugthave (Sønderhaven), hvor Vilh. Bangs Ejendom nu er, og om begge disse store Haver var der store Stengærder, især ud mod Gaderne, — noget der iøvrigt var karakteristisk for Haverne i Nykøbing i forrige Aarhundrede. (Se Fig. S. 29). Disse store Haver var i Slutningen af forrige Aarhundrede Samlingssted for en stor Kreds af Byens Borgere, og fremmede Tropper skar i 1864 deres Navne i flere af Træerne. Der er nu kun enkelte store Træer tilbage af de fordums Haver, der har maattet vige for Bebyggelse. Af andre Haver skal nævnes Apothekets, Byfogedens⁵⁶⁾, Mægler Sørensens og Dueholms samt de mange Haver bag Gaardene i Algade, ned mod „Bag om Byen“ (nuværende Grønnegade). De afsluttedes med en Grøft. I Nørregade var der adskillige store Haver med Hængeask og Hængebøg, hvoraf nogle endnu er bevaret⁵⁵⁾. Under de forskellige Stormfloder i forrige Aarhundrede stod disse Haver ved Grønnegade under Vand⁵⁶⁾.

Paa Landet virkede Lærere og Præster ret ivrigt, omend i forskellig Grad. Særlig skal nævnes Pastor Thaning i Vester Jølby⁵⁷⁾. Da han i 1834 kom til Sognet var der ingen Have ved Præstegaarden. Der havde nok været en i Tiden omkr. 1823—26, da Pastor

Iversen var der; han havde rejst et Dige og anlagt Urte-, Frugt- og Blomsterhave, som var blevet ret bekendt i Sognet. Men hans Efterfølger forstyrrede den til megen Fortrydelse blandt Beboerne. De kunde aldrig

Rummelhoffs (senere N. M. Bangs) Have.

(Her ligger nu Haandværker- og Industriforeningens Bygning).

glemme, at han straks havde givet sin Karl Ordre til at rydde Buske og Træer og slaa Blomsterne af med Le, hvorefter Arealet var blevet pløjet. Nu oprettede Pastor Thaning det, der var ødelagt og virkede ivrigt for Havesagens Fremme ⁵⁷).

Af alle de andre Haver, som blev skabt i Tiden omkr. 1850, særligt efter at man under Tidens Motto: Hvad udad tabes, skal indad vindes,*) gav sig til at plante. Nogle faa af disse Haver er mere kendt og skal nævnes, saaledes Snedker Poul Poulsen Smeds Have i Flade og Sognefoged Jens Kirks Have i Erslev,

*) Skyldes H. P. Holst.

af hvilke især den sidste skal have været noget enestaaende ⁵⁶). I Bjørndrup anlagde Jens Lassen 1847 en Have, og der var i dette Sogn (Tødsø) ellers ingen Haver uden Præstens; ligesaa var Parcellist Hansen sammesteds, Anders Hovmøller, Outrup, og Kammerraad C. J. Møller til Ejstrup Foregangsmænd paa dette Omraade ⁵⁸).

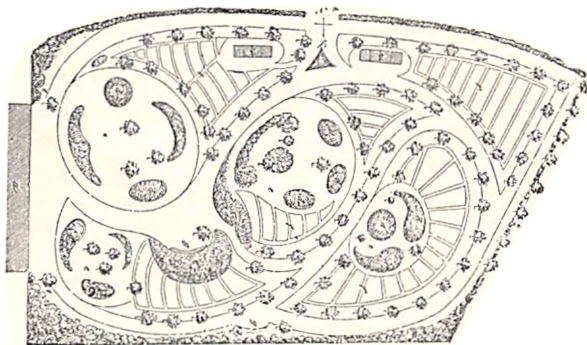
Saa vel i denne Periode som tidligere har det betydet overordentlig meget, at private Personer ved deres Eksempel har vist, at Havedyrkning kunde lykkes paa Mors; men ogsaa de hel- eller halvoffentlige Foranstaltninger havde deres Berettigelse, og udfra den Betragtning paabegyndtes atter i Halvfjerdserne en Præmiering af veldyrkede Haver.

XI. Præmiering af Haver 1872—94.

Efter at Finansloven 1872—73 havde bestemt, at 10,000 Rdlr. kunde benyttes til Præmier for ypperlig Dyrkning af Husmandslokker, tilstod Indenrigsministeren Bestyrelsen af Selskabet til Havedyrkningens Fremme (det senere Kgl. d. Haveselskab) paa dens Anmodning derom, at 1000 Rdlr. af det nævnte Beløb anvendtes til Præmiering af havemæssig Dyrkning af Jorden ⁵⁹). Man var klar over, at Havedyrkningen endnu paa dette Tidspunkt stod overmaade lavt hos de 133 Tusinde Husmænd, som Landet havde, og at det kunde være saare nyttigt, om de 40 Tusind Tdr. Land, de havde i Eje til Ager- og Havebrug maatte blive udnyttet bedre. Man nedsatte derfor et Udvalg for hvert Amt, og hver af disse fik 50 Rdlr. at raade over, idet de skulde give Præmier paa 5—20 Rdlr. Udvalget for Thisted Amt kom til at bestaa af Inspektør N. P. Bruun paa Rosvang, Proprietær N. Voetmann til Frydsbrønd og M. Korsgaard til Kolby Kro. Dette uddelte en Præmie paa 10 Rdlr. til Husmand Lars Chr. Spang-

gaard i Øster Assels, og det bemærkedes, at hans Virksomhed var efterfølgelsesværdig og saa god som nogetsteds paa Mors. Han brugte udelukkende Spade til Jordens Behandling og dyrkede en Del Køkkenurter.

I 1873 havde Proprietær Hasselbalk erstattet Inspektøren i dette Bedømmelsesudvalg. Der var 9 An-

Plan til Have fra Jensens Havebog. Typen almindelig c. 1850-1900.

søgere til Belønningerne, og begge de Præmier, der uddeltes i Amtet, faldt paa Mors.

Saa vel den Omtale, der gives disse to Præmietaagere, som den, der vises de følgende Aars Ansøgere og Præmietaagere, er ret detaillerede, og de giver os god Oplysning om og Indblik i Datidens Forhold. Ikke blot vidner de om, hvilken Flid, Arbejdsomhed og Driftighed de enkelte har været i Besiddelse af; men de beretter ogsaa om, at de paa deres Egn har været beundringsværdige Eksempler i denne Sag. Eftersom Aarene gaar, ser vi, hvorledes Pionerernes Eksempel smitter i en Egn, — deres Navne gaar igen fra Aar til Aar, og flere slutter sig til dem; men der er bestandig visse Egne, hvor der ingen Foregangsmænd findes, og hvor derfor Havedyrkningen staar stille. Endelig fortæller Beretningerne os ogsaa om, hvorledes

de enkelte Haver var indrettede, og i visse Tilfælde, hvad man fik ud af dem i Penge. Af denne Aarsag skal der vies dette interessante Afsnit af Almuellitteraturen en Plads her⁵⁹).

1873.

Niels Peter Sørensen af Sindbjerghede. Sdr. Hr.,
10 Rdlr.

Ejer 5 Tdr. L., for ikke mange Aar siden opdyrket Hede, hvoraf han selv efterhaanden har drænet og behandlet med Spade 11 Skjæpper. Foruden Kartoffler bestaar hans Avl, forsaavidt den ikke kommer ind under almindeligt Landbrug, af et Stykke Rodfrugter paa 1½ Skp. L., der ved Eftersyn fandtes saa frodige og fortrinlige, at de næppe findes bedre noget andet Sted. Disse Rodfrugter sætter ham i Stand til med nogen Tilgift af Korn at føde 2 Køer og nogle Faar. Det er i den Fritid, der levnes ham fra Drænarbejde, at han behandler sin Jord.

Husmand *Lars Chr. Spanggaard* af Øster Assels,
5 Rdlr. som Opmuntring.

Denne flittige, stræbsomme og i sin Kreds, vel ansete Mand har fortsat Behandlingen af Jorden med Spade og kunde ved Eftersynet fremvise en Afgøde af Kjøkkenurter, som vare fortrinlig udviklede og mønsterværdig behandlede.

Præmieringerne for 1874 ser saaledes ud :

Husmand *Morten Munk* i Sillerslev, 5 Rdlr.

Havepladsen er 2 Skp. L., tidligere Lerhuller, nu jævnet og opdyrket samt hegnet og med et godt tæt Læbælte. Han dyrker de sædvanlige Kjøkkenurter, Kartoffler, Kaalrabi og Hvidkaal samt lidt Humle.

Husmand *Peder Plougmanns Enke, Else Sørensdatter* af Tæbring, 5 Rdlr.

Ejer 1 Td. L., hvoraf 3 Skp. benyttes som Have. Jorden i denne er oprindelig Hede, men flere Gange kulegravet og iøvrigt For- og Eftersynsbehandlet med Spade og Greb. Et Stykke beplantes stadig med Gulerødder til Frø, Resten er delt i 3 Kvarterer, hvori skiftevis dyrkes Gulerødder, Kaalrabi, Grønkaal, Hvidkaal samt lidt Kartoffler. Udbyttet angives i Gjennemsnit til 3 Ld. Gulerødsfrø, 12 Tdr. Gulerødder, 10 do. Kaalrabi, 2000 Stk. gode Grøn-

kaal og 1 a 200 Hoveder Hvidkaal. Hun roses som stræbsom og paapasselig i Behandling af Jorden.

Husmand *Hans Erichsen* af Øster Assels, 5 Rdlr.

Dyrker i de sidste 10 Aar 2 Skpr. udelukkende med Spade. Han har hegnet Haven med Tjørn og plantet Læbælter og nogle Frugttræer og Frugtbuske samt dyrker 3 Skifter efter Omgang Hvidkaal, Gulerødder og Kaalrabi samt Kartoffler.

Husmand *Anders Tofte* af Sindbjerg, 5 Rdlr.

Han lod en simpel Hedejord, hvori han i Aar har udplantet 300 Stkr. Hvidkaal, 900 do. Kaalrabi og 200 Grønkaal, $\frac{1}{2}$ Skp. er tilsaaet med Gulerødder og andre Grøntsager. Han tiltrækker til Salg Kaalplanter, hvoraf han har afsat 18,000 Stkr. Eftersynet erklærer hans Lod for veldyrket.

Husmand *Lars Christian Lund* af Sønder Draaby, 5 Rdlr.

$\frac{1}{2}$ Td. L. er Have. Denne graves om Efteraaret 12 Tommer, og i den ene Trediedel plantes, efter at den er gødnet, Hvidkaal, i den anden avles Gulerødder og Kaalrabi og i Resten Kjøkkenurter, saasom Karotter, Timian, Merian, Petersillie, Porre, Rødløg. Nogle Frugttræer ere plantede, og til Salg trækker han Tjørn, Ligustrum, Blomkaalsplanter o. m. Han dyrker et Par Naboers Lodder paa 7000 og 8000 Kv. Alen paa samme Maade. Eftersynet fandt alt hos ham i god Orden.

Husmand *Jens Haugaards Enke, Ane Marie Jensen* af Erslev, 5 Rdlr.

Lodden er $5\frac{1}{2}$ Skp., der ere hegnede og beplantede langs Siderne med Træer. Den graves af hende og en Søn, der er lam i den ene Arm og Haand. Halvdelen tilsaaes med Roer, Halvdelen anvendes til Kaal, Kaalrabi og Kjøkkenurter. Har plantet lidt Humle.

For Aarene 1875—77 bestod Bedømmelsesudvalget af Inspektør N. P. Buus paa Rosvang, Premierløjtnant, Proprietær C. Mansa til Sø med Bistand af G. A. Buchwald, S. A. Ovesen og Morten Andreas Klitgaard. Der belønnedes følgende:

1875.

Husmand og Hjulmager *Søren Pedersen* af Fredsø, 15 Kr. og Diplom.

Han ejer en Hedelod paa 5—6 Tdr. L., som han har indgrøftet og indhegnet. Uheldigvis er den venstre Grøft et offentligt Vandskel, som han ikke maa jævne, ligesom han heller ikke maa opkaste nogen Grøftevold. Til Hegn benytter han Tjørn og til Læplanter, foruden de almindelige Træer, endvidere Kastanjer, Birk osv. Han sælger og bortgiver en Mængde Hegns- og Træplanter. Sine Træer tiltrækker han af Frø eller Stiklinger og anbefaler denne Fremgangsmaade meget varmt, da de Træer, som tiltrækkes i det barske Klima, ere mere haardføre end de indførte.

Husmand *Jens Kristian Bosen* af Erslev By, 10 Kr.

Af sin Jordlod paa 4 Tdr. L. dyrker han 6 Skpr. med Kartofler og 2 Skpr. med Rodfrugter, hvilket sidste Stykke han i 1875 har gravet, ligesom han til Jordens Forbedring har købt 200 Pd. fosforsur Kalk. Han lægger sig tillige lidt efter egentlig Havedyrkning og Træplantning.

Husmand *Anders Kristian Kristensen* af Mollerup, 15 Kr. samt Diplom.

Han ejer 4 Skpr. L., hvoraf kun de 3 Skpr. ere god Jord. Selv er han Krøbling og beskæftiger sig mest med at holde Haven ren, hvorimod Gravningen udføres af hans Hustru. Foruden de almindelige Kjøkkensager, som han om Efteraaret sælger i Nykøbing p. M., har han et Stykke Gulerødder til Frø og et net lille Blomsterparti.

Husmand *Anders Kristensen* af Bjergby, 15 Kr.

Han har i Leje omtrent 2 Skpr. L., der oprindeligt var en Hulvej med Bakker paa begge Sider, og for at faa Arealet jævnt har han maattet tage 1½ Alen af Brinkerne. Lodden bliver gravet hvert Aar og gødet hvert andet. Han dyrker Kartofler og anden Rodfrugt samt Humle til Husbehov, og skønt Jorden er løs Sand, trives den sidste dog godt.

Husmand *Marcus Kortbek* af Jordsby, 10 Kr.

Da han købte sin Have paa 2500 Kv. Alen, var Jorden daarlig og uopdyrket. Om Efteraaret graver han i en Dybde af 15—16 Tommer, gjøder med Gødningen af 2 Faar, Aske og andet Affald, avler Kaal samt Rodfrugter, og sælger aarlig for 40—45 Kr. Køk-

kenurter. Han har fast Tjeneste og kan derfor kun i sin Fritid arbejde i Haven, hvorved hans Hustru gaar ham til Haande. Hans Husbond har overladt ham et Stykke velgødet Jord paa 26 Kv. Alen, som han dyrker med Hvidkaal og Kaalrabi.

1876.

Husmand *Lars Christian Lund* af Sønder Draaby, 10 Kr.

Sin Have paa omtrent $\frac{1}{2}$ Td. L. graver han om Efteraaret 12 Tommer dybt, gjøder den ene Halvdel til Hvidkaal og dyrker Køkkenurter i den anden. Han opelsker endvidere Ligustrum, Tjørn og Blomsterplanter til Salg og dyrker en Naboes 7000 Kv. Alen store Lod paa samme hensigtsmæssige Maade.

Husmand *Poul Pedersen* af Sundby, 10 Kr.

Han har en Have paa $1\frac{1}{2}$ Skp. L., som, da han overtog den, henlaa til ingen Nytte og kun bestod af Vand- og Grushuller. Nu har han indhegnet Arealet, beplantet det med mange Slags Træer, hvoriblandt ogsaa Frugttræer, ligesom han dyrker Frugtbuske og Kjøkkensager.

Husmand *Peder Christian Sønningsen* af Fredsø, 10 Kroner.

Han ernærer sig som Daglejer, og det har kostet ham stor Møje at opdyrke sin Have, der bestaar af 3000 Kv. Alen meget daarlig Jord. Den er beplantet med Træer til Gavntømmer, ligesom han har plantet 6 Frugttræer og agter at plante flere.

Husmand *Anders Kristensen* af Møllerup, 10 Kr.

Af sin Lod, der ligger paa en Skraaning fra Øst til Vest, har han besaaet $1\frac{1}{2}$ Skp. L. med Gulerødder, plantet Kartoffler i et lige saa stort Areal og anvendt 1 Skp. L. til Frøavl, idet han har udplantet 1000 Stykker Gulerødder, nogle faa Stykker Grønkaal, Hvidkaal samt Kaalrabi og for øvrigt de almindelige Kjøkkenurter.

1877.

Husmand *Anders Kristian Kristensen* af Møllerup, 10 Kr.

Er vedbleven med Flid at dyrke sin Havelod.

Husmand *Jens Christian Nielsen* af Erslev, 10 Kr. og Diplom.

Han ejer en Jordlod paa 3½ Td. L., hvoraf 1 Skp. L. Have. Heri har han 7 Frugttræer, som han selv har forædlet, og Salget af Frugten giver ham en god Indtægt. Af Lodden har han gravet 2 Skp. L. 12 Tommer dybt og dyrker deri Kartoffler og Rodfrugter. Han køber aarlig et Par hundrede Pund kunstig Gødning.

Husmand *Søren Pedersen* af Fredsø, 10 Kr.

Dyrker i sin Have en Del Skov- og Frugttræer og har desuden Nord og Øst for Huset anlagt en ny Have, som han bruger dels til Frugthave, dels til Kjøkkensager.

Husmand og Kromand *Chr. Fruergaard* af Vils, 10 Kr. og Diplom.

I 1876 lod han anlægge en Have med tilstrækkeligt Læbælte og plantede deri 17 Frugttræer samt en Del Frugtbuske. Den paafølgende Vinter lod han 12000 Kv. Alen kulegrave, hvilket Areal om Foraaret beplantedes med alle Slags Løv- og Naaetræer, ligesom det hele indhegnedes med Hvidtjørn.

For Aarene 1878—80 raadedes der i de to første Aar over 2 og i det sidste Aar over 3 Tusinde Kroner til Præmiering. Udvalget for Thisted Amt var: Inspektør Buus og Godsejer Mansa. Der præmieredes følgende:

1878.

Husmand *Niels Væver*, Øster Assels, 10 Kr. og Diplom.

1879.

Husmand *Peder Chr. Svenningsen*, Fredsø, 15 Kr.

Foruden en temmelig stor Have, der er beplantet med Træer og dyrkes med Kjøkkenurter, er et ikke ubetydeligt Stykke uden for samme gravet og tilsaaet med Gulerødder og Roer.

Husmand *Kristen Kr. Smed*, Gammelør, 10 Kr.

Husmand *Paul Bach*, Nykøbing, 10 Kr.

Haven er to Skp. L. og er beplantet med en Del Frugttræer, men anvendes hovedsagelig til Kartoffler, Kaal og Kjøkkenurter, som give et særdeles godt Udbytte.

1880.

Husmand *Poul Petersen Rytter*, Sundby, 25 Kr.

Husmand *Jens Chr. Bosen*, Erslev, 20 Kr.

Husmand *Peder J. Frost*, Sillerslev, 10 Kr.

Husmand *Anders Pedersen Krogh*, Vejerslev, 10 Kr.

1881.

Bedømmelsen lededes af Hjørring Amts Landboforenings Formand, Proprietær Winde, Gl. Burholt, og gav følgende Resultat:

Husmand *Peder Christian Svenningsen*, Fredsø, 25 Kroner.

Havens Størrelse er 2½ Skp. L., let, men mager Muldjord, med et magert Lerunderlag. Den er skærmet paa alle Sider ved Diger med en ubeskrivelig smuk og frodig Plantning, mod Vest et Læbælte af Pil, Popler, Ahorn og Gran, mod Nord Piletræer og Kastanjer. Jorden er ikke kulegravet, men behandlet med Spade og Greb til en Dybde af 10—12 Tommer. Foruden 5 Æble- og 2 Pæretræer, der ere podede af Ejeren, smukt holdte og med god Frugt, er der rundt om Haven inden for Læbæltet plantet Stikkelsbærbuske. Havejorden er gravet en Gang i Efteraaret og to Gange i Foraaret. I den yngre Del af Haven dyrkes 2/3 med Kartofler og 1/3 med Hvidkaal. I den ældre Del er mellem Frugttræerne plantet Grønkaal. Resten bærer Gulerødder, Kaalrabier og Kjøkkenurter, Østen for Huset kraftige Humlestænger. Da der til Huset hører 2 Tdr. L. Jordtilliggende, holdes en Ko, hvorfor Kogødning anvendes i Haven undtagen til Kartofler, hvortil gjødes med Ajle. Af kontante Penge har Bedriften kun givet faa, men den føder væsentlig den talrige Familie. Det bemærkes, at det er en baade stor og kjon Have efter Forholdene, hvori foruden det nævnte findes et smukt Blomsterparti.

Husmand *Christen Hamborg*, Mollerup, 10 Kr.

Haven er 6400 Kv. Alen, middelgod Beskaffenhed. . . . Der er plantet 7 Æbletræer og en Del Frugtbuske. Haven er inddelt i 4 Stykker. Et Stykke paa 1252 Kv. Alen er beplantet med de nævnte Frugttræer og Buske samt benyttet til en lille Planteskole, hvori opelskes Træplanter af Frø, f. Eks. Tjørn, Ask og Poppel. De tre øvrige Stykker, hver paa 1716 Kv. Alen ere dyrkede med Rodfrugter. Det ene Stykke med Gulerødder, det andet med Kaalrabi, Hvidkaal, Grønkaal, Løg, Persille, Timian m. m., det tredie Stykke med Kartofler. Hele Jordstykket gjødes hvert Aar med Svinegødning og

Aske, ialt 10 Læs. Udbyttet har sidste Aar været: 20 Tdr. Gulerødder, 13 Tdr. Kartoffler, 10 Tdr. Kaalrabi, 300 Grønkaalsstokke, 100 Hvidkaalshoveder, $\frac{1}{2}$ Td. Løg samt en Del Kjøkkenurter. Deraf er afhændet 15 Tdr. Gulerødder á 4 Kr.: 60 Kr., 8 Tdr. Kartoffler á 6 Kr.: 48 Kr., 8 Tdr. Kaalrabi á 3 Kr.: 24 Kr., 3 Skpr. Løg á 3 Kr. 60 Øre: 10 Kr. 80 Øre samt Grøntsager for 10 Kr., som alt er afsat i Nykøbing p. M. 1000 Tjørn er afsat til Omegnens Beboere for 17 Kr. 50 Øre. Ialt 170 Kr. 30 Øre. Udgiften har været til Gjødning 30 Kr., til Frø og Sædplanter 5 Kr., ialt 35 Kr.

For 1882 var Bedømmelsesudvalget de samme som det foregaaende Aar, og der uddeltes følgende Præmier:

Husmand *Jens Christian Bosen*, Erslev, 30 Kr.

Lodden er 4 Tdr. L., Haven 1 Skp. Bygsædeland, middelgod Jord. Lodden er indhegnet med Dige, hvori paa Vestsiden er, foruden Plantning i Diget, en Række Træer: Ahorn, Poppel og flere Slags Pil langs indenfor Diget. Haven er særskilt indhegnet med Dige, hvori ogsaa er plantet. Desuden er der indenfor Diget mod Syd plantet en Række Esp, Ahorn, Alm og Eg og mod Vest to Rækker Hyld. Foruden Haven er 1 Skp. Bygsædeland gravet med Spade 10 Tommer dybt. Der er plantet 12 Æbletræer, af hvilke 5 ere plantede i Aar, 2 Pæretræer og 1 Blommetræ. Af Æbletræerne er der hvert Aar ved Grenenes Nedlægning i Jorden frembragt mange Aflæggere, hvorved er bidraget meget til Træfrugtavl der paa Eggen. I Fjor solgtes saaledes 14 og i Aar 16 Aflæggere, som af Manden plantedes for vedkommende Kjøber, og saavel disse, som Træer og Buske i hans Have, staa godt. Lodden er delt i 7 Skifter.

Husmand *Søren Pedersen*, Fredsø By, 15 Kr.

Lodden er lidt over 3 Tdr. L. g. M.. Haven er 3 Skp. L. tidligere Hede, men nu saaledes opdyrket og kultiveret, at den kan staa ved Siden af almindelig god Agerjord. Hele Lodden er indhegnet med Tjørn, hvormed begyndtes 1863. Læplantning er udført omkring Haven samt paa den vestre Side af Lodden og bestaar af italiensk Poppel, Balsampoppel, Ask, Alm, Hvidel, Ahorn, Eg, Bøg, Fyr, Gran, Kastanie og Pil. Endvidere er der en Hæk af Liguster og Hassel fra Huset sydpaa. Foruden Haven, som er kulegravet, er der i Aar gravet 3 Skp. L. af Lodden i 15 Tommers Dybde, der er drænet flere Steder paa Lodden og alt skadeligt Vand saaledes afledet. Af Frugttræer er der plantet 12, som ere frugtbærende og som bestaa af Æbler, Pærer og Blommer. Til hvert Træ er der gravet et

Hul, 3 Alen i Firkant og 1½ Alen dybt. som derpaa er fyldt med sammenblandet Muldjord og Gødning. Af Buske findes Stikkelsbær, Ribs og Hindbær samt en Del Jordbær . . . i Haven forskellige Kjøkkenurter og Havevæxter, som alle ere lykkedes godt. Alt, hvad der er frembragt, er anvendt til Familiens Underholdning og til Kreaturerne Fodring, idet der kun er lagt Vægt paa at faa den ringe Jord forbedret og i Gjødningskraft. Af Kjøkkenurter, Frugt og Buskvæxter kan Indtægten anslaaes til 50 Kr. og Indtægten af 21 Bistader kan i gode Aar sættes til ca. 100 Kr. Endelig maa bemærkes, at der ved Haven er anlagt en Planteskole af Frugttræer, Løvtræer, Hvidtjørn og Frugtbuske.

Husmand *Niels Christensen* (Bentsen), Fredsø By, 10 Kr.

Loddens Størrelse er 2 Tdr. L. g. M., og Haven 1173 Kv. Alen, alt skarp Sandmuld med Kviksand og Ler til Underlag. Loddet er indhegnet med 2 Alen højt Dige mod Vest og Syd, hvilket alt er beplantet med Pil for at afgive Læ, ligeledes er Haven omgivet af Lætræer, 4 Rader mod Vest, bestaaende af Balsampoppel, Balsampil og nogle Skovtræer. Haven, som er anlagt for 4 Aar siden, er fuldstændig kulegravet tilligemed 2 Skp. L. af Marken, foruden almindelig Gravning, der er udført paa omtrent 2 Tdr. L. Sædejord . . . I Haven er plantet 3 forædlede Frugttræer, 16 Kirsebærtræer foruden en stor Del Ribs-, Stikkelsbær- og Solbærbuske. Jorden drives i 7 Skifter, saaledes at den er i Brak hvert 7de Aar . . .

1883.

Husmand *Peder Dalgaard*, Erslev, 20 Kr.

Haven er 2900 Kv. Alen. Det hele er indhegnet med Hvidtjørns- og Hylde-Hække. Til Læ er plantet Ask, Ahorn, Poppel og Pil. Det meste af Haven var for 17 Aar siden en meget dyb Kridtgrav med stejle Sider og næsten uden Muld baade i Bunden og paa Siderne. Efter at have jævnet Bunden og sløjfet Overkanten af Siderne, saa at disse fik nogen Skraaning, samt derefter paaført en Del Muld, benyttes baade Bunden og Siderne af Graven som Have, og den er udvidet med et lille Stykke Jord ovenfor Graven. Hvert Aar er Haven gravet, bearbejdet og rensed bedst muligt, saa at der nu af den store, dybe og for Muld næsten blottede Kridtgrav er blevet en baade indbringende og tillige smuk Have. Kulegravning er anvendt til hele Haven. Der er plantet Æble- og Pæretreer, 40 Stykker, Ribs-, Stikkelsbær- og Solbærbuske omtrent 50. Imedens Frugttræerne vare smaa, dyrkedes Kaal og Kartoffler imellem Træerne; efterhaanden som de blive større, ophører denne Avl. I det

Hjørne af Haven, der ligger udenfor Vinduerne, er anlagt Blomsterkvarter. Der bliver saa ikke mere Plads tilovers, end hvad der haves Brug for til almindelige Køkkenurter. Til Frugttræerne er anvendt flydende Gødning, til Hvidkaal er gødet med Staldg. Udbyttet af Haven ca. 80 Kr. I de sidste 6 Aar er solgt over 100 Aflæggere af Frugttræer for 1 Kr. Stk.

I en forladt Kridtgrav, umiddelbart ved Huset, har Manden med stor Ulejlighed og Snille anlagt en fortræffelig Frugthave, baade Frugttræer og Frugtbuske, der staa i fuldstændigt Læ og som i den varme porøse Kridtbund trives ypperligt, stode ved Eftersynet i August Maaned bugnende fulde af regelmæssige, sunde og godt udviklede Frugter. Selve Haven var dertil holdt i en mønsterværdig Orden, og foran det ude og inde vel vedligeholdte lille Hus fandtes et smukt Blomsteranlæg, som yderligere bidrog til at forhøje den fordelagtige Mening om dets driftige og vindskibelige Beboeres Ordens- og Skønhedssans. Af sin Nabo, den i Aar afdøde Jens Chr. Boesen, som gjentagne Gange af Haveselskabet ér blevet belønnet, har Peder Dalgaard lært den kunstige Formering af Frugttræer ved Aflæggere, og det viser sig atter her, hvor stor Eksemplets Magt er og hvilken gavnlig Indflydelse de af Haveselskabet uddelte Præmier, som paa en saa heldig og virksom Maade vækker Kappelysten, allerede har havt paa Mors, hvor Træer og overhovedet al Plantning for ikke mange Aar siden vare ligefrem foragtede og forhadte.

Husmand *Søren Sejersén*, Sallingsund By, 15 Kr.

Haven er 1800 Kv. Alen, let Sandjord, indhegnet med Tjørn samt Læplantning af forskellige Træsorter. Den halve Have er opdyrket ved Spade og det hele er kulegravet. Begrundet paa, at den drives udelukkende med Jordbær, er ingen Buskvækster eller Frugttræer plantede; dog findes et ældre Frugttræ, som gav en Indtægt sidste Aar af 20 Kr. Jorden benyttes og dyrkes med Jordbær i 4 Stykker, hvert paa 450 Kv. Alen, hvoraf et Stykke hvert fjerde Aar omplantes. Der anvendes aarlig 10 Læs Hestegødning til Jordbærplanterne. Der er i det sidste Aar solgt 736 Pd. Jordbær til Nykøbing til en Pris af 60 Øre pr. Pd., der ialt bliver et Beløb af 441 Kr. 60 Øre. Udgifterne beløber sig kun til 20 Kr. for Gødning, da den øvrige Dyrkning udføres med egne Hænder.

Det er ikke alene Mandens Fortjeneste af at have forvandlet nøgne og stejle Lyngbakker til et smukt lille Parkanlæg, men særligt, at han paa en saa heldig Maade har vist Vejen til og givet et hidtil paa Mors enestaaende Eksempel paa, hvor fordelagtig og indbringende den økonomiske Havedyrkning, i dette Tilfælde Jord-

bær, kan blive for Øens Husmænd, der gør ham værdig til Haveselskabets Udmærkelse.

Husmand Kristen Andersen, Fredsø By, 10 Kr.

Lodden er omtrent 6 Tdr. L. Havens Størrelse er 2 Skp. L. Let Muldjord med magert Lerunderlag. Hele Lodden er indhegnet med en Jordvold, 2 Alen høj, og beplantet med Pil. Haven er ligeledes indhegnet med en Jordvold og beplantet med Pil. Mod V. er der plantet 4 Rækker Løvtræer; mod N. 3; mod Ø. 2; mod S. 1 af Elm, og udenfor 1 med Pil og Hyld. $\frac{1}{3}$ af Haven er kulegravet. $\frac{1}{3}$ reolgravet, Resten er almindelig gravet 10 a 12" dybt med Spade; om Efteraaret graves 1 Gang, om Foraaret 1 a 2 Gange, eftersom Jorden trænger dertil. Af Frugttræer haves kun 12 Grundstammer, som Manden selv har opelsket af Frø, da han ikke har Raad til at købe. Langs Gangene er der plantet Stikkelsbær, omtrent 70 Buske, samt en Del Stikkelsbærplanter af en ædlere Slags. Da Haven for det meste er beliggende Øst for Huset og er delt i 4 Kvarterer, er den Del, som ligger Nord for Huset omtr. 504 Kv. Alen, plantet med Træer; det næste Kvarter af samme Størrelse benyttes til Krydderurter samt en Varmebænk til tidlige Kaalplanter ved Siden af; mod S. et Blomsterparti, og mod Muren vokser kraftig Humle; i det næste Kvarter dyrkes Hvidkaal og Gulerødder; i det 4de Kvarter dyrkes tidlige Kartoffler og Kaalrabi samt en Del forskellige Kaalsorter og Gulerødder til Frøtrækning. Til forskellige Kaalarter bruges Kogødning, til Kartoffler og Køkkenurter samt Frugtbuske bruges Askegødning. Besætningen bestaar af 1 Ko, 2 Faar, 4 Gæs samt 1 Gris. Af Hvidkaal avledes sidste Aar 400 fuldtudviklede, af Gulerødder 3 Tdr., af Kaalrabi 5 Tdr., af Løg 4 Skp. samt en Del Grønkaal og andre Køkkensager.

Manden har øjensynlig anvendt megen Flid og Omhu paa Anlægget af sin lille Have, der er indrettet i Smag med den af den nærboende Peder Kristian Svenningsen anlagte, og vistnok med dennes Exempel for Øje.

1882: Belønning af Nykøbing og Omegns Sparekasse for Træplantning.

Husmand Peder Kristian Svenningsen, Fredsø, 5 Kr. (er nærmere omtalt under 1881).

For 1884 bedømtes Haverne af Godsejer Mansa, Proprietær C. Møller, Nylund, Amtsraadsmedlem

J. Sørensen, Dalgaard, samt Kammerraad Møller, Ejstrup, idet der da var nedsat et særligt Udvalg for Mors. Præmierne var følgende, og Kommentarerne ret kortfattede, nemlig:

Lars Kr. Nielsen, Erslev, 10 Kr. Haven er 1006 Kv. Alen.

Kristen Kristensen, Erslev, 10 Kr. Haven er 550 Kv. Alen.

Her er anvendt megen Flid paa Anlægget og Pasningen af den lille Have. Da Manden derhos ved Formering af Frugttræer og ved Dyrkning af Humle, som efter Omstændighederne er lykkedes meget godt, har givet et godt Eksempel for andre, tildeles ham en Paaskønnelse.

Peter Nielsen Pedersen, Solbjerg, 10 Kr. Haven 3600 Kv. Alen.

Manden har anvendt megen Flid ved Anlægget af sin lille Have som ogsaa er holdt i god Orden.

Peder Christian Sønningens, Fredsø, 10 Kr. Er præmieret i 1881 og 1883.

Peder Kristian Jensen, Ø, Assels, 10 Kr.

For 1885 var Udvalget Mansa samt de to Herrer Møller, og der fandt følgende Bedømmelse Sted:

Husmand *Søren Sejersen*, Sallingsund, 25 Kr. og Diplom.

Har saavel paa det økonomiske Havebrugs som Træplantningens Omraade præsteret noget ganske fortrinligt og ualmindeligt.

Smed *Søren Nielsen*, Tødsø, 5 Kr.

Haven er anlagt med Skønsomhed og der er anvendt megen Flid for at uddrage det størst mulige Udbytte af Jorden og at holde alt i god Orden.

Husmand *Niels Pedersen*, Tødsø, 10 Kr.

Haven er anlagt med stor Omsigt og vedligeholdt med en ganske særegen Omhu og Ordenssans. Alt stod fortrinligt, baade

kraftigt og friskt, men Jorden er vistnok ogsaa ualmindelig god, og Manden i en ret god økonomisk Stilling.

Husmand *Peder Dalgaard*, Erslev, 10 Kr. og Diplom.

Frugthaven er utvivlsomt en af de bedste og forholdsvis mest indbringende paa Mors. Ved kunstig Formering, som er udført med stor Omhu og Indsigt, vindes aarlig ikke saa faa sunde og kraftige Aflæggere, der ved at sælges trindt om paa Øen bidrager til at vække og styrke Sansen for Frugtrædyrkningen, der overalt er i glædelig Fremgang.

Husmand *Kristen Kristensen*, Erslev, 10 Kr.
(Er tidligere omtalt).

Husmand *Poul Petersen Rytters Enke*, Sundby, 10 Kr.

Haven maa . . . utvivlsomt betegnes som en af de smukkeste og bedst anlagte paa Mors. Den gamle Kone holder efter sin nylig afgangne Mands Død alt i mønsterværdig Orden.

Husmand *Poul Christensen Weile*, 10 Kr.

Her er anvendt megen Flid paa Anlæg og Pasning af den lille Have. Manden har derhos ved Formering af Frugtræer og Frugtbuske, som er lykkedes meget godt, givet et godt Exempel for andre.

Husmand *Peder Chr. Jensen*, Ø. Assels, 5 Kr.

Husmand *Jens Peter Jensen*, Redsted, 5 Kr.

Drejer *Peder Nielsen Pedersen*, Solbjerg, 5 Kr.

Haven er forholdsvis stor, og der er anvendt megen Flid paa dens Pasning. At den i Aar var holdt mindre godt rent, hidrører fra, at der var Tyfus i Huset, og at Forældrene, som tilmed ere meget fattige, ikke have kunnet afse den fornødne Tid fra Tilsynet med den overordentlig store Børneflokk.

Husmand *Niels Thorsen*, Thorup, 5 Kr.

En nylig anlagt Have, men alt indrettet med Tænksomhed og passet med Omhu.

I 1886 var det Mansa, Sørensen og Kammerraad

Møller, der udgjorde Udvalget for Mors, og de præmierede som følger:

Husmand Søren Sejersen, Sallingsund, 50 Kr.

2200 Kv. Alen let Sandjord, Haven er opdyrket ved Spade og paaført en Kubikfavn Mergel. Der er i det sidste Aar solgt 1600 Pd. Jordbær til Nykøbing, Skive, Thisted og Kjøbenhavn til en Pris af 50 Øre pr. Pd. . . . .

Anders Toft, Sindbjerg, 40 Kr.

5000 Kv. Alen Have. Hele Lodden er indhegnet med Jordvold. hvorpaa er plantet Pil samt Hvidtjørn. Paa 500 Kv. Alen er paaført 3 Tm. Jord af en Høj; endvidere reolgravet 1000 Kv. Alen, da Undergrunden er daarlig og Kulegravning ikke kan taales; dette er prøvet paa et mindre Stykke, men til Skade.

Indtægt:

Solgt 13.200 forskellige etaarige Træplanter	37 Kr. 50 Øre
„ 2.200 „ to- og treaarige do.	31 - 75 -
„ 9 Pd. Gulerodsfrø a 2 Kr.	18 - 00 -
„ 3 Skp. Charlotter a 3 Kr.	9 - 00 -
„ Grøntsager 6 Kr., 2 Tdr. Kartoffler a 3 Kr.	12 - 00 -
„ 7 Tdr. Gulerødder a 3 Kr.	21 - 00 -
„ forskellige Slags Kaalplanter	15 - 00 -
Til eget Forbrug 7 Tdr. Kartoffler	21 - 00 -
3 Tdr. Gulerødder	9 - 00 -
5 - Turnips, 3 Tdr. Kaalrabi og 400 Grønkaal	13 - 00 -
Grøntsager, Løg og tidlige Ærter.	7 - 00 -
Havre med Straa	12 - 00 -
	206 Kr. 25 Øre
Udgift	94 - 00 -

. . . Hensigten med Loddens Dyrkning er mere og mere at udvide Planteskolen, da der findes god Afsætning paa Træplanter.

Renholdelse og Orden i denne Have er meget rosværdig. Hele Lodden er indhegnet; der er plantet Læbælter i Haven for at beskytte de unge Træer, som staa meget lovende. Der er udplantet en Del Gulerødder til Frø samt en hel Del Sukkerærter og Charlotter, som vil give en god Indtægt. Det bemærkes, at Flid og Dygtighed er fremtrædende i hele Virksomheden.

Husmand Kristen Andersen, Fredsø, 20 Kr.

Haven er 2 Skp. L. Alt, hvad der er beplantet med Træer, er kulegravet; til Dyrkning er kulegravet $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{3}$ er reolgravet, Resten er gravet i et almindelig Spadestiks Dybde. Haven graves om

Efteraaret en Gang, om Foraaret ligeledes efter dens Behov, dels med Spade, dels med Greb.

Husmand *Niels Peter Larsen*, Nykøbing Landsogn. 20 Kr.

7000 Kv. Alen Have, beplantet med 600 Lætræer. Købt 15 Læs Gødning og kulegravet 3000 Kv. Alen.

En forholdsvis stor Have, anlagt med fornuftigt Hensyn til en økonomisk og indbringende Anvendelse af Jorden. Til Trods for den simple og vistnok magre Jord, stod der ret frodige og lovende Afgrøder, som dog paa Grund af Mandens Fraværelse de Søgnedage ved Pasning af fremmede Haver, ikke vare holdte saa rene, som ellers kunde være ønskeligt. Manden, der allerede er noget til Aars, har imidlertid præsteret et respektabelt og paaskjønnelsesværdigt Arbejde.

Kresten Meltersen, Lødderup, 10 Kr.

4000 Kv. Alen mager opdyrket Hede. Der er udført Dræning. Havejorden er ikke kulegravet, men af Konen bearbejdet i en Dybde af 10 Tm. og opdyrket af usund Hedejord, som nu er villig til at bære Frugt. Konen gaar til Nykøbing en Gang ugentlig og medbringer da, hvad der haves til Salg.

Haven er holdt i god Orden, og alt i den, i Forhold til den meget magre Jordbund, staar godt, og en Del Blomster vidner om Smag og Interesse for den ikke indbringende Del af Havevæsenet. Konen udfører i sin Fritid alt Arbejdet — hun besørger selv, i det mindste til Dels, Høstningen.

Husejer *Mikkel Mark*, Erslev, 10 Kr.

2 Skp. L. indhegnet med Hvidtjørn, dog saaledes, at der paa Vindsiden udenfor Tjørnene er sat et Dige, hvori er plantet Hyld. Indenfor Tjørnene er mod Vest plantet 4 Rækker Træer, mod N. og Ø. 3 Rækker do. Hele Stykket er kulegravet. Der dyrkes Gulerødder, Løg, Majroer, Kartoffler, Jordbær, Petersille, Timian og flere Slags Køkkenurter; desuden et Stykke med Blomster. Staldgødningen anvendes, og til de fleste Afgrøder er paaført nogen Gødning.

En nylig anlagt efter Forholdene temmelig stor Have, der er holdt i meget god Orden og tegner godt. Særlig Elletræerne er behandlede med stor Omhu. Manden vil utvivlsomt paa en heldig Maade indtræde i Rækken af de allerede nu ret talrige havedyrkende Husmænd i Erslev med afdøde Jens Chr. Bosch og nulevende Peder Dalgaard som Forbilleder.

Husmand *Niels Nørgaard Johansen*, Solbjerg, 10 Kr.

Ca. 1½ Skp. L. Haven inddeles i 4 Stykker 1ste Aar dyrkes der tidlige Kartoffler; 2det Aar Hvidkaal; 3die Aar Kaalrabi; 4de Aar Grønkaal.

Haven er i det hele vel holdt og hver Plet i den er anvendt til Nytte; om end lidt større Regelmæssighed kunde have været ønskelig. En Del Blomster, særlig Roser, som ellers kun undtagelsesvis findes i Husmændenes Haver paa Mors, fortjener at fremhæves. Manden er i en fremrykket Alder og meget stræbsom.

Drejer *Peder Nielsen Pedersen*, Solbjerg, 10 Kr.

1600 Kv. Alen Have, kulegravet og indhegnet med Hyld og Pil. Haven er næsten udelukkende anvendt til Kartoffler og Køkkenurter, der holdes i god Stand og staa i frodig Væxt. Manden har, til Trods for sin store Fattigdom og talrige Børneflokk, øjensynlig anvendt stor Flid og Energi paa sit lille Haveanlæg, som han omfatter med største, gennem en længere Aarrække usvækket, Interesse.

For Aaret 1887 var der nedsat et stort Udvalg, det største noget Amt kunde udvise, og da der desuden var et for Thy, betød dette, at der var endnu flere Mænd i Arbejde. Udvalget var Mansa, Hofjægermester C. de Steensen-Leth til Højriis, Proprietær P. Voetmann til Frydsbrønd, Amdtsraadsmedlem J. Sørensen til Dalgaard, Proprietær C. Møller til Nylund, Kammerraad Møller, Handelsingartner Erik Lassen og Købmand Johnsen, begge af Nykøbing. Præmierne var følgende ;

Lærer *Niels Lank*, Tødsø, 10 Kr.

Den paagældende Have, som omfatter hele Lodden, er anlagt med Omsigt og Smag. Det er synligt, at der er anvendt megen Flid paa Anlægget og saavel Træer og Buske som Køkkenurterne stode, til Trods for Jordens meget simple Bonitet og den uheldige Sommer, frodigt og godt og vare, særlig med Hensyn til Renholdelsen, mønsterværdig passede.

Husmand *Niels Pedersen*, Tødsø, 10 Kr.

(Er tidligere flere Gange omtalt og præmieret).

Husmand og Snedker *Peder Dalgaard*, Erslev
10 Kr.

(Er tidligere flere Gange præmieret og omtalt).

Husmand *Kristen Kristensen*, Erslev, 10 Kr.

(Er tidligere flere Gange præmieret og omtalt).

Snedker *Søren Kristen Olsen*, Skallerup, 10 Kr.

En vel anlagt og særdeles godt vedligeholdt Have, hvorpaa er anvendt megen Flid.

Husmand *Niels Thorsen*, Thorup, 10 Kr.

Haven er vel ikke af stort Omfang, men anlagt med Omsigt og holdt i god Orden. Den er derhos siden 1885 udvidet og Andrageren viser en levende Interesse for Havevæsenet, hvad der i denne Egn af Øen desværre er ualmindelig.

Husmand *Niels Peter Larsen*, Nykøbing Land-
soqn. 10 Kr.

Haven var holdt i mønsterværdig Orden, skøndt Manden for at ernære sin store Familie maa søge Arbejde i andre Folks Haver. Siden han præmieredes ifjor, har han kulegravet de sidste 2400 Kv. Alen af sin Have og købt 15 L. Gødning.

Husmand *P. Chr. Nygaard*, Ljørslev, 10 Kr.

Haven er dyrket med Smag, Forstand og Dygtighed. Hegn-anlægene smukke, Plantningen gennemgaaende fortræffelig; fra en gold Hede er det blevet til en tiltalende Plet.

Købmand *Chr. Jensen*, V. Hvidbjerg, 10 Kr.

Haven er meget godt benyttet; det tidligere værdiløse Terræn er nu fuldstændig tilplantet, det hele holdt i god Orden.

Husmand *Niels Peter Dissing*, Erslev, 5 Kr.

En lille, ret godt holdt Have, paa hvis Anlæg er anvendt megen Flid. Da Jorden er mindre god og i ringe Gødningskraft og da Sommeren har været ugunstig, særlig ved et saa nyt Anlæg, viste det plantede sig mindre frodigt.

Skræder og Husmand *Jens Pedersen Smedegaard*,
Frøslevgaardsvang, 5 Kr.

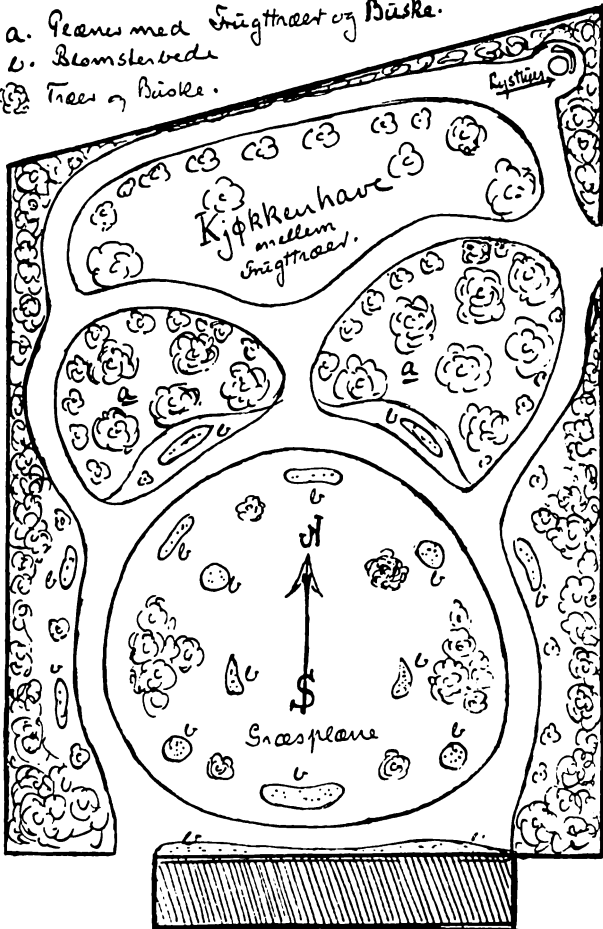
Det til Have indtagne Areal er beplantet og tilsaet med megen Flid og godt renholdt.

Husmand *Peder Jensen Frost*, Sillerslev, 5 Kr.:

2 Rækker Træer i frodig Væxt giver Haven godt Læ mod V. og beskytter Beplantningen. Det mest fremtrædende er en Tjørnehæk, som paa Havens 3 Sider afgiver et godt og tiltalende Hegn.

- Type paa ældre Havestier. -

- a. Græs med Frugttræer og Búske.
 b. Blomsterbede
 c. Træer og Búske.

O. Bang.

Skitse ved Planteskoleejer Oscar Bang.

Husmand *Jens Peter Jensen Skoubo*, Hanstholm, 5 Kr.

Den paagældende Have er anlagt paa en meget ringe Jord og beliggende ved Fjorden ud for Thisted Bredning, meget udsat for Vinden, hvorom Træerne noksom bære Vidne. Da Sommeren har været meget ugunstig for al Trævegetation, særlig ved et saa nyt og udsat Anlæg som dette, gjorde Plantningen et mindre gunstigt Indtryk, men der er anvendt megen Flid og udvist ikke ringe Energi ved Anlægget paa denne øde Plet i en Egn, der ellers er aldeles blottet for Træer, og det er af ikke ringe Betydning at faa konstateret, om og hvorvidt Træerne her kunne gro, da der i Havens umiddelbare Nærhed er et stort Areal, uskikket til Agerdyrkning, men formentlig særdeles egnet til at indtages til Hedeplantning, hvorved den paagældende Ansøgers Indsigt og Energi kan komme til Nytte.

I Aaret 1888 var de tre sidste fra foregaaende Aar nævnte Udvalgsmedlemmer erstattet med Gaardejer P. Mehl, Nørre Hyldig; man havde nu Midler til, at Minimumspræmierne blev paa 10 Kr., og Præmietagerne var følgende:

Daglejer *Anders Pedersen Toft*, Sindbjerg, 30 Kr.

Har solgt i Aar:

Træplanter	61 Kr. 20 Øre
16 Pd. Gulerodsfrø	24 - 00 -
24 - Ærter	8 - 40 -
4 - Røefrø	2 - 40 -
2 - Rødbedefrø	1 - 00 -
6 Skpr. Charlottes	12 - 00 -
5 Tdr. Gulerødder	10 - 00 -
3 Skpr. tidl. Kartoffler .	4 - 00 -
23,000 Kaalplanter	4 - 20 -
	<hr/>
	127 Kr. 20 Øre

Husmand *Peder Dalgaard*, Erslev, 30 Kr.

Solgt:

9 Tdr. Æbler	72 Kr. 00 Øre
1½ Td. Pærer	24 - 00 -
5 Lpd. Ribs	6 - 40 -
12 Pd. Solbær	1 - 20 -
	<hr/>
	103 Kr. 60 Øre

Snedker Søren Kristen Olesen, Skallerup, 30 Kr.

4672 Kv. Alen. Denne Have hører til de største og bedst holdte Husmandshaver paa Mors. Ved Opfyldning og Planering af gamle Lergrave er der udført et meget betydeligt og fortjenstfuldt Arbejde. Ogsaa Indhegningen er der anvendt Omsigt og Flid, ligesom Benyttelsen og Renholdelsen i alle Maader var mønsterværdig.

Skomager Jens Kristensen Have, Ørding, 20 Kr.

1800 Kv. Alen. En gold, raa Mose er her omdannet til frugtbar Have og Agerjord, hvor frodig Kaal, Roer og Gulerødder trives sammen med dejligt Korn. Mod V. fandtes en Grusbanke, som nu er omdannet til en nydelig Have, hvor alt stod i den frodigste Væxt, omgivet af et godt Læbælte.

Lærer Niels Lank, Tødsø, 20 Kr.

(Er tidligere præmieret og omtalt).

Husmand Kristen Andersen, Fredsø, 20 Kr.

Der dyrkes Gulerødder, Kaal og andre Køkkensager.

Husmand Niels Thorsen, Thorup, 20 Kr.

Trods svagt Helbred og ringe Kaar nærer han vedblivende stor Interesse for sin lille Have, som han stadig udvider og sikrer ved Plantning. Paa Grund af Jordens ringe Bonitet og Havens udsatte Beliggenhed vokse Træerne kun langsomt, men Valget af Træerne er forstandigt og Plantningen godt udført, saa at der næppe er Tvivl om, at han vil se sin Flid og ihærdige Bestræbelser kronet med Held.

Skræder Jens Pedersen Smedegaard, Frøslevgaards Vang, 10 Kr.

2500 Kv. Alen, hvoraf $\frac{2}{3}$ er kulegravet. Det hele var holdt i smuk Orden og vidnede om stor Interesse for Havedyrkning.

Husmand P. K. Svenningsens Enke, Fredsø, 10 Kr.

(Er tidligere præmieret og omtalt).

Husmand Kristen Meltersen, Lødderup, 10 Kr.

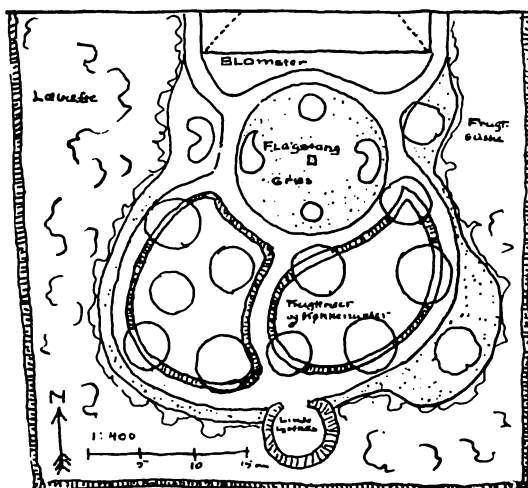
(Er tidligere præmieret og omtalt).

Fisker Kristen Pedersen Egholm, S. Draaby, 10 Kr.

1400 Kv. Alen. En net anlagt og vel holdt lille Have, der kan tjene til Eksempel i en Egn, hvor Havevæsen og Træplantning er saa yderst ringe udviklet.

Husmand *Niels Nørgaard Johansen*, Solbjerg, 10 Kr.

864 Kv. Alen holdt i god Orden, selv den mindste Plet benyttes praktisk og omhyggeligt. Den gamle flittige Mand omfatter sin Have med stor Interesse.

Skitse af Havetype fra Slutningen af Aarhundredet.

Drejer *Peder Nielsen Pedersen*, Solbjerg, 10 Kr.

Ved Havens Anlæg er der anvendt et betydeligt og ihærdigt Arbejde, der bærer Vidne om stor Flid og Arbejdslyst, og Andrageren og hans Hustru vise, til Trods for deres ringe økonomiske Stilling, vedvarende en ikke almindelig Interesse og Omhu for deres lille Have.

Husmand *Andreas Kristian Mikkelsen*, Solbjerg, 10 Kr.

1150 Kv. Alen. En net anlagt og velholdt lille Have i frodig Væxt, paa hvis Anlæg og Vedligeholdelse der er anvendt ikke saa ringe Flid. Andrageren, der i det hele viser sig at være en dygtig og stræbsom Mand, fortjener at belønnes for sit Havebrug, om der end ikke paa dette Omraade er præsteret noget ualmindeligt eller betydeligt.

Arbejdsmand *Peter Andersen Bak*, Bjergby, 10 Kr.

2½ Skp. L. Den lille med Tjørn og Hyld indhegnede Have er i det hele vel holdt, ligesom Træer og Urter i Forhold til den ringe og magre Hedejord staa ret frodigt. Andrageren fortjener Opmuntring, ogsaa af Hensyn til, at der i det paagældende Sogn (Bjergby) hidtil har vist sig en saa paafaldende ringe Sans og Interesse for Havedyrkning, uagtet Forholdene paa de fleste Steder i denne bakkedé Egn, om end Jordbunden er mindre god, ikke ere ugunstige for Træplantning.

For Aaret 1889 er Kammerjunker E. Hedemann tiltraadt det store Bedømmelsesudvalg. Da der formentlig i det allerede anførte er givet saa mange forskellige Enkeltskildringer af Præmietagernes Arbejde og Forhold, skal der i det følgende kun anføres Navne og Præmiebeløb for saa vidt der ikke maatte være ganske specielle Forhold at fremhæve:

Husmand og Snedker Søren Kristen Olesen, Skallerup, 40 Kr. og
Diplom. Andrageren er en af Øens dygtigste og ihærdigste Havebrugere.

Skomager Jens Kristensen Have, Ørding, 30 Kr.

Peder Christian Ris Nygaard, Ljørslev, 20 Kr.

Handelsmand Jensen, Hvidbjerg, 20 Kr.

Husmand Niels Peter Larsen, Nykøbing Landsogn, 20 Kr.

Landpost Kristen Madsen, Nykøbing, 10 Kr.

Husmand Anders Pedersen, Rakkeby, 10 Kr.

.. og Murer Peter Kristian Jensen. Elsø, 10 Kr.

.. Kristen Andersen, Fredsø, 10 Kr.

.. Peder Jensen Hundborg, Fredsø, 10 Kr.

.. Kristen Miltersens Hustru Karen Marie Kristensen, Lødderup, 10 Kr.

Skraeder Jens Pedersen Smedegaard, Frøsløvgaardsvang, 10 Kr.

Tømrer og Husejer Jens Kr. Toft, Vodstrup, 10 Kr.

Husmand Anders Jensen, Sønder Draaby, 10 Kr.

Peter Andersen Bak, Bjergby, 10 Kr.

Drejer Peder Nielsen Pedersen, Solbjerg, 10 Kr.

1890.

Skomager Jens Kristensen Have, Ørding, 30 Kr.

Daglejer Søren Gravesen, Sindbjerg, 20 Kr.

- Husmand Kristen Pedersen, Bjørndrup, 20 Kr.
 .. Anders Pedersen, Rakkeby, 20 Kr.
 Husejer Niels Pedersen, Tødsø, 20 Kr.
 Lærer Niels Lank, Tødsø, 10 Kr.
 Husmand og Kurvemager Mikkel Mark, Erslev, 10 Kr.
 Arbejdsmand Peder Jensen Frost, Sillerslev, 10 Kr.
 Thomas Nielsen (Mark), Sillerslev, 10 Kr.
 Husmandskone Karen Marie Kristensen, Lødderup, 10 Kr.
 Husmand Jens Peter Østergaard, Lødderup, 10 Kr.
 Husejer Niels Thorsen, Thorup, 10 Kr.
 .. Niels Sejersen, Bjergby, 10 Kr.
 Lærer Christian Jensen, Ljørslev, 10 Kr.
 Povl Kristensen Odgaard, Ørding, 10 Kr.
 Husmand Peder Jensen Hundborg, Fredsø, 10 Kr.
 Hjulmand Søren Pedersen, Fredsø, 10 Kr.
 Husmand Johan Christensen, Skarum, 10 Kr.
 .. og Fisker Kristen Pedersen Egholm, S. Draaby, 10 Kr.
 Arbejdsmand og Husejer Peter Jørgensen Rytter, Solbjerg, 10 Kr.
 Husejer Peter Jacobsen, Rakkeby, 10 Kr.

1891.

- Søren Kristen Olesen, Skallerup, 30 Kr.
 Husmand og Fisker Mikkel Svendsen, Ørding, 20 Kr.
 .. Niels Peter Larsen, Nykøbing Landsogn, 20 Kr.
 Hjulmand Jens Peter Sandgaard, Møllerup, 20 Kr.
 Husmand Kristen Mathiasen, Vejerslev, 10 Kr.
 Peder Christian Jensen (Lilleris), Fredsø, 10 Kr.
 Husmand Kristian Nielsen, Fredsø, 10 Kr.
 .. Søren Svejgaard, Ljørslev, 10 Kr.
 Landpost Kristen Madsen, Nykøbing, 10 Kr.
 Husmand Kristen Kristensen, Erslev, 10 Kr.
 .. Jens Sandal Olesen, Erslev, 10 Kr.
 .. Peder Andersen Bak, Bjergby, 10 Kr.
 Drejer Peder Pedersen, Solbjerg, 10 Kr.
 Husmand Niels Andersen Nygaard, S. Draaby, 10 Kr.
 .. og Murer Kristian Mikkelsen, S. Draaby, 10 Kr.

1892.

- Husejer Niels Pedersen, Tødsø, 30 Kr.
 .. Jens Kristensen Have, Ørding, 30 Kr.
 Husmand Kristen Miltersens Hustru Karen Marie Kristensen, Lødderupvang, 20 Kr.

- Husmand Povl Jørgensen, Redsted, 20 Kr.
 .. Jens Peter Østergaard, Lødderup, 10 Kr.
 .. Søren Pedersen, Fredsø, 10 Kr.
 .. Peter Kristian Jensen, Elsø, 10 Kr.
 Skomager Jens Kr. Jensen, Ørding, 10 Kr.
 Husejer Povl Kristian Kristensen, Ørding, 10 Kr.
 Skræder Jens Pedersen Smedegaard, 10 Kr.
 Husmand Thomas Nielsen (Mark), Sillerslev, 10 Kr.
 .. Ove Mikkelsen, Hvidbjerg, 10 Kr.
 .. Kristen Søndergaard. Ø. Jølby, 10 Kr.
 .. Christen J. Henriksen, Tødsø, 10 Kr.
 Mads Peter Larsens Enke. S. Draaby, 10 Kr.
 Husmand Anders Jensen, S. Draaby, 10 Kr.
 .. Anders Chr. Pedersen Quist, S. Draaby, 10 Kr.

1893.

- Husmand Søren Chr. Olesen, Skallerup, 30 Kr.
 Boelsmand Kristen Pedersen, Bjørndrup, 15 Kr.
 Lærer Niels Lank, Tødsø, 15 Kr.
 Niels Peter Larsen, Nykøbing Landsogn, 15 Kr.
 Husmand og Tømrer Christen Mathiasen, Vejerslev, 15 Kr.
 Niels Andersen Nygaard, S. Draaby, 10 Kr.
 Smed Kristen Jensen Degn, Solbjerg, 10 Kr.
 Murer Peter Jensen, Solbjerg, 10 Kr.
 Husmand Johan Christensen, Skarum, 10 Kr.
 .. Anders Peter Nielsen, Tødsø, 10 Kr.
 .. og Arbejdsmand Kristen Poulsen, Sejerslev, 10 Kr.
 .. Jens Mathias Larsen, Frøslev, 10 Kr.
 .. og Arbejdsmand Peder Kr. Kristensen Balle, Tæbring, 10 Kr.
 .. og Tærsker Peder Mark, Ø. Hvidbjerg, 10 Kr.
 .. Søren Gravesen, Sindbjerg, 10 Kr.
 Anders Pedersen, Rakkeby, 10 Kr.
 Landpost og Husmand Lars Pedersen, Vils, 10 Kr.
 Husmand Christen Larsen Christensen, Lødderup, 10 Kr.
 Murer Niels Christian Johansen, Ørding, 10 Kr.
 Anders Poulsen Hansgaard, Ørding, 10 Kr.
 Fisker Mikkel Svendsen, Ørding, 10 Kr.

1894.

- Husmand Jens Peter Sandgaard, Møllerup, 20 Kr.
 .. og Væver Niels Olesen, Ø. Assels, 20 Kr.
 .. Christen Miltersens Hustru, Lødderup Vang, 20 Kr.

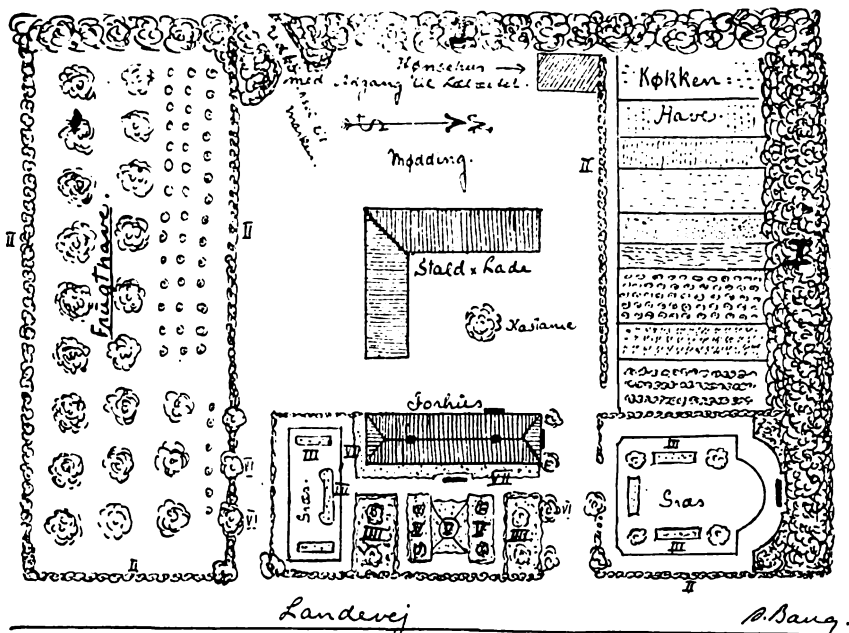
- Boelsmand Kresten Sørensen, Storup, 15 Kr.
 Husmand Mads Jensen, Skarum, 15 Kr.
 Murer Kristen Nielsen Esbensen, Rakkeby, 10 Kr.
 Husmand Ove Mikkelsen, Hvidbjerg, 10 Kr.
 Landpost Th. C. Christensen, Vils, 10 Kr.
 Murer Jens Haugaard, Sillerslev, 10 Kr.
 Husmand Lars Andersen, Frøslevgaardsvang, 10 Kr.
 .. Jens Peter Østergaard, Lødderup, 10 Kr.
 Husmandsenke Maren Kristensen Gaarde, Ørding, 10 Kr.
 Skomager Jens Kr. Jensen, Ørding, 10 Kr.
 Husmand Jens Pedersen Hald, Storup, 10 Kr.
 .. Jens Haaning Jepsen, Bjergby, 10 Kr.
 .. Jens Kr. Madsen Vorm, Bjergby, 10 Kr.
 Skomager Lars Peter Olesen, Thorup, 10 Kr.
 Husmand og Fisker A. C. Andersen, Skarum, 10 Kr.

Dermed ophører Beretningerne om Præmieringer. De standsedes for en Aarrække, men genoptoges i vort Aarhundrede paany.

XII. I Mands Minde.

Da Haveselskabets Præmieringer holdt op, var Plantnings- og Havesagen i ret god Gænge, og Udviklingen har ført med sig, at det bestandig er gaaet bedre og bedre med denne; saavel takket være offentligt som privat Initiativ. Der skal i dette sidste Afsnit af Udviklingen nævnes nogle faa Træk, saaledes bl. a. om Nykøhing Plantage. Denne var anlagt i Begyndelsen af 18-Tallet (se foran), og den i 1852 stiftede „Forskønnelsesforening“ fik i sit Stiftelsesaar Raadighed over den, og Kommunalbestyrelsen, som ejede den, gav ovenikøbet et Tilskud til dens Drift paa 20 Rdlr. aarlig. Derefter udvidedes den, Porshavediget forvandlede til en Spadserevej og det hele hjalp med til at give Byen et mildere og venligere Præg⁶⁰). I 1889 blev der opsat et Springvang i Anlægget, der efter et Besøg af Christian den Ottende som Prins, fik Navn af Christianslund⁶⁷).

Ogsaa de mange private Haver, som Tid efter anden opstod og voksede til i Omegnen, gav den et venligt Præg, og som for at sætte et Skel mellem Fortid og Nutid ogsaa paa dette Omraade, fik Pastinakels-

Nyere Type paa Haveanlæg.

- I Brede Kædetter med Nord og Vest - VII Alle træer
 II Hækker - III Blomsterbede VII Stenbed med
 III Stauder - V Rosenhave Stenbjørplanter -

Skitse ved Planteskoleejer Oscar Bang.

gade Navneforandring til Færkenstræde ⁶¹⁾, mens Grøn-
 negade ligesom hin Gade førte gennem Haverne, hvor-
 fra man solgte Urter til Bysfolk. Den Tid var forbi,
 da man nøjedes med at købe Frugt og Humle fra
 Skippere fra Langeland og Fyn, som hvert Efteraar
 kom til Byen ⁶²⁾; nu kunde man selv.

I en Oversigt fra 1897 hedder det ⁶³):

I de sidste 40 Aar er det Areal, der i selve Byen dyrkes som Privathaver snarere bleven formindsket end forøget, idet en stor Del er indtaget til Bebyggelse. Dog gives der endnu et forholdsvis stort Antal Privathaver, om end Omfanget af disse er betydeligt mindre end tidligere. Til Gengjæld ere disse nu langt bedre holdte end før,

Marielyst, Nykøbing.

og hovedsagelig anvendte til Lysthaver i Modsætning til tidligere Tidens Kaal- og Kartoffelhaver gjennemskaarne af Hække og Frugtbuske Tidligere var Plainen en Sjældenhed, og kun faa Blomster blev dyrkede. Nu anvendes særligt mange remonterende Roser i Haverne, Florblomster og Bladgrupper, endogsaa Tæppebede. De større Haver ere velforsynede med Dværgræer, Frugtbuske osv.

Forøvrigt var Sansen for Plantning allerede begyndt at vaagne for 50 Aar siden, idet min Fader, Gartner A. Lassen, 1839 nedsatte sig i Byen som Gartner og anlagde en Planteskole, hvorfra udsendtes særligt Hvidtjørn, Lærtræer og Frugttræer paa Mors og tilgrænsende Egne . . . Der plantes [nu] aarligt mange Frugttræer, særligt Æbletræer, og plantes mest af gode, holdbare Sorter, hvoraf allerede avles en Del . . .

I det gamle Anlæg er der i et forhen sumpet Terrain udgra-

vet 4 Smaaøer, disse ere forbundne med Broer og anlagte med Plaine, Blomstergrupper og Lysthuse. Disse Udgravninger skete i 1850 under Gartner A. Lassen. Senere have Agent Hinding og Postmester Wørmer arbejdet sammen, og nu arbejder Kjøbmand Thomsen og Distriktslæge Faartoft paa Plantagens Vedligeholdelse og Forskjønnelse. Hofjægermester de Steensen Leth med Flere havde arbejdet meget for Beplantning paa Øen.

Byen har 6—7 Handelsgartnere, og foruden disse er der en,

Parti fra Haven ved Højris.

der har en større Planteskole. Der er endvidere 3 Planteskoler paa Øen. Om Efteraaret er der endeel Torvehandel, idet Landboerne føre Kartofler, Kaal og Grøntsager hertil, og i Syltetiden kommer her enkelte Herregaardsgartnere med Bær og Agurker. Der er ikke et stort Torv til andre Tider, men mere Handel ved Dørene.

Om de stedlige Frugtsorter skal vi beskæftige os i et senere Afsnit og om Folketroen om de forskellige Planter samt om Gartnerne ⁵⁾ ⁶⁹⁾ formodentlig i en senere Aarbog.

Om Højris hedder det fra samme Tid ⁶³⁾, at den ⁶⁴⁾

har den eneste naturlige Skov paa Øen, ja i hele Thisted Amt, hvorfor den altid har været Maalet for Egnens Folks Sommerudflugter, Haven staar altid aaben for Besøgende og holdes i

særdeles god Orden; men udmærker sig ikke væsentlig ved Størrelse eller Anlæg. Foran Slottet eller Hovedbygningen, der er omgivet af Grave, er en meget stor Plaine forsynet med smukke

Parti fra et nyere Haveanlæg ved Refshammer.

Blomster. Paa den modsatte Side et Parkanlæg, hvorfra der er en henrivende Udsigt over Fjorden. Forøvrigt er den største Del af den gamle Have, som er inddelt i firkantede Kvarterer, tilplantet med Frugttræer. Omgivelserne ere særlig storslaaede, med høje Bakker og dybe Dale i en vid Omkreds, forhen bevoxede med Lyng og Gyvel; men nu ved Ejerens ihærdige Arbejde, beplantet med Gran og Fyr i frodig Opvæxt.

Af Enkeltskildringer af Haver paa Landet har vi Skildringen af Mettes Kaalgaard⁶⁸) samt forskellige andre fra de sidste Aarbøger, som derfor ikke skal gengives her ⁶⁵), ligesom vi ikke nærmere skal gøre Rede for den Udvikling der er skabt med dette Aarhundredes Kolonihaver,⁵) Villahaver, Husmandshaver etc., en Udvikling som endnu næppe kan komme ind under Begrebet Historie, men som har præget Mors paa afgørende Vis, og efter de flestes Mening til det bedre, baade i æstetisk og økonomisk Henseende.

XIII. Lokale Frugtsorter.

Frugttræer er (sammen med Lætræer o. l.) de Planter, som mest præger en Have, og de er i alle Tilfælde de største. I de forskellige Egne af Landet har man visse lokale Sorter af disse, som man særligt dyrker og hæger om; saaledes ogsaa paa Mors, omend en saa sløj Frugtegn gennem Tiderne næppe kan have afgivet ret mange egentlige Lokalsorter. Nogle faa har der dog været, nemlig *Morsø Glasæble*, der træffes overalt paa Øen, ofte i 100-aarige Eksemplarer, (se Billedet foran Side 18) — endvidere *Frydsbrøndæble* og *Per Smeds Æble* fra Ørding; af Pæresorter har særligt *Junkerpæren* været udbredt og kan træffes i lige saa gamle Eksemplarer som Glasæblet. Begge er de da levende Vidnesbyrd om et Havebrug, som har staaet sig gennem lange Tider og gennem skiftende Skikke.

Johannes Tholle.

Tekst- og Kildehenvisninger.

1. Arup: Danmarkshistorie, 1925, I S 19; Jessen & Lind: Det danske Markkruddts Historie 1922/23 S 98; Rostrup: En Notits om Plantevæxten i Danm. i Bronzealderen, 1877.
2. Maribo: Illustreret Havebog, 1920, I S 182; Bruun og Lange: Danm. Havebrug og Gartneri til 1919, 1920 S 5 ff.
3. Arup samt Jessen og Lind anf. Værker, henhv. S 58 og 74-75.
4. Jessen og Lind S 98.
5. Jevnfør O. Bang: Havebrugets Historie paa Mors, 1928.
6. Bruun & Lange S 9 ff.
7. Kolderup-Rosenvinge: Gamle danske Love.
8. Om Gaard og Have i nordiske Sprog, se HAVEKUNST 1925 S 80 ff.
9. Olrik og Falbe Hansen: Danske Folkeviser, 1913 I S 162 og 176
10. Osebergfundet, 1927, Bind 5 S 59 ff.
11. Spricteres Rerum Danicarum VI 75.
12. C. Lorentzen: De danske Johannitterklostres Bygningshistorie, 1927 S 56 ff.
13. Jevnfør „Gaard og Have i nordiske Sprog“, HAVEKUNST 1925 S 80 ff.
14. Nielsen: Dueholm Diplomatarium, 1371—1539, Kbh. 1872, No. 11, 84 og 190.
15. Aarbogen 1926 S 57.
16. Se Kroniken i „Nationalt.“ Aften 17/4 31 „Mens Pilene knoppes“.
17. Lind: Om Lægeplanter i danske Klosterhaver og Klosterbøger, Kbh. 1918 S 41-42.
18. Jevnfør Tholle: Humledyrkningens Historie i Danmark, Kbh. 1930.
19. Pontoppidans Atlas V S 586 (1769).
20. Iflg. Synsforretning indført i Morsø Sønderherreds Tingbog 1665.
21. C. B. V. Hansen: Træplantningens Historie i Thisted Amt siden Aar 1800, Kbh. 1911, S 1 ff. særligt S 28 ff om Haver.
22. Københavnske Selskabs Skrifter X 413, (Fr. Rottbøll: Om Klingenberg og hans Have).
23. Aarvog for Thisted Amt 1926 S 148.
24. Historisk Aarvog for Mors 1920 S 61.
25. Se nærmere om Gaard og Have i nordiske Sprog HAVEKUNST 1925 S 80.
26. Secher: Forordninger, Recesser og Kongelige Breve . . . I (1558—75).
27. Hofmann: Samlinger af publique og private Stiftelser, Fundationer . . . 1755—80 XI 602.
28. C. B. V. Hansen: Samlinger af Fundatser og Bestemm. . . Kbh. 1901 S 1-5.
29. Aarvog for Thisted Amt 1919 S 32-33.
30. Jevnfør Forf.s Artikel i Saml. t. j. Hist. & Top. 4° R V S 418-19.
31. C. Villads Christensen: Nykøbing paa Mors, 1299—1899, S 89, 128.
32. Fogtmann: Kongelige Rescripter . . . (6/2 1796).
33. Schade: Beskrivelse af Øen Mors, 1811 S 12, 133 ff, 322 ff.
34. Villads Christensen S 68.
35. Samme S 70.

36. Samme S 25 ff.
37. Samme S 75.
38. Samme S 153.
39. G. Begtrup: Beskrivelse over Agerdyrkningens Tilstand, 1812 S 186.
40. Hovmøller: Morsingsk Folkeliv 1926 S 15-16.
41. C. B. V. Hansen: Træplantningens Historie i Thisted Amt siden Aar 1800, Kbh. 1811 S 32 ff.
42. Saml. t. j. Hist. & Top. 3" R VI S 55.
43. Landhusholdningsselskabets Skrifter og Aarsberetninger.
44. Schous Registre III 288 (²³/₁ 1739).
45. Fogtmann: Rescripter XIV 438 (⁶/₆ 1794 m. fl.)
46. Schous Registre 586 (¹⁰/₁₀ 1806).
47. Samme (²⁹/₆ 1814).
48. Samme (¹⁰/₂ 1818).
49. C. B. V. Hansen anf. Værk S 52 ff.
50. Aarbogen 1919 S 83.
51. Schade S 356, 350.
52. Se Forf.s Artikel i „Havekunst“ 1929 Hefte 1-2.
53. Villads Christensen S 106; Bilag til Brevbogen, Danske Cancelli, 2 Departem., ²⁶³⁶/₁₀ 1826, Rigsarkivet.
54. Bidrag til Kundskab om de danske Provindsers nærværende Tilstand i oeconomic Henseende, ved C. Djørup, Thisted Amt, 1842 S 441 m. f.
55. O. Bang: Havebrugets Historie paa Mors, Nyk. M. 1928 S 12 ff.
56. Villads Christensen S 8, 212.
57. Saml. t. j. Hist. & Top. 3" R V 563.
58. Hovmøller S 16-17.
59. Beretning om Uddeling af Præmier til Husmænd for havemæssig Anvendelse og Dyrkning af deres Huslodder i 1872—94, Kbh. 1875 ff.
60. Villads Christensen S 8, 330 ff, 358 ff.
61. Aarbogen 1919 S 113 og 118.
62. Sammesteds 1920 S 105.
63. Iflg. Indberetning fra Gartner Erik Lassen ²⁰/₂ 1897, Stephan Nyelands efterl. Manusk., Landbohøjskolens Bibliotek.
64. Om Plantagerne paa Højris, se Hedeselsk. Tidsskr. 1911 S 280 ff, Aarbogen 1930 S 113 ff, 116 m fl.
65. Om Havedyrkning m. m. i de senere Aar se bl. a.: Aarbogen 1919 S 118, 1922 S 101, 1923 S 67-70. Thisted Aarvog 1914 S 50-54, 70 ff. Aarbogen for Mors 1924 S 10, 15-16; Nykøbing Haandværkerforening 1862—1912 S 10-11; Dahlsgaard: Mors 1915 S 20; Hansen: Fundatssamling S 4, 5, 22 ff; Hansen: Træplantningen S 188-206 ff. Tidsskriftet „Haven“ 1930 S 152 ff m. fl.
66. Jevnfør Hansen: Træplantningens Hist. S 96 ff.
67. Jevnfør Hansen: Træplantningens Hist. S 113 ff.
68. Jevnfør Tholle: „Kaal og Kaalgaard“, „Danske Studier“ 1932.
69. Jevnfør Tholle: „Danske Gartnere“, 1927.

Kongesagn paa Mors.

Af August F. Schmidt.

MORS er i Forhold til sin Størrelse uden Tvivl den sagnrigeste Ø i Danmark. Det kan derfor maaske have sin Interesse at faa et Indtryk af Mangfoldigheden af morslandske Sagn. Til dette Formaal skal tjene Fremlægningen af det Stof, der er os overleveret om *Sagnkonger* paa Øen.

Allerede i Pontoppidans Danske Atlas V (1769), 531, 566 nævnes, at i de hedenske Tider, „da alle Provinser havde deres *Smaa-Konger*, har Morsø og haft sin egen Konge. Af saadanne findes nævnt i den gamle Norske Historie *Hogne* en *Søe-Konge* paa Morsøe i Jylland, hvis *Søn Sølve* blev Konge i Sverige, og hos Saxo Grammaticus *Fengo* eller *Fegge* en *Næsse-Konge*, som ihjelslog sin Broder *Horvendil*, og af hans *Søn Amlet* selv siden blev ihjelslagen, han ligger begravet i en Høi paa Feggeklit i Mors og af hannem har baade Klitten og Fegge-Sund sit Navn“. — I 1811 nævner Provst *C. Schade* i sin „Beskrivelse af Øen Mors“ (S. 79 f, jfr. 93) følgende om de til Feggeklit 1) stedfæstede Hamletsagn: „Af Regenter over Mors er især mærkelig den berygtede *Fengo* eller *Fegge*, der skal have levet i det 6te Aarhundrede og havt en Borg paa den *Bakke*, som bærer Navn efter ham: *Feggeklit*,

1) Feggeklit er nævnt i Haandskriftet Ny Kgl. Saml. 187 80 (1664 Fegi Klitt).

hvorfra han, igennem Aabningen fra Hovsør Havn, nemt kunde løbe ud i Vesterhavet. Han og hans Broder Horvendel skulde hvert tredie Aar afveksle med at regere tillands og tilsøs, saa at den ene i tre Aar skulde gaa tilsøs paa Fribyggeri, medens den anden forestod Regeringen tillands. Fegge, misundelig over Horvendils Lykke og Magt, dræbte denne sin Broder og ægtede hans Enke Geruth. Horvendils Søn, Amleth, traf omsider Lejlighed til at hævne sin Faders Død ved at dræbe Fegge, hvis Gravsted endnu vises paa ovennævnte Feggeklit“. . . „Kong Fegges Gravsted paa Feggeklit er egentligen ingen Høj, men kun en noget over den øvrige Jordflade ophøjet firkantet jævn Plads, 12 Alen lang og 8 Alen bred, og begrænset af Kampestene. Efter Beretning er her engang fundet et Sværd“¹⁾. I en Optegnelse af Naturmaler *R. H. Kruse*, der boede paa Fur i en lang Aarrække²⁾, meddeles, at Sværdet blev fundet i 1702. I *Evald Tang Kristensens Danske Sagn IV*, Nr. 190 nævnes blot, at Kong Fegge paa Feggeklit og Horvendel paa Horhøj laa i svær Strid med hinanden. Skarreagaards tidligere Ejer, *J. C. Overgaard*, har til E. T. Kristensen meddelt et ret udførligt Sagn om Feggeklit³⁾. Dette Sagn er paa- virket af de almindelig kendte Sagn om mislykket Skattegravning, hvor Højbryderne maa holde inde med deres natlige Arbejde, fordi det synes for dem, som deres Hjemby brænder, eller hvad for andre Koglerier det nu var, de underjordiske forstyrrede Gravningen med. Det var efter et Guldsværd, Manden gravede. Han var Ejeren af Feggeklitgaard. Da han begyndte at grave, syntes han, Gaarden stod i Flamme. Da han kom hjem stod den som tilforn. Dette gentog sig, da han paany

1) Schades Sagn om Fegge m. v. er benyttet af J. M. Thiele i hans *Danmarks Folkesagn* 2 I. 14 f.

2) R. H. Kruse var ellers fra Navtrup i Salling, hvor han blev født 1797.

3) *Danske Sagn IV*. Nr. 37. jfr. Samlinger til jysk Historie og Topografi IX. 348.

gik ud i Marken. Saaledes hengik tre Dage, og Manden havde ingensteds Ro; han lagde da Sværdet ud paa sin gamle Plads. Derefter fik han Fred. J. C. Overgaard føjer til, at Gravstedet „er endnu tydeligt at se, og ingen har siden forsøgt at tage Sværdet op“.

Navneligheden *Fegge* (klit) og *Fenge*, en af de jydsk Oldkonger hos Saxo, er Aarsag i, at Sagn fra Hamletsagnkredsen er knyttet til Feggeklit. Historisk betragtet er en saadan Tilknytning uden større Betydning (der er ikke paavist Voldstedspor paa Feggeklit), men det har sin Interesse at se, hvorledes Folket sejt fastholder Mindet om nogle af vore mest berømte Oldkonger ved at digte videre om dem og stedfæste dem til en af vort Lands mest storslaaede Naturmærkværdigheder, der har et Navn, som umiddelbart maa trække Sagn til sig om en Konge ved Navn Fenge. Henlæggelsen af Hamletsagnene til Morsøs Nordspids er sikkert kun faa Hundrede Aar gammel, fremkommet ved Læsning af Saxos Historieværk, maaske i *Anders Sørensen Vedels* Oversættelse fra 1578 ¹⁾. — Naar en Egns Befolkning trofast har iliveholdt Fortællinger om en Oldtids Sagnkonge, er det intet Under, at den rejser saadan en Konge et synligt Minde paa det Sted, hvortil hans Navn gennem Sagn er knyttet. Da *Morsø Turistforening* i 1929 tog Initiativet til at rejse et Minde i Sten for Hamletsagnene paa Øen, var der ingen Tvivl om, hvor Bautaen skulde have sin Plads, nemlig paa det Sted, der af Traditionen udpeges som Kong Fegges Grav: i en af Slugterne paa Feggeklits Vestside. Turistforeningens Formand *Oscar Bang* var Ophavsmanden til Planen om Rejsningen af Hamletstenen paa Klitten, og *Marius Dahlsgaard* forfattede Indskriften paa det smukke Mindesmærke. Den lyder:

1) Om Hamletsagnkredsen se Axel Olrik: Saxos Oldhistorie 1894. 158 ff og Jørgen Orluks Saxooversættelse I (1911). 140 f. Morsø Aarb. 1927. 110 f.

I Nutidstradition hedder det om *Voldstedet Votborg*, at der paa den en Gang skal have staaet en Træborg, hvor der boede en af de mange Smaakonger, som Landet var saa rigt paa. Kongen skal have heddet Ope, og Ovtrup har faaet sit Navn efter ham ¹⁾. — Personnavnet, der indgaar i *Ovtrup* (1422 Opthorp), er *Opi*. Dog kan Navnene Ovtrup og Oplev godt afledes af Personnavnet *Api* ²⁾. — Paa *Voldstedet Blaaborg* i Rakkeby Sogn har efter al Sandsynlighed engang staaet en Borg, vel nok kaldet Blaaborg. R. H. Kruse, Fur, meddeler i en utrykt Optegnelse til E. T. Kristensen ³⁾, at et almindeligt Sagn i Blaaborgegnen fortæller, at her engang har boet en *Kong Valter*, som paa Fastlandet nordøst for Slottet en Gang har holdt et Feltslag med *Kong Dam*, der boede paa *Damsgaard*. „Paa Valpladsen har for en Del Aar tilbage været fundet gamle Krigsvaaben“.

Der forefindes ogsaa Optegnelser fra det 19. Aarhundredes morsøske Folketradition om Oldtidskonger. Disse Konger er *navnløse*, men i Fortællingerne, som de er nedskrevne direkte efter Folkets Meddelelser, træder disse Konger dog helt klart frem. Sagnet, der nu først anføres, er fortalt af Skipper Johnsen fra Norge til R. H. Kruse. Det lyder i sin Helhed saaledes: I gamle Tider havde Mors, Fur og Salling hver sin Konge. Kongen paa Mors var særdeles mægtig og stridbar. Han paa Fur havde kun en Søn, og han i Salling havde kun en Datter, der var meget berømt for sin Skønhed. Mors paaførte Fur Krig, og da denne var den svageste, maatte han bukke under, blev ihjelslagen og Fur underlagt Mors. Hans Søn flygtede til Salling og forlovede sig hemmeligt med Sallingkongens Datter. Imellem Morskongen og Sallingkongen opstod

1) Johan P. Hovmøller i Morsø Aarb. 1924. 72.

2) Oluf Nielsen: Olddanske Personnavne. 70.

3) I Dansk Folkemindesamling.

der snart Uenighed, som endte med at Mors med sin hele Magt anfaldt Salling og gik i Land med sin Hær i *Snævren* ved *Branden* (ved Fursund) for at belejre Sallingkongen paa hans faste Borg, Sallingholm, som ligger i Nærheden. Sallingkongen frygtede for, at han ikke kunde staa imod, og efter Aftale med hans Kæmper blev det Furkongens Søn paalagt at trænge om Natten ind i Morskongens Lejr og myrde ham. Han paatog sig ogsaa dette Hverv for at hævne sin Faders Død, og trængte lykkelig ind i Teltet. Morskongen laa og sov med sammenlagte Hænder over Brystet, ligesom han havde lagt dem til Bøn, før han sov ind, og da han tillige havde et ærværdigt Udseende, kunde Prinsen ikke nænne at dræbe ham; men i Stedet for at støde ham sin Daggert i Hjertet, stødte han den i Lejet ved Siden af og forsvandt lige saa hemmeligt, som han var kommen. Næste Dag lod Mors gøre Angreb paa Sallingholm, og da den ikke kunde modstaa, aabnede Salling Portene og overgav sig paa Naade og Unaade. Salling maatte nu gaa til Mors og bede om Liv og Frelse. Mors holdt da den ved hans Leje fundne Daggert i Vejret og fordrede opgivet, hvem den tilhørte, hvortil Salling og hans Kæmper sagde, at den tilhørte Prinsen af Fur. Han maatte nu frem, og Mors fordrede af Salling som Betingelse for Freden, at han skulde give Prinsen af Fur sin Datter til Ægte, hvilket han ogsaa af Frygt og Nødvendighed indvilgede i. Bryllup blev straks holdt i Mors's Nærværelse, da Prinsen for hans Ædelmod's Skyld ikke alene skulde have Fur tilbage, men og efter hans Død arve Mors, og saaledes blev denne Prins efter begge de gamle Kongers Død Konge over alle tre Riger. Han var en mægtig Høvding, frygtet af alle omboende Smaakonger, og levede længe og lykkelig med den skønne Prinsesse, med hvem han avlede vakre Sønner, der

traadte i Faderens Fodspor ¹⁾). ... Anførte Sagn maa vel nok være udformet under Paavirkning af en eller anden litterær Kilde.

Et stærkt sammenblandet Sagn om Konger paa Mors blev optegnet o. 1882 af *Frode Rambusch*. Det fortælles heri, at der en Gang i gamle Dage herskede hele tre Konger paa Mors. Den ene boede paa *Gammellund*, den anden paa *Højris* og den tredie paa *Ullerup*. Sidstnævnte førte i lang Tid Krig med en af Kongerne i Thy. Kongen paa *Højris* var i sin Ungdom en berygtet *Sørøver* og havde ved denne Haandtering samlet sig mange *Kostbarheder*. Da han en Gang forfulgte et *Købmandsskib* ind i en af *Vigene* paa *Morsø*s Østkyst, opdagede han en lille *Holm* inderst i *Vigen*. Da *Stedet* var meget *utilgængeligt* paa Grund af de *moradsagtige Bredder* og laa godt skjult bag de *omkringliggende Bakker*, besluttede han der at bygge en fast *Borg*, til hvis *Opførelse* han anvendte hele sin *Formue*. *Borgen* var 3 *Etager* høj og efter den *Tids Fordringer* meget *prægtig*; men da *Landets Overkonge* hørte *Tale* om denne *stolte Bygning*, antog han det for en *Fornærmelse* mod sig, da hans egen *Borg* kun var 2 *Stokværk* høj. Han *indstævned* *Underkongen* paa *Højris* til at møde hos sig, og da han *udeblev*, dømte han ham til at lide *Døden* ved at kysse „den *blaa Jomfru*“: en *automatisk Henrettelsesmaskine* af *Udseende* som en *Kvinde*; den stod paa en *Forhøjning*, hvortil tre *Trappetrin* førte op, og var *indrettet* saaledes, at *Kvindebilledet* smilede, naar man *betaadte* det første *Trin*; *trinede* man paa det andet, *udbredte* det *Armene*, og naar man *satte Foden* paa det tredje *Trin*, *huggede* det *Armene*, som var *besat* med *Knive*, *sammen*. *Overkongen* sendte en *Del* *bevæbnede Mænd*

1) Danske Sagn IV. Nr. 90. Sagnet er genoptrykt i Morsø Folkeblad 12.-2.-1925 (opt. af S. Ditlevsen, tildels efter en 99-aarig Mand i Bjærgby). I Danske Sagn IV Nr. 91 findes en kort Gengivelse af Sagnet, fort. af Kristen Mortensen. Risum.

til Højris for at ødelægge Gaarden og medbringe dens Ejer død eller levende. Herman (saaledes hed Underkongen) formaaede dem dog til at skaane Borgen ved højtideligt at love efter en bestemt Tid frivillig at indfinde sig hos Overkongen for at underkaste sig dennes Dom. Herman holdt dog ikke Ord, men skjulte sig i et ganske lille Kammer, som hans Søster, der var hans Husholderske, havde faaet indrettet i en af de tykke Mure. Rummet var ikke større, end at der netop var Plads til en Stenstol og et Stenbord. Søsteren foregav overfor Overkongen, at Herman for længe siden var afrejst, og naar han ikke var mødt til den bestemte Tid, maatte han være omkommet paa Vejen. I det snævre Rum holdt Herman sig skjult om Dagen i flere Aar. Naar Folk om Natten saa ham vandre omkring paa Gaarden, troede de, det var hans Genfærd. Da han døde, blev han begravet i det efter ham opkaldte „Hermansbjerget“ i Højris Skov ¹⁾).

Der findes en hel Del Sagnoptegnelser om Højris, men kun i den her citerede er det en Konge, der er Tale om. I de øvrige Optegnelser er det en Herremand, der er Hovedpersonen. Frode Rambusch har to Sagn til om Højris, og i Evald Tang Kristensens Sagnværk ²⁾ er der adskillige værdifulde Sagn om den gamle Herregaard, ligesom der i Dansk Folkemindesamling findes en udførlig utrykt Optegnelse fra 1918 ved *Marius Dahlsgaard* ³⁾. — Da alle disse Sagn — der har Hovedtræk fælles med det her meddelte — imidlertid har en Herremand og ikke en Konge som Handlingsobjekt, hører de ikke hjemme i denne Sam-

1) Samlinger til jydsk Historie og Topografi IX (1882—83), 348 f. Sigurd Nygaard: Højris (i Danske Herregaarde, ved 1920, Side 229).

2) Danske Sagn IV Nr. 860, 861, 862, 863. E. T. Kristensen: Jyske Folkeminder III, Nr. 254, 255.

3) Højrisagnene (Indmuringsmotivet) er novellistisk behandlet i Marius Dahlsgaards Bog: De Morsingboers Bedrifter (1926).

menhæng. De bør behandles sammen med Morsøs *Herremandsagn*.

Pastor *J. N. L. Dalsgaard*, Ødum ved Randers, fortalte følgende Sagn til E. Tang Kristensen: I *Bjærgby* (?) paa Mors boede en Smaakonge, som havde en Datter, der blev opfødt sammen med en Trællesøn; de legede sammen og omgikkes hinanden, til hun blev voksen. Da blev hun bortført af en anden Smaakonge fra *Færgegaard* ved *Sjørring Sø* i Thy. Man vidste nu ikke, hvor hun var kommen hen, men saa drog Trællesønnen ud for at lede efter hende. Han kom til sidst til Færgegaarden, og der udenfor sang han en af de Sange, han havde sunget sammen med hende. Hun svarede ham med at synge det næste Vers, og nu vidste han, hvor hun var. Han drog hjem, fik Faderen til at samle Tropper og fik hende befriet. Saa blev de gift med hinanden. Der er Ruiner af Færgegaards Volde endnu ¹⁾. — Samme Sagn er ogsaa fortalt til E. T. Kr. af *Lars Peter Eriksen*, Hassing i Thy. Han fortæller, at det var en velhavende Mands Datter paa Mors (som var forlovet med en fattig Karl), der blev røvet og ført til *Sjørring Slot*. Ved sin Sang opdager Karlen, hvor Pigen er, og han fik nu hendes Slægt til at hjælpe sig med at faa hende ud af Borgen. Dette lykkedes og det unge Par fik hinanden ²⁾. — *Else Marie Dissing* i Skallerup kendte Sagnet i den Form, som jeg har meddelt det i *Historisk Aarvog for Mors* 1928, 33. Hun henlægger den røvede Piges Hjemsted til *æ Gaaaadsgaard* i Sundby paa Mors.

Og endelig skal vi saa høre Sagnene om *Harald Blaatand* og Mors. Denne Konge, der døde 986, skal ifølge et Sagn, der har sin Oprindelse i Navneligheden, have boet paa *Blaaborg* i *Rakkeby Sogn*, hvortil han

1) Danske Sagn IV, Nr. 92.

2) Danske Sagn IV, Nr. 1260.

tyede, da han blev forfulgt op igennem Jylland Aar 974 af Kejser Otto II. Kongen boede paa Blaaborg, Kejseren paa Lund ¹⁾. Et andet Sagn, optegnet af R. H. Kruse (i E. T. Kr.s utr. Saml.) gaar ud paa, at *Kong Haralds Daab* fandt Sted straks ved Nykøbing paa Dueholms Mark, „hvor endnu paavises nogle Gravhøje under Navn af *Sakshøjene*, hvori menes nogle fornemme Sakser at være nedlagte“. Sagnet om Harald Blaatands Daab er ogsaa blevet henlagt til *Riskjær* vest for Legind Skole ²⁾. I dette smalle Engdrag findes et kraftigt Kildevæld. Ved Aftenstide er her ret skummelt, og Stedet var tidligere Genstand for overtroisk Frygt ³⁾. De tydelige Spor af en firkantet Indhegning med lave Jordvolde er enten Rester af en Kvægfold fra Fællesskabets Tid, en Kaalgaard eller en Danseplads, hvor Ungdommen i den varme Aarstid samledes til Dans under aaben Himmel. Kvægfolden eller Kaalgaarden er dog vel den mest sandsynlige Forklaring. — Sagnene om Harald Blaatands Tilknytning til Mors er alle uhistoriske. Grunden til, at de er fremstaaede, maa dels søges i Navneligheden Blaatand—Blaaborg og dels i, at den første Gang Mors nævnes i Historien, er under Harald Blaatand, da den tyske Kejser Otto II (973—83) i 974 paa sit Tog mod ham skulde være naaet herop ⁴⁾ og have sluttet en Overenskomst med ham, hvilket dog ikke passer. Den tyske Kejser kom ikke ret langt nord for Danevirke. Adam af Bremen har, omtrent 100 Aar efter Kampen ved Danevirke, Udmalingen af Felttoget op gennem Jylland fuld færdig, og naar Adam lader Kejser Otto naa op til *Oddesund* („dette er Kejser Ottos Stræde, lige til det yderste Hav ved Vendsyssel, som lige til den Dag i

1) Hist. Aarboq for Mors 1924. 66.

2) Marius Dahlsgaard: Mors 1915. 8.

3) Hist. Aarb. f. Mors 1920. 89. 1924. 45. 1925. 40.

4) Jfr. J. M. Thiele: Danmarks Folkesagn 2 I. S. 22.

Dag efter Kongens Sejr kaldes Ottinsund“), er dette et lærd Sagn, der skal forklare Oddesunds Navn. I Virkeligheden har Oddesund (egl. Ottesund) sikkert intet med Mandsnavnet Otto at gøre, men er sagtens beslægtet med oldnordisk otti = Frygt, Fare, og betyder da oprindeligt „det farlige Sund“.1)

— — —

Vi har nu hørt de Kongesagn, der er henlagt til Mors. Flere af dem har et morslandsk Stednavn som Forudsætning for den stedlige Tilknytning. Bortset fra dette Forhold er det endda let forstaaeligt, at en Ø som Mors nemt har kunnet faa Sagn om Konger lokaliseret til sig; thi i en dansk Skærgaard, som Limfjordsfarvandet jo er, kom Folk fra mange andre Egne af Landet paa Handelens Vegne — i særlig gamle Tider dog ikke altid i saa fredelige Hensigter — og hvor fremmed Folk kommer til, spørges der gerne nyt. Blandt det nye, Limfjordsfolkene hørte, var naturligvis ogsaa Historier om Konger, Høvdinge og Røvere. Nogle af disse Fortællinger er stadig blevet erindret af Folket, — og de sidste Rester af saadanne Kongesagn, der var blevet helt morslandske, fordi Tiden gav dem Lejlighed til at gaa i et med den øvrige hjemlige Folkedigtning paa Limfjordens største Ø, har vi nu set samlede paa de foranstaaende Sider.

August F. Schmidt.

1) Henrik Ussing: Sagnene om Harald Blaatand (i Festskrift til Finnur Jonsson 1928. 140 ff.)

Marius Dahlsgaard:

Dueholm Kloster.

Hovedlinierne i dets Historie i den katolske Tid.

I. Indledning.

SKØNT MORS MED RETTE regnes for at høre til mellem Danmarks interessanteste Egne i historisk Henseende og da især paa Grund af den Mængde Oldsagn, der er knyttede til Øen, og de rige Levn fra Sten- og Bronzealderen, der drages frem af Jordens Gem, samt de mange Voldsteder fra sen Oldtid eller tidlig Middelalder, som findes spredt fra Nord til Syd, er vor Viden om Øens Historie stærkt begrænset. Dog har vi en enestaaende Kilde til Belysning af dens Forhold i hin mørke Tid; der kastes gennem den et klart Lys over visse Foreteelser i Tidsrummet 1371—1539.

Det er Dueholms Diplomatarium, der indeholder ikke mindre end 197 Breve fra det ovennævnte Tidsafsnit. — Det er en enestaaende Samling af absolut uvurderlig Værdi for dansk historisk Forskning.

I Almindelighed vil man under Arbejdet med vore Klosters Historie træffe paa Tidsrum, hvor Oplysningerne er saa sparsomme og saa utilstrækkelige, at man kun faar en meget spredt og ret usikker Viden om Forhold og Tilstande. For Dueholm gælder det imidlertid, at man har en Skat saa stor, at den ikke alene kaster Lys over dette rige Kloster men ogsaa over alt dansk Klosterliv, som vi næsten kan lære at kende til Bunds, skønt ikke et eneste af Brevene er bevaret i sin oprindelige Skikkelse, men kun foreligger i Afskrift. Herom senere.

Diplomatariet eller Brevsamlingen, som den danske Oversættelse maa blive, gik til i 1628, da de tyske, kejserlige Soldater hærgede i Jylland, paa Grund af Kristian den Fjerdes uheldige Ind-

blanden i Trediveaarskrigen. — Man frygtede nemlig for Brevenes Sikkerhed, hvis man beholdt dem paa Dueholm Slot, som Klosteret kaldtes efter Reformationen, og ved Tyskernes Indtrængen i 1627 flyttede man dem i en Kiste ind til en Gaard, der laa paa Algade, og som tilhørte Otto Skeel til Hammelse. Denne Gaard brændte imidlertid ved en af de i hine Tider saa forfærdelige Ildebrande, der var de gamle Byers haarde Svøbe; der blev sikkert ikke reddet et eneste af de værdifulde Dokumenter.

Men lykkeligvis fandtes der to Afskriftssamlinger, og selv om disse ikke er helt fuldstændige, saa giver de dog mellem de tørre Vendinger i de gamle Gave- og Jordebrevs Ordlyd og Beskrivelser et godt Indtryk af det gamle Kloster og det Liv, der førtes indenfor dets Mure, ligesom man ogsaa glimtvis sporer det aandelige Liv, som her havde sit Sæde.

II. Klosterets Navn.

Navnet Dueholm har voldt de lærde meget Hovedbrud. Man kan ikke udlede dets Betydning. Da Munkene kom til Nykøbing for at bygge Kloster, valgte de til Boplads en lav, sumpet Holm, der var omflydt af Vand paa alle Sider og laa Fjorden og Sejlvejen nær. Udtrykket Klosterhavnen om den Vig, der ligger Stedet nærmest, er den Dag i Dag et Minde herom. Det er sandsynligst, at Ordet har sin Oprindelse fra det gammeldags „du“ el. „dy“, det betyder vaad, sumpet. — At se noget symbolsk i Ordet, er uden Tvivl fejlagtigt, og en Version, som gaar ud paa, at Stedet skulde være et yndet Tilholdssted for Duerne inde fra Nykøbing, er ikke meget sandsynligt og røbes straks sin folkelige Oprindelse. — Duer har da heller ikke nogen særlig Forkærlighed for det vaade.

At opstille en Teori som absolut gyldig for Navnets Oprindelse vil imidlertid være for dristig.

III. Johanniterordenen og Dueholm Kloster.

Klosteret paa Dueholm, — vi tager altsaa Navnet som Stednavn, — er oprettet af Johanniterordenen, der er et af de mærkeligste Klostersamfund, og det afveg ikke saa lidt fra de gængse Munkeordener.

I Aaret 1048 byggedes der i Jerusalem et Kloster med tilhørende Herberge for Pilgrimme, der drog paa Valfart; det var italienske Købmænd fra Amalfi, der udførte dette for at have et nogenlunde sikkert Fristed,

efter at Muhammedanerne havde erobret Jerusalem. Klosteret, der kun var for mandlige Pilgrimme, udvidedes senere til ogsaa at omfatte kvindelige Valfarere, der betjentes af Nonner. Klostrene indviedes til Johannes den Døber og Marie Magdalena. Disse Stiftelser havde kun trange Kaar, inden Jerusalem i 1099 kom i de Kristnes Magt. Johaniterordenen maa have haft stor Betydning, for Gotfred af Bouillon gav det straks Jordegods i Flandern, andre gjorde ligesaa, og den stærke religiøse Vækkelse fik mange til at gaa ind i den nye Orden, som opstod under Gerhard af Provence. Otte Aar senere indrettede den straks saa ansete Munkeorden sig som den Ridderorden, der skulde blive en af Midlaldalerens mægtigste, og i hvis Fane vi ser Oprindelsen til vort Dannebrog.

Uden at trænge for langt ind i Johanniterordenens Historie findes det dog nødvendigt at give Hovedlinjerne i dette mærkelige Samfunds Virke. — Ordenen bredte sig snart ud fra Jerusalem og fik udstrakte Landejendomme i alle Europas Lande. Talrige Klostre oprettedes i nøje Kontakt med Moderklosteret, Forbindelsen gik heller ikke til Grund, da Johannitterne maatte forlade Palæstina, og Hovedklosteret flyttedes til Cypern 1191, senere til Rhodos i 1309, senere igen til Malta, altsammen i den Hensigt at være til Rede ved en Gen Erobring af det hellige Land. I Danmark oprettedes det første Johanniterkloster i Viborg 1160; Antvorskov, der blev det mægtigste, grundedes i 1170, og i 1194 byggedes der et Johanniterkloster for Nonner i Slesvig. I Løbet af de næste to Hundrede Aar kommer der yderligere Klostre i Odense, Ribe, Lund, Dueholm og Horsens.

Dueholm Kloster siges at være stiftet af Biskop Svend fra Børglum i 1371; det kan i hvert Fald ikke være meget ældre, da han blev Biskop i 1369 eller 1370. — Det gik ind som et Led i de allerede da eks-

isterende Klostre, og vi maa betragte det som underlagt Klosteret i Antvorskov, da dette var Hovedsædet for Johanniterordenen her i Norden, naar almindelige Klostersager var paa Tale; ellers stod det direkte under Stormesteren paa Rhodos eller Malta.

Johanniterordenens Formaal var at skaffe Midler til Kampen mod Muhamedanerne, og der er vandret umaadelige Summer — maalt med Tidens Alen — fra Antvorskov til Stormesteren i Østerland. — Det kneb sommetider. — I Tiden 1310—1347 kom der saaledes ikke en Skilling fra Norden, og det har sikkert ikke altid været let at faa noget saa langt borte fra. — Fra 1463 har man saaledes et Brev fra Broder Johannes af Corduva, der var Stormesterens Kasserer paa Rhodos, at Tilgangen af Brødre i Klostrene er saa stor, at der næppe kan udrettes noget, og derfor maa denne paase, at der ikke optages flere, end Tjenesten gør nødvendig. Det er Sparebestræbelser.

Der har sikkert ikke været under tolv Brødre i Dueholm Kloster. — Prioren kaldes ofte commendator, preceptor, provisor eller paa jævnt Dansk: Formand eller Forstander. — Klosterreglerne nævner ellers tre Klasser: 1) Riddere, 2) de egentlige Munke, der var Præster og forestod Gudstjenesten, og endelig 3) de tjenende Brødre. — Ridderne var Klosterets Værn og nævnes ofte *militēs*.¹⁾

Her i Norden fandtes der næppe Riddere, skønt visse Spor i Valdemar Sejrs Historie taler et andet Sprog. — Klosterbrødrene bestod imidlertid af de to sidstnævnte Klasser. — I Danmark kaldte man imidlertid disse Munke for Korsbrødre efter det hvide, ottekantede Korsmærke, der stod paa deres lange sorte Kapper. — Dette Korsmærke er den Dag i Dag bevaret i det danske Rigsvaaben samt i Tallinns (Revals) lille Byvaaben. Johanniterne tog sig her ligesom i Udlandet af Sygeplejen. —

1) *militēs*; deraf *Militēs*.

Dueholms Klosters Arbejde i denne Sag skulde komme til at volde megen Strid.

IV. Klosterets Udvikling. — Stridigheder med Borgerne.

Da Dueholm Kloster blev grundlagt lige i Nærheden af Nykøbing, har der sikkert i Byens Udkant ligget en af de Hospitaller, som i hine Tider fandtes i saa godt som enhver Købstad, nemlig en St. Jørgensgaard. Der var et Hjem for dem, der led under Middelalderens store Plage, Spedalskheden. Der har været et saadant i Nykøbing, for i et Brev af 1418 skænker Mogens Andersen, Væbner, af Næs, „de spedalskes Hus paa Dueholm“ 1 Mk. Sølv, og derfor gives der Pant i en Jordlod i Flade. Men dette St. Jørgenshus er paa denne Tid en selvstændig Stiftelse uden for Klosteret; tredive Aar senere er det dog optaget under dette. Men jo længere man kommer hen i det 15. Aarhundrede, des sjældnere bliver Spedalskheden. Fra Kristian den Førstes Tid har vi Vidnesbyrd om, at det er gængs, at St. Johannesklostrene tager sig af de spedalske. — Han henviser en Prior paa Øland til, hvordan Forholdet er ved de danske Klostre. —

Dueholm har næppe haft nogen Ret til at bemægtige sig det Gods, der tilhørte St. Jørgenshuset; i hvert Fald nedlægger Nykøbings Borgmester, Jes Nielsen, en meget energisk Protest, der fører til Proces med Prioren, der paa dette Tidspunkt hedder Bertel Thomassøn (1474), og atter i 1481 hører vi, at Prior Poul Svenningsen henvender sig til „gamle Forældre og andre Danemænd“ for derved at skaffe sig Vidner for sit Krav. Alligevel hedder det i 1527, at Nykøbings Borgere med Vold har taget Spedalskhedshusets Jord. Denne Strid drejer sig særlig om Møllen, som Klosteret fik Hævd paa. — Denne Mølle, der oftest kaldes Dueholm Vandmølle, nedlægges først i 1803.

Forholdet mellem Klostre og Borgere var i Almindelighed ikke godt; heller ikke her. Efter at Byen havde mistet sit St. Jørgenshus, oprettedes der et Helligaandshus, og saa begyndte Striden for Alvor. — Helligaandshuse var ogsaa almindelige i Middelalderens Byer, og til dem kom de fattige og syge, der ikke kunde gaa rundt og tigge Føden. Der var altsaa Fattighuse og Sygehuse, Sygeplejen ydedes af Kirken, og derfor var der knyttet Kapeller eller Kirker til Helligaandshusene, og det var der ogsaa i Nykøbing. Dette Kapel med tilhørende Bygninger laa, hvor Raadhuset og Administrationsbygningen nu ligger.

Klosteret vilde ikke gaa ind paa at miste sin Indflydelse over Helligaandshuset, og derfor var det naturligtvis Brødrene, der byggede „Den Helligaands Kapel“ lige i Nærheden; det skete omkring 1440. — Det gjaldt om at faa Haand i Hanke med den nye Institutions Gods. — Man var yderst forsigtig med Fremgangsmaaden i denne Sag og sikrede sig baade Pavens Tilladelse til at bygge og hans Forbud mod, at andre begyndte et saadant Foretagende. — Ganske vist hed i det pavelige Brev, at Klosteret ikke maatte krænke St. Clements Kirkes Ret; men Begrænsningen var betydningsløs, da Dueholm Kloster allerede i 1376 havde sikret sig Kaldsretten til denne Byens eneste Sognekirke.

Dette er et tydeligt Angreb paa Borgernes Helligaandshus, for man læser om et Forlig mellem Prioren og Borgerne angaaende Rettighederne til Kapellet og de fattiges Hus; ogsaa Kongen (Kr. 1.) indblandes i Striden og udstedte Forbud mod, at Borgerne blander sig i Ting, der vedrører Kapellet. — Selve Helligaandshuset nævnes klogeligen ikke; men det var ikke let at strides med Munke, og man ser derfor ogsaa, at Borgernes Hus lidt efter lidt trænges i Baggrunden, medens Kapellet faar en betydelig Mængde Gods. — At Klosterbrødrene

har haft nogen særlig Kærlighed til Sygeplejen, faar man ikke noget Indtryk af. —

Dette kommer tydeligt frem, da den rige Provst over Hanherrederne og Mors, Henrik Olufsen, i 1502 gør sit Testamente. Han skænker en stor Mængde Gods til Dueholm med det Forbehold, at hvis der indføres Klosterregler i Helligaandshuset, skal hans Dotation overlades dette. Tanken er altsaa, at de syge skal fortrænges, og at der skal sættes Munke i Stedet. Dette er sikkert lykkedes, for da Reformationen kommer, er der ikke Tale om Helligaandshuset — kun om Kapellet.

Borgerne klagede nu til Kongen og indsendte en lang Beretning om deres Helligaandshus med stærke Ord om Munkenes Færd. — Frederik den Første tog sig hellere end gerne af deres Sag, og den 3. Jan. 1528 udstedte han et Brev, hvori han gav Borgerne fuld Medhold i deres Klage og rent ud siger, at Klosteret har bedraget de fattige og syge, og han slynger de nu magtesløse Klosterbrødre nogle ret kraftige Sandheder i Ansigtet.

Hermed havde Klosteret altsaa tabt Sagen, og samtidig stiftedes Nykøbing Hospital, der jo er en særdeles livskraftig Institution den Dag i Dag. I 1546 fik Byen Kapellet overdraget. Det omdannedes til Raadhus, men det brændte allerede i 1560. — Under Klosterets sidste Prior, Jacob Jensen, oprettedes paa Dueholm en Sygestue med seks Senge. Den opretholdtes ogsaa, da Klosteret ved Reformationen kom i Kronens Eje.

— — —

Nykøbing er som bekendt opstaaet af tre mindre Landsbyer: Venner, Vettels og Rolstrup. Nær ved Byen laa Vettels. Den blev tidligt øde, og Kongen gav i 1460 Byen dens Jord. Dette taalte Munkene ikke.

Tæt op til Dueholm laa Hovedgaarden Rolstrup, der bl. a. havde tilhørt Niels Bugge til Hald; men den skænkedes i 1407 til Klosteret af Ebbe Strangesens Enke. Mens Kronen ejede Vettels Bymark, græssede Borgerne og Klosteret i al Fredsommelighed deres Kvæg her; men saa snart Borgerne fik Ejendomsretten, begyndte Striden.

Paa dette Tidspunkt er Byen inde i en god Periode, og den havde en udmærket Borgmester i den før omtalte Jes Nielsen. I 1473 maa Prioeren atter føre Sag mod ham angaaende Retten til Græsning paa Vettels Mark. Efter hans Klage at dømme, ser det ud, som om Borgerne er gaaet over til Haandgribeligheder, og at de ogsaa har villet tilegne sig et Stykke af Rolstrups Tilliggende. Det gik saa vidt, at Biskop Jep Friis maatte i Marken for at sikre Klosteret Græsningsretten, og selve Kong Hans maa frem med et kongeligt Paabud om, at Parterne skal holde Fred. Striden endte med, at Munkene beholdt Retten til Fædrift paa Vettels Mark, saa de har sikkert haft lovligt Hævd.

V. *Klostergodsets Erhvervelse.*

Dueholm Kloster var altsaa i høj Grad om sig, naar det gjaldt om at samle Rigdomme; men her som andetsteds var det de private Gaver, der skabte Velstanden. Folk mente jo, at de ved at give Klosteret gode Gaver kunde skaffe sig Sjælefred; men kunde de paa samme Tid sikre sig Pleje paa deres gamle Dage, var der vundet dobbelt, og ikke mindst, hvis de kunde opnaa at blive begravede indenfor det hellige Omraade. — Det er dette, man kalder at lade sig „klostergive“ ell. „indgive“. Det er, som man ser, baade en from og en praktisk Foranstaltning. Blev saadanne gamle Mennesker syge, tog Klosteret sig af deres Pleje; men mange tog ogsaa fast Bolig indenfor de hellige Mure.

Som Betaling for disse Ydelser gav man enten Penge eller et Stykke Jord. Klosteret underlagde ikke de „indgivne“ nogen Regel; men man kunde godt tage Kors og helt slutte sig til Samfundet. Det tillodes dog, at man vedblev at leve som ellers, og at man f. Eks. tog egne Tjenere med sig. Hele Institutionen med de „indgivne“ minder i meget om den Aftægt til gamle, der har været almindelig indtil vore Dage.

Det var selvfølgelig ikke alle, der kunde lade sig indgive, og Formen bruges kun af de mere velhavende. Paa Mors fandtes der en vidt udbredt og meget for-grenet Lavadel; denne hævede sig ikke meget over Bønderne, havde sjældent befæstede Borge og tog kun maadelig Del i Kongens Leding. Vi skal nævne Slæg-ter som Kabel, Winther, Bonde, Falkesen og flere. — I 1453 nævnes Lyder ¹⁾ Kabels Efterleverske som for-lenet med Lund Gods.

Inden vi nu gaar over til at give nogle Eksempler paa Gavebrevens Art og Indhold, skal der siges et Par Ord om Diplomatiets Sprog. — Det er egentlig kun et meget ringe Antal af Diplomerne, der er skrevne paa Latin, skønt dette Sprog jo var Kirkens. Det store Flertal af de 197 Breve er skrevne paa Dansk. — De er alene af den Grund dobbelt interessante, idet de gi-ver et fortræffeligt sprogligt Billede af den Tid, hvor de skreves, men samtidig ogsaa et yderst klart Begreb om, hvordan et retsligt Dokument af bindende Art i hin Tid affattedes. — Sproget er læseligt den Dag i Dag for Mennesker, der er i Besiddelse af en Smule Viden om dansk Sproghistorie, selv om den gammel-dags Stavemaade falder trættende. — Ved Afslutningen af nærværende Afhandling skal der gives nogle Oplys-

1) Navnet Lyder er ældgammelt, og i det findes utvivlsomt Oprindelsen til Bynavnet Lødderup.

ninger om den Form, hvori Diplomatariet forefindes, og hvorledes det er offentliggjort.

Vi taget saa nogle Eksempler paa Gavebrevens Indhold og gengiver dernæst i korte Rids Hovedindholdet af en Række andre til Bekræftelse af, hvor omfattende Dotationerne har været, og hvor vidtspændende et Magtomraade det morsingske Kloster har været i Besiddelse af.

Som et typisk Eksempel paa et Gavebrev til Dueholm Kloster anfører vi følgende fra dets sidste Dage:

St. Barnabas Dag 1528 gør Poul Bonde „Alle vitterligt“, at han for „sin Sjæls Bestandighed og min Husfrues og begges vores Livs Tarv“ giver en Gaard i Sejerslev til St. Johannes Kloster i Dueholm mod til Vederlag herfor at faa „saa meget Jord, som jeg maa sætte mit Hus paa, og Kaalgaardsrum og Have; hvilket Hus og Bygning vi oppaa sætte, der skal jeg og min Husfrue nyde fri i begges vores Dage.“ — (Der skal paa dette Sted forudskikkes den Bemærkning, at den gammeldags Stavemaade er udeladt, hvorimod Tonen søges bibeholdt i Citaterne). — Dernæst bestemmes det, at Huset efter deres Død tilfalder Klosteret. Som yderligere Bestemmelse tilføjes der dette Brev, skal de . . „have Græsgang til fire Køer med Klosterets Fæ“. — Desuden bestemmes det, at de skal have deres Ildebrændsel af Klosterets Mark, have Ret til at holde to Svin „i Hekte“ (i Tøjr), saa Klosteret ikke lider Skade derved. Det bestemmes ogsaa, at de ikke maa holde Faar eller „andet smaat Fæ“, der kan være besværligt.

Dette er, som man ser, et Aftægtsbrev efter de bedste Mønstre, og det var sikkert en Undersøgelse værd, at efterspore, hvordan Udyklingen fra Klostergaverne til Aftægtskontrakterne har været. — Der er ganske utvivlsomt en Forbindelse.

Man ser, at den, der har givet sig ind under Klosteret, ligefrem flytter en hel Gaard med sig. — Et Hundredaar før fortæller et Brev om Anders Nielsen (sikkert af Lavadelen), at han skal have Jord at bygge Hus paa og til Kaalgaard, desuden Græsning til fire Køer, derfor skal han dog betale Hyrdepenge, og to Heste. Desuden skal han have Tørvegravning og Lyng samt fire Pund Korn. Det bestemmes, at han gerne maa træde ind i Ordenen; men da skal han behandles som en Klosterbroder.

I Pontoppidans Danske Atlas staar anført, at der i Dueholm

Kloster var baade Munke og Nonner. — Dette er ikke rigtigt. Dette skal udtrykkelig anføres her, fordi denne Antagelse er almindelig mellem Morsinger. Der er intet, hvorpaa en saadan Mening kan begrundes. — Men noget andet er, at ogsaa Kvinder har kunnet „indgive“ sig i Klosteret, og derved er sikkert den fejlagtige Opfattelse kommet frem. — Dette ses saaledes af et Brev fra 1442, hvori Cecilie Pedersdatter tilsikrer sig, at hun af Klosterets Grund skal have et Hus, Græsning til 2 Heste, 6 Køer, 20 Faar og 6 Svin, desuden 14 Læs Hø og fri Tørvegravning. — Det er ikke sjældent, at de „indgivne“ sikrer sig, at de skal bære Ordensklæder. Dette agtedes rimeligvis meget højt og mentes at tilsikre Bærerne Saligheden uden lang Prøve i Skærsilden.

Efter Diplomatariet nævner vi nu i Flæng:

1388 skøder Fru Christence af Ager, Herr Niels Erichsens Enke, til Dueholm Kloster en Gaard i Vester Assels. 1389 gav Peder Mogensen, Væbner, en Gaard — antagelig den senere Bisgaard — i Lødderup til Brødrene for aarlige Sjølemesser for sig og Frue, Elena. — 1402 har Anders Nielsen, Væbner, af Asdal med med sin Hustru Ides Samtykke givet til Klosteret en Gaard i Jordsby (her skrevet Jorsbo). — 1407 skødede Fru Elene, Ebbe Strangesens Efterleverske, sin Gaard i Rolstrup mod tvende ugentlige Messer, „Vor Frue til Ære“, og for hendes egen anniversarium en Gang om Aaret at begaa med 12 Præster, og 12 fattige samme Dag at traktere med Mad og Drikke. — 1408 gav Ingerd, Priorinde i Aalborg, „Vor Frue Kloster“ — en øde Gaard i Vils (skr. Vilse) for en ugentlig Sjølemesse at holde i tre Aar for Katarina Jepsdatter. — For denne Villighed er Klosteret i Aalborg sikkert blevet fornøjet paa andnn Maade. — 1418 skøder Mogens Andersen, Væbner, af Næs en Gaard til Dueholm, liggende i Sejerslev, for „Willom Nielsøn Sjølemesser at holde“. — 1419 gav Jep Frost, Væbner af Frøslevgaard, sit øde Gods i Tøving for sine Forældres Sjølemesse at holde. — 1440 faar Klosteret en Gave af Michel Andersen, Væbner, idet han tilskøder det „Hoffgaard“ i Vodstrup.

I 1440 kommer der en meget stor Gave, idet Ridder Niels Krabbe, der ejede meget Gods i Jylland, gav „Nørre Mølle“ i Withersløff (Vejerslev) Sogn og en Del Gods i Salling til „et Alter at stifte i Dueholm Kloster St. Johannis Evangelistæ og St. Erasmie til Ære for en evig Messe at holde“. — Samme Aar gav han yderligere Prioren sit Brev paa 100 Mark Lybsk til et Vicariedom, som i Klosteret var stiftet. — Det vil med andre Ord sige, at den rige Adelsmand sørgede for Underhold til en Præst ved det nævnte Alter.

Det er interessant at lægge Mærke til, at Niels Krabbe udtrykkelig i Brevene benævnes som Ridder i Modsætning til de mange Væbnere, der nævnes mellem Klosterets Donatorer. — Dette er en Bekræftelse af, at Mors med den fede Jord var Sæde for mange Mænd af Lavadelen, der sad som Selvejere paa Gaardene, der vel ikke i meget overgik Bøndernes.

Atter i 1447 finder vi et interessant Gavebrev. — Det er Fru Cecilie Pedersdatter, Jep Rods Efterleverske, der giver sin Gaard i Sundby „med saa Skæl, at Prior og Brødre skal fly til hendes Udfærd og gøre for en Søster, som Kors har baaret, med Messer og andre gode Gerninger, og dersom det lyster hende at tage Kors, skal de give hende det for samme Fordel“. — Samme Aar faar Klosteret en anden god Gave, idet Esben Høg, Indbygger paa Lessø (Læsø) til Dueholm Kloster giver en Otting (en Ottendedel) af en Saltkedel (Saltsyderi) paa Læssø.

1452 skænker Svenning Andersen, Væbner, til Klosteret to Gaarde i Vodstrup for Kost og Fordel, som han og hans Dreng (Søn? - Karl?) skal have i deres Levetid. — Det er ikke let at sige, om det er en svag Søn, han sikrer Underhold, eller om det gælder en trofast Tjener. — Det er nemlig ikke ualmindeligt, at de indgivne fører Tjenere med i Klosteret.

— — —

Der kan ogsaa komme Breve, der viser en hel anden Slags Gaver til Klosteret, og hvorfor man forlangte Vederlag i Bosted ved Klosteret eller ogsaa sikrer sig og sine fuldt Ophold, enkelte Messer, aarlige Sjælemesser eller anden timelig eller aandelig Fordel. — Det hændes, at man skøder en Jordlod til Brødrene, og at man kun betinger sig en Grav i Dueholms hellige Jord eller muligvis nøjes med at kræve et Antal Sjælemesser, ellers har man som hidtil sin egen Gaard, hvor man bor. — Disse Gaver er saare almindelige ved alle Klostre og større Kirker, og det er dem, der lægger Grunden til den umaadelige Rigdom paa Jordegods, som den katolske Kirke i Danmark kom i Besiddelse af.

Vi træffer i Diplomatariet Breve af afvigende Art og skal nævne et meget illustrerende Eksempel fra 1464. — Det er Jes Povlsen, Tødsø, der giver en Del Gods til Klosteret paa den Betingelse, at „Hr. Prior holder mine Gildesbrødre af Præstegildet og mine Venner til Mad og Øl, som det sig bør, de, som følger mig til Graven og siden gør for min Sjæl med Messer og Begængelse, som min gode Tro er til ham. Kun giver jeg til alle Præster i forskrevne Klasser 1 Okse, at de beder for min Sjæl“. — Andre, der maaske næppe har været saa velhavende, kræver kun, at deres og

deres Hustruers Navne en Gang om Aaret skal læses op i Kirken. Da som nu satte man Pris paa, at ens gode Gerninger ikke glemtes.

Men Klosteret forstod ogsaa at skaffe sig Gods paa anden Maade. — Vi finder saaledes, at i 1493 solgte Hr. Predbjørn Podebusk af Vosborg til Dueholm Kloster en Del Gods i Thy, som hans Fader, Claus Podebusk, og han tidligere havde pantsat til Klosteret, for 500 Mark „i godt Guld og gode Pendinge“. — Brødrene er altsaa ikke gaaet af Vejen for en rask lille Laaneforretning. At gejstlige ogsaa sikrede sig, hvad det hinsidige angaar, ses af et Brev fra 1496, hvori Prior Gerlof Mortensen af Økloster skænker tre Gaarde til Dueholm, mod at der læses tre Sjælemesser for ham hver Uge for St. Johannis Baptistæ Alter der i Klosteret.

1512 gav Niels Krabbe Afkald paa en Gaard i Ginderup i Thy, som hans Frues Søster, Fru Karen Pedersdatter, Hans Barsbeks Efterleverske, gav „i Testamente og Sjælegave og Lejersted (Grav) og Delagtighed i gode Gerninger“. — 1515 gav Fru Karine Eriksdatter til Ullerupgaard noget Gods i Thy til Dueholm for at lade holde en ugentlig Sjælemesse for St. Johannis Evangelistæ Alter og en aarlig Begængelse af hendes Mands og hendes Søns, Henneke Kyrts og Erik Hennekesøns, Sjæle.

Hermed er der gennem de anførte Eksempler givet en Ledetraad over Diplomatiets Indhold. — Om end Brevene altsaa kan være af forskelligt Indhold med Hensyn til Krav og Vederlag for Gaver, saa er Hovedhensigten den samme: man vil sikre sig timelig eller aandelig Fordel af Klosteret.

Blandt Brevene findes adskillige uden noget Aars- tal; af dem ser man, at følgende Adelsmænd har givet Gods til Dueholm: Palle Juul, Jørgen Urne, Marquard Barsbek, Michel Due, Erik Stygge og Hr. Niels Eriksen, der stiftede St. Anna Messe.

Man forstaar, at Klosterets Magt og Indflydelse kunde stige gennem Aarene paa disse Maader, uden at det kostede noget, der i særlig Grad kunde tynde Udgiftssiden. Men det var en Regel, at samtlige Givere ikke maatte være optagne i Klosteret. — De var „uregelbundne“, som det kaldtes, og først paa et senere Tidspunkt kunde de indtræde i Klosteret.

Diplomatariet giver ikke nogen Oplysning om, hvordan Klosteret styrede sit Jordegods; men det er naturligvis sket paa samme Maade, som Kronen og Adelen styrede sine Gaarde ved Hjælp af Fogeder. — Disse Gaardfogeder tog man sikkert mellem de tjenende Brødre. Det havde været ønskeligt, om man kunde have faaet klarere Overblik over Klosterets Forhold til Bønderne gennem Studiet af Diplomatariet; men de faa Glimt, der kommer, giver kun et sparsomt Lys. — Om Hoveri — altsaa Arbejdsydelse — gives der kun Besked i to Breve, hvoraf det ene er fra 1430, det andet fra 1467; almindeligt har det ikke været. — Af Landgildekorn og Smaaredsel findes der derimod nogle Ydelser.

VI. Klosterets indre Liv.

Om Klosterlivet indenfor Murene giver de gamle Breve i Diplomatariet kun faa og meget sparsomme Oplysninger; men den grundige Læser kan dog skaffe sig Viden om adskillige Ting.

I det foregaaende har Gang paa Gang St. Johannes Kloster været anvendt; men man vil ogsaa i Diplomerne finde Dueholm Kloster kaldet for Maria Magdalænæ Kloster; dette stammer selvfølgelig fra Ordenens Oprindelse i Jerusalem, hvor man som anført havde to Klostre indviede til hver sin Helgen. Der findes absolut intet, som støtter den Antagelse, at der har været Nonner i Klosteret paa Mors. Der har kun været Munke — Brødre, som de ogsaa benævnes — eller Præster, „fratres conventuales“ eller „cruceferi“, fordi de bar Kors paa Ordensdragten. De havde over sig en Prior, der samtidig tituleredes „Hæderlig Mand og regelbunden Prior over alt Brødrekab i Dueholm i Morsø“; et enkelt Brev har et morsomt Udtryk: „Regelbunden Mand og beskeden Hr. Laurits Jensen, der

Præst er og Broder i St. Johannes Kloster i Dueholm“. Prioren hed „hæderlig og renlivet Mand“ og kaldes enten „Commendator Ordenis“, „Præceptor Domus“ eller „Provisor Domus“. — Hertil føjes saa Klosterets Navn.

Af Priorer og det omtrentlige Tidspunkt, hvor de virkede kan nævnes følgende :

Dominus Johannes Pauli, Commendator in Dueholm. 1407.

Dominus Johannes Petri, Præceptor in Claustro Dueholm. 1423.

Hr. Lauritz Jenssen, Forstander i Dueholm Kloster. 1433. 1445.

Dominus Johannes Brun, Prior. 1451. 1471.

Hr. Bertel Thomæsøn, Prior. 1472. 1474.

Hr. Poul Sønningsen, 1484.

Doctor Christiern Pedersøn, Prior i Dueholm. 1493. Han kaldes ogsaa Mester Christen. 1502. 1505. 1519. 1522. Han er vistnok den eneste lærde mellem Priorerne.

Christiern Nielsen, 1530.

Jakob Jessøn, den sidste Prior, nævnes 1536. 1539. (Hans Forhold ved Klosterets Nedlæggelse vil senere blive omtalt).

Med afgørende Sikkerhed at fastslaa Munkenes Antal lader sig ikke gøre; men der har i det mindste været tolv. — Dette ses af adskillige Gavebreve, hvor Giveren betinger sig, at Prior og Convent skal deltage med 12 Præster enten ved deres Begravelse eller ved en aarlig Sjælemesse.

Ann. Om den forsvundne Klosterkirke haves kun yderst sparsomme Efterretninger. Den har dog sikkert været ret stor og forsynet med Taarn, idet der i en Synsforretning efter Reformationen tales om „Taarnet paa Dueholm, kaldet St. Johannes Kirke“. — Det beskrives som forfaldent.

Der har ikke været saa faa Altre; Brevene giver Besked om adskillige: St. Johannes Baptistæ Alter 1396. — St. Mariæ Magdalænæ Alter 1428. — Vor Frue Alter 1454. — Guds Legeme Alter 1424. 1442. — St. Annæ Alter 1424. — Kirken har haft tilbyggede

Kapeller; i det søndre Kapel nævnes „Alle Sjæles og Engles Alter“ og yderligere „St. Johannis Baptistæ og St. Erasmii Alter“.

— — —

Som man ser, er der i de gamle Breve nævnt ikke mindre end otte forskellige Altre og et Vidnesbyrd om, at der i hvert Fald ved den sydlige Side af Klosterkirken har været opført et Kapel, og der har sandsynligvis været flere. — Det er et betydeligt Antal Altre, som i nogen Grad beviser Kirkens Størrelse.

VII. Reformationen og Dueholm Kloster.

I det foregaaende er der forsøgt paa Baggrund af Diplomatiets Breve at give en Skildring af Klosters Vækst og økonomiske Basis, og Tiden er fulgt fra Grundlæggelsen og til Reformationen. Man ser tydeligt Institutionens uhyre Mægt. Den skyr ikke Midlerne men trænger sig ind paa Borgerne i den lille Stad for at tage Helligaandshuset paa samme Maade som Spedalshedsasylet, og den sikrer sig gennem de „indgivne“ en Mængde Gods, og den har været i Besiddelse af store Rigdomme, da Bladet saa pludseligt vendtes ved den lutherske Kirkerensning.

Mors laa aldrig ved Alfarvej, og det gik meget langsomt med Forbindelsen med Omverdenen. Derfor har de Dueholm Munke sikkert haft Fred til at leve deres eget Liv; selv Stiftskirkens største Kloster, Børglum, laa jo langt af Led. — Derfor var den ny Tids Tanker og den Bevægelse, de medførte, længe om at naa op til den fede Ø i Limfjorden. Allerede i 1530 ophørte den katholske Gudstjeneste i Viborg Domkirke, fordi Borgerne lagde deres tunge Lod i Vægtskaalen og knuste Kirkens stærke Magt. Men naar der ikke kunde holdes Messe, stod Kirken jo i Fare for at miste al sin Godsrigdom, der jo var givet paa Betingelse af, at der holdtes daglige, ugentlige eller aarlige Sjæle-

messer. Folk er altid ømme over Jorden, og holdt Kirken ikke sine Forpligtelser, vilde Arvingerne sikkert fordre Jorden tilbage.

Mester Anders Skovgaard, der var Ærkedegn i Viborg, skrev derfor til Prioren i Dueholm, Jacob Jensen, og bad denne om at afholde den Messe, hvorfor Domkirken havde faaet sin bedste Ejendom paa Fur. Striden var endnu ikke naaet til Mors, saa Dueholm ydede gerne Kirken i Viborg den Tjeneste.

Vi har et Brev fra 1532 fra Jacob Jensen til Anders Skovgaard, hvori han meddeler, at „en Danne- mand fra Nykøbing, hedder Hr. Laurits Jyde, holder den Messe redelig, og han er en god Mand i sit Levned“. — — — I Brevets Slutning er der et Haab om, at alt endnu ikke er tabt, og i et følgende Brev tales der rent ud om de nye Tider. — Meningerne har været stærkt delte, som det kan ses af hosstaaende Citat:

„Vi efterskrevne Jacob Jensen, Prior og Forstander i Dueholm Kloster, Peder Stig hos forskrevne Dueholm og Las Skeel til Jungetgaard, Væbner, gør vitterligt for alle med dette vort aabne Brev, at siden Messer og Gudstjeneste efter den gamle Sædvane blev nedlagt i Viborg Domkirke og kunde der ikke opholdes for det aabne Oprør, Vold og Overfald, der blev gjort nogen Tid forleden, da har ærlig og velbyrdig Mand, Mester Anders Skovgaard, sørget for Messernes Afholdelse i Dueholm Kloster“.

Det er jo ganske tydeligt, at dette Vitterligheds- brev har til Hensigt at svække Arvingernes Krav paa Kirkegodset. — Lige til 13. April 1534 finder vi aarlig Breve om, at der ugentlig er holdt fire Messer. Indtil da synes Dueholm at være usvækket; men med Aaret 1536 kommer selvfølgelig Grænsen for Reformationens Indførelse. — Jacob Jensen faar Lov til foreløbig at tage sig af Klosterets Styrelse, skønt han vedbliver at

være sin Kirke tro, hvad der ikke kan siges om Munke-
 kene, hvoraf flere blev lutherske Præster paa Mors. —
 Han faar ogsaa kongelig Stadfæstelse paa, at alle
 Klosterets Tjenere skal være ham tro og lydige, yde
 ham baade Skyld og Landgilde; men Dueholm er nu
 et kongeligt Len, og derfor maa det fordums Kloster
 baade stille Krigsfolk og betale Skat. — Dette havde
 man allerede for det førstnævntes Vedkommende lovet
 Frederik I. 1523. — Brødrene og Søstrene, det vil
 altsaa sige de „indgivne“, baade Munke, Præster og
 Lægfolk fik sikkert Lov til at bo paa Dueholm til
 deres Død. — Om Mester Jacob Jensen forlyder det,
 at han døde i 1550.

I hans sidste Leveaar fra 1539 var Dueholm un-
 der kongelig Styrelse. Niels Lange til Kjærgaard havde
 laant Kong Kristian den Tredie 1000 Joakimsdalere og
 for disse „gode Penge“ stilledes Klosteret og dets
 Bøndergods i Pant. Han fik imidlertid Forpligtelse til
 at „holde forskrevne Kloster ved Magt med god og
 skjellig Bygning, saa det ikke forfalder, og skal han
 beskikke og besørge Prioeren og de Brødre, som er
 indgivet i samme Kloster, en ærlig og tilbørlig Under-
 holdning til Klæde og Føde efter gammel Sæd og
 Skik“. — Brødrene døde jo efterhaanden, og derfor
 steg Pantet i Ydeværdi; han maa følgelig forhøje
 Laanesummen i 1540 til 2000 Daler og i 1547 til 2500
 Daler. — Den gode Niels Lange har dog aldeles
 utvivlsomt gjort en god Forretning med Kronen, der
 vel næppe har haft fuld Forstaaelse af, hvor meget det
 afsides liggende Jordegods omfattede.

VIII. Lidt om Klosterets Bygning.

Efter Diplomatariet at dømme har Dueholm Klo-
 ster altsaa været en meget anselig Institution, som har
 omfattet mange Bygninger, saaledes Fratergaarden, det

Hus, hvor Brødrene boede, Kirken med dens Kapeller, hvoraf der sandsynligvis har været flere, og dens Taarn, de nødvendige Huse til Tyende og Fæ, Stalde og Lader og endelig de mange Boliger for „indgivne“. — Desuden har der været en Kirkegaard, hvorom de mange Skeletter, der er fundet ved vor Tids Byggeforetagender, bærer Vidne,

Dueholm Kloster har derfor snarest lignet en hel lille By med enkelte store og dominerende Bygninger og en Mangfoldighed af mindre, hvoraf det største Tal ikke i meget har adskilt sig fra Bøndernes Boliger. — Det kongelige Paabud til Lensmanden om at holde Bygningerne vel ved Magt, gik ret snart i Glemmebogen, og det er kun kummerlige Rester, der er tilbage af den fordums Herlighed.

Det er i vore Dage ganske ugørligt at gøre sig en Forestilling om, hvordan Dueholm har set ud; dertil er Ødelæggelsen for fuldstændig. Men i Resens kendte haandskrevne og haandtegnede „Danske Atlas“ med Beskrivelse af Danmark, der findes i det kongelige Bibliotek, er der en Tegning (geng. i Trap: Danmark, 3. Ug. IV B. S. 301), der viser et ret omfattende Bygningskompleks, som altsaa maa have været til Stede paa Resens Tid. — (Peder Hansen Resen 1625—1688). Op over det hele rager Kirken, der synes at have mindst eet Kapel i søndre Side, og Taarnet med Sadeltag. — I Originalteksten til dette Billede staar, at det hele allerede paa Resens Tid var ganske forfaldent. Nord for Kirken ligger Kornhuset, dvs. Kornmagasinet eller Laden, som fordom var „Nonnernes Stue“. — Nonnerne er altsaa de „indgivne“ Kvinder. Det er en lang Bygning med Trappegavle og med en stenmuret Indgang paa Nordsiden. — Her findes der ogsaa en Have, der kaldes Smedens Have. — Øst for disse Bygninger har Resen anbragt en stor ubebygget Plads,

som han kalder „Borgegaarden“, et noget misvisende Navn, der ikke siger meget. Den omringes imidlertid af forskellige Huse: „Kornladen“, „Øksnehuset“, „Kornladen“, „Faarehuset“ o. a. — Blandt Bygningerne findes ogsaa en kortere med Trappegavle, som rimeligvis er Hovedbygningen, hvorefter der endnu er bevaret smaa Rester i den nuværende Museumsbygning.

Nutildags er der kun saare lidt, der minder om den fordums Storhed. Gaar vi op til Museet ad „Dueholm Gade“, kan vi vel nok faa Øje paa de sidste fattige Rester, der trods alt gør sig saa smukt gældende mellem vor Tids Boliger. Men alt, hvad der kunde fylde hin Tids Mennesker med Ærefrygt for Klosterets Magt og Vælde, f. Eks. Kirken med de mange Altre, er helt borte. — I 1573 fik Nykøbing Borgere Lov til at tage den største af de tre Klokker, da disse sjældent brugtes til nogen Slags Tjeneste; i 1614 fik de Lov til at bryde Sten af den „nordre Korskirke“ (heri en Bekræftelse af vor Antagelse, at der ogsaa har været et Kapel paa nordre Side) til Istandsettelse af den da forfaldne St. Clemens Kirke. — I en Indberetning af 1706 siges, at Klosterkirken allerede er „ruineret“; men at der endnu findes et Kapel, som „ikke er til gudeligt Brug“. — I samme Skrivelse siges, at „Munkenes Hus“ (maaske Dormatoriet el. Sovesalen) bruges som Fæhus. — Det ser virkelig ud, som om Klosterkirken i en Periode har tjent Nykøbing som et bekvemt og billigt Stenbrud.

Kirken er jævnet, saa der ikke er Sten paa Sten at finde. Kun i den nuværende Hovedbygning sidder omtrent 25 Alen Mur, der stammer fra det gamle Kloster, og i Mejeriets Vægge er ogsaa endnu nogle Spor at finde. — Det var forøvrigt den Bygning, Resen betegnede som Nonnernes Stue. — Staar man foran Dueholm Museum, kan man ved første Øjekast

se, at der virkelig er noget gammelt, der stikker frem. — Otte af Vinduerne paa Sydsiden har saaledes spidsbuede Bindinger over sig. De viser tydeligt, at de oprindelige Vinduer har været smallere. Svagere Spor findes ogsaa paa Nordsiden ud mod Grønnegade. Under den ældste Del af Bygningen findes ogsaa en Kælder, der er sat af svære Kampesten med Mursten imellem. Loftet er af Eg. — Paa Nordsiden findes en gammel, sikkert oprindelig Kælderglug; de øvrige er af nyere Dato. — Murene er hen mod et Par Alen tykke.

Den vestlige Del af Hovedbygningen er den ældste. Omtrent midt i Huset, hvor Indgangen nu er, forefindes en Tværmur paa omtrent en Alens Tykkelse, og her har man sikkert den oprindelige Østgavl. Klosteraaen, som nu skærer Grønnegade længere mod Øst, er sikkert gaaet lige forbi denne. — Inden den sidste store Ødelæggelse i 90'erne løb den under den østlige Ende af Huset. — I den katolske Tid er der ingen Tvivl om, at Klosteret har haft en meget malerisk Beliggenhed med den da sikkert meget bredere Aa ved den takkede Gavl.

Den indvendige Ødelæggelse af, hvad der er tilbage, er omtrent lige saa fuldkommen som den udvendige. Selv Inddelingen i Stokværk er af ny Dato. — Oprindelig har Huset kun haft een Etage, og over denne Loftet. — I dette findes der forøvrigt noget pragtfuldt Egetømmer, der siges at være hugget i Klosterets egne Skove paa Mors. Der sidder f. Eks. 13 svære Egesparer over den gamle Del af Huset, og det er sandelig Tømmer, man ikke ser Magen til i vor Tids Bygninger.

Ogsaa i Dueholm Mejeri findes enkelte svage Spor af det gamle. — Den nordre Mur hviler saaledes i en Længde af en Snes Meter paa et raat Granitfundament. Det nederste Stykke af samme Mur er utvivlsomt og-

saa fra Klostertiden og har Antydning af Rundbuer. Det hele er dog ødelagt af Tidens Tand.

Der er næsten noget af en hævnende Skæbne i, at en endnu senere Tid skulde fare endnu haardere frem mod Nykøbing Sognekirke, den store, meget smukke St. Clemens Kirke, der nedbrødes i Slutningen af 80'erne forrige Aarhundrede, hvorved Byen berøvedes en statelig Middelalderbygning. — Den røde Murstensbygning, der nu ligger paa tværs af den oprindelige Kirkes Plads, er kun en ringe Ækvivalent. — Af Borgernes gamle Gudehuse, Helligaandshuset og Sognekirken, er der ikke heller ladet Sten paa Sten tilbage, mens det stolte Kloster dog endnu har synlige Levn, som vor Tid vil vide at værne.

Der er noget vemodigt i, at der er handlet saa unænsomt med Slægternes Værk, og at det, som før var stort og mægtigt og skabtes af en stærk og livskraftig Organisation, nu saa fuldstændig er lagt øde, at Forskeren kun med Møje tyder de svage Spor. Den katolske Kirke faldt, Klostrene faldt, og hvad den efterfølgende Tid ikke skøttede om, lagde den øde. — Paa den Plads, hvor fordem Klosterets mange Huse stod, og hvor fromme Mennesker søgte deres Sjæls Salighed ved at søge sig et sidste Hvilested indenfor dets Mure, ligger nu mange smaa Hjem, hvis Beboere næppe tænker paa, at hen over deres Grund gik i sin Tid højtidelige Processioner, eller at den duftende Røgelse, hentet i det fjerne Østerland, og Messens højtidelige Ord sammen med den smukke Korsang har bølget under dristigt spændte Murbuer og stærke Hvælvinger, der var Udslag af en fornem Kunst og en Kultur, som havde erobret en Verden, og at fromme Mennesker knyttede hele deres Tro og deres Livshaab til dette Sted.

IX. Lidt om Diplomatariet.

„Dueholms Diplomatarium“, der i Hovedsagen har dannet Grundlaget for nærværende Afhandling, bestaar af to Papirhaandskrifter i Kvart og findes i den Arnamagnæanske Samling i Universitetsbiblioteket, katalogiseret under No. 875 og 877. Ingen af de to Haandskrifter er fuldstændige, og de er sikkert begge bragt i deres nuværende Stand af Arne Magnussen (1663—1730), og det er formodentlig ham, der har ladet dem indbinde i Træbind med Rester af et Pergamentshaandskrift af gudeligt Indhold. Hvor Haandskriftet ikke var komplet, har han indsat rene Blade.

Den første Bog, der menes at være skrevet mellem 1487 og 1500, er for sin første Halvdels Vedkommendn forsynet med Sidetalt. — Men siden 1741—42 er mange Blade blevet borte; paa dette Tidspunkt afskrev Langebek (f. paa Mors 1710; d. 1775) nemlig begge Haandskrifter. At der 50 Aar før ikke var mere i Behold end i Langebeks Tid, ses af, at Arne Magnussen har ladet tage en Afskrift paa løse Blade; men i den findes ingen Breve, som Langebek ikke har. — Det meste af første Bog er skrevet med samme smukke, faste Haand.

Den yngre Brevbog er skreven 1527. — Aarstallet er anført to Steder. Den synes at skulde være et Supplement til den første, idet der i de to Bøger kun findes et Brev, der forekommer to Gange. Den er af betydelig Størrelse og har sikkert indeholdt alle Adkomstbreve ordnet efter Landsdelene. — Den har rimeligvis været ordnet i to Bind.

Hvordan Brevbøgerne er kommet bort fra Klosteret, ved man ikke. — En Paaskrift bag paa sidste Blad viser, at i hvert Fald den yngre Bog i Slutningen af 16 Hundrederne har været i Abell Andersdatters Eje. Den bekendte Opskriverske af Folkeviser, Anna Krabbe, har set Bøgerne i fuldstændig Skikkelse og ladet flere af Brevene afskrive for at faa Besked om sin fædrene Slægt. Hun har Afskrifter af Breve, der ikke findes mere.

I sproglig Henseende er de to Bøger meget interessante. Første Bind er et sprogligt Mindesmærke fra den sidste Del af det 15. Aarh. og er i Stavemaade og Sprogtone ren jydsk. — Anden Del, der er fra 1527, viser os, hvordan man i denne Landsdel skrev et dansk Skriftsprog og har mange Oplysninger for Sproghistorikere. Man aner gennem de skrevne Ord, hvordan Udtalen har været.

Den meget flittige Forsker og historiske Forfatter, Raadstuearkivar i København, Dr. phil. Oluf August Nielsen (1838—96), der har udgivet en Række af vore gamle Diplomsamlinger, udsendte i

1872 en meget velkommenteret Udgave af Dueholms Diplomatarium. — Hans meget videnskabelige og meget lærde Værk vil ikke alene være Hovedkilden til Dueholms Historie i Middelalderen; men det vil ogsaa for Generationer af danske Sproghistorikere være et Skrift af overordentlig Værdi.

X. Kilder.

Ved Udarbejdelsen af nærværende Afhandling har Forfatteren benyttet lejlighedsvis Ophold i København til Undersøgelser paa det kongelige Bibliotek og der samlet en Række Optegnelser. — Hovedkilden er som nævnt ovenfor Diplomatiets Breve. — For Omskrivningen af det gamle Sprog i Citaterne, der ellers vilde være besværligt at læse for uøvede, er Forfatteren ene ansvarlig. — Af de nedenfor anførte Kilder er de to førstnævnte de lettest tilgængelige og kan i hvert Fald rekvireres fra vore større Biblioteker.

Dueholm Diplomatarium. Samling af Breve 1371—1539, der i sin Tid ere opbevarede i St. Johannesklosteret Dueholm paa Morsø. Udgivet for „Det kongelige danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog“ af O. Nielsen, Dr. phil., Arkivar. — Med 4 stentrykte Afbildninger. København. Gyldendalske Boghandel. Thieles Bogtrykkeri. 1872.

Chr. Villads Christensen: Nykjøbing paa Mors 1299—1899. Udgivet af Nykjøbing Mors Byraad Med et Tillæg af Sognepræst Vilh. Hansen i Nykjøbing. København. Trykt hos Nielsen og Lydicke. 1902.

Erich Pontoppidan: Den danske Atlas. Bind V. 1769. Side 571 o. f.

Petri Resenii: Atlas Danicus. Tom. VI. Tegningen Side 42. Var meget stort anlagt. Forelaa opr. i 30 haandskrevne Bind. Originalen brændt 1728. Her er benyttet Det kgl. Biblioteks Eksemplar af Afskriften.

Hans de Hoffman: Samlinger. Tom. IV. 1759. Samlinger af Publique og Private Stiftelser og Foundationer og Gavebreve, som forefindes i Danmark og Norge, udgivne efter kongelig allernaadigste Befaling og Tilalelse osv. osv.

Bidrag til Ljørslev og Ørding Sognes Historie.

Af G. Th. Gravesen.

Stednavne m. m.

HRA OLDTIDEN STAMMER mange af vore Stednavne. De giver gode Oplysninger fra denne Tid. Stednavnene kan saaledes henvise til Stedets Opdyrkning og Beboelse, kan angive det Sted, hvor Folket holdt Retspleje, ved Ordet Ting, samt oplyse noget om de hellige Steder, hvor Gudsyndelsen foregik.

Det første Navn, der interesserer, er Bynavnet. De sproglige Undersøgelser viser, at der har bestaaet visse faste Regler for Navngivningen. Mangt et Bynavn, der tidligere forekom blot at være en tom Lyd uden egentlig Indhold, har Sprogforskeren givet Liv, saa det nu er i Stand til at fortælle os om, naar Landsbyen blev til.

Landsbynavnene inddeles i Alder efter Endelserne. Alle Stednavneforskere er enige om, at Ing-Byerne (samt Byer, hvis Endelser er *-løse* og *-um*) er de ældste Bynavne. Det er fastslaaet, at Byer med Navneendelsen *-ing* stammer fra Tiden omkring vor Tidsregnings Begyndelse, altsaa før Folkevandringstiden.

Ing-Byerne har for det meste Navn efter Stedets Beskaffenhed eller Beliggenhed. Grundordet i Ing-Byerne er næsten altid en Naturbetegnelse; det vil sige, de har et Naturnavn i Forleddet. Naturbetegnelsen er gaaet over til at blive et fast Navn.

Tager man Hensyn til Stedets Beskaffenhed, ser

man, hvorledes Navnet er valgt efter Stedets Naturforhold. Ørding er Afledning af Ør (Grus), gruset Jordsmon. I Thy og maaske ogsaa paa Mors bruges endnu Ør i samme Betydning af Smaasten eller groft Grus.

Oldnordisk Aurr betyder Grus eller Smaasten; deraf er afledet eyrr (f), en af Grus bestaaende Odde, som stikker ud i Vandet. Disse Ord bliver i Danmark til ør og øre; dette Øre forekommer jævnlig i Danmark som Navn paa en fremspringende Næs, der er belagt med Smaasten og Grus. Det passer med Udseendet af Sognet; thi Ørding har oprindeligt bestaaet af en fremspringende Odde mellem to smalle Fjorde, som fra Limfjorden skar sig et Stykke ind i Øen.

Der er tre Ing-Byer paa Mors, nemlig Tæbring og Tøving foruden Ørding. Disse tre Byer ligger hver i sin Kant af Øen. Her har Folk slaaet sig ned. Mors har været delt imellem disse tre Byer.

Da Mennesket blev Agerdyrker, maatte det blive fast boende, han blev Bonde. De nutidige Byer er næppe en direkte Fortsættelse af de første Bebyggelser i Oldtiden; thi da har Bostedet som tidligere nævnt ligget ved Højene; der har været spredt Enkeltbebyggelse.

Det næste Led i Bosættelsen er Navne, hvis Endelser er -lev (og -sted). I Lev-Byer findes et Personnavn, som maa antages at være Navnet paa den Mand, der har anlagt Landsbyen eller været i Besiddelse af den Ejendom, hvorfra Landsbyen har udviklet sig.

Ljørslev maa sikkert udledes af det olddanske Personnavn Løthær,¹⁾ en Sagnkonge, der nævnes hos Sakso. Endelsen -lev betyder ordret „Efterladenskab“, d. v. s. den en Mand overlodte Besiddelse eller det ham til-

1) Lødderup er af samme Opr.: sml. Lydorstorp i Skaane.

(Red.)

delte Omraade. Vi har det samme Ord (Konunglef) i Kong Valdemars Jordebog, der betegner Samlinger af Jordegods, der er overladt eller tildelt Kongen til Underhold.

Ljørslev (Løtherslef) betyder: „Den Jord, som Løthær har efterladt sig“. Der er her saaledes Tale om personlig Ejendomsforhold. Denne Mand har sandsynligvis ejet hele Omraadet, som han har efterladt til sine Efterkommere, der saa efter ham har givet Byen dette Navn. Derved bevares Mindet om Stamfaderen. Vi kender ikke Aarstallet for Lev-Byernes Grundlæggelse eller Fødsels- og Dødsaaet for Byens Ophavsmand. Men Byen maa antages at være opstaaet paa den Tid, da det paagældende Navn var i Brug. Disse Personnavne, der forekommer i disse Bynavne, er næsten udelukkende Mandsnavne, som vi kender fra Indskrifterne paa de ældre Runesten, og kan derfor bestemme disse Byers Alder til ca. 500—800 efter Kr. F. (Folkevandringstiden), maaske er de ældre, men i hvert Fald maa de henføres til Tiden før Vikingeperioden.

Der har raadet helt andre Kulturforhold, end den Gang Ing-Byerne fik Navne; det var vel den Gang Slægten eller Stammen, der gav Byen Navnet. Jorden er maaske fra at være Slægtens gaet over til at blive Enkeltmands. Stednavne med Personnavne som Forled viser sikkert nok, at Jordfællesejet er afløst af privat Eje.

De Mænd, Lev-Byerne har faaet Navn efter, har sikkert været Stormænd. Lev-Byerne har været Høvdingesæder, idet det synes, at de er lagt som Vagtposter eller Embedsboliger ved gamle Knudepunkter. Sjældent findes Lev-Byerne i Rækker, ofte kun een eller to i hvert Herred. Ganske enkelte Steder ligger disse gamle Høvdingesæder dog i Rækker og Grupper, saaledes omkring Ørding, hvor omkring foruden Ljørs-

lev ligger Sillerslev (af det olddanske Personnavn Sigrath; Sillerslev staves 1520 Seritzløff) og Vejerslev (af Withær ell. Wikær; Vejerslev¹⁾ staves 1203 Witherlef, 1345 Wetterslev). Disse tre Lev-Byer er muligvis anlagte for at sikre Tingfreden i Ørding og Overfarten ved Sillerslevøre til Sysseltinget i Salling; thi Lev-Byerne ligger altid nær ved de Byer, som havde Betydning som Tingbyer eller lignende. Hvor Lev-Byen ikke selv er blevet Tingby, der ligger den nær ved Herredstinget. Lev-Byen gaar endvidere Haand i Haand med en stærk Organisation af den kongelige Styrelse, saaledes som Svend Aakjær har paapeget. Vi sporer Virksomheder af kongelige Embedsmænd „Jarl“ og „Aar“ ell. Aarmænd. I Aarshøj er maaske en Aarmand begravet.

Den ældste Inddeling i Danmark er sikkert Herredsinddelingen, der gaar helt tilbage til Folkevandringstiden. Allerede paa Knud den Stores Tid (1014) synes den nuværende Herredsinddeling at have eksisteret; og i Valdemars Jordebog nævnes alle Herrederne i Danmark. Ordet Herred er beslægtet med Hær og betegnede vistnok oprindeligt et Distrikt, hvorfra Beboerne drog i Krig under en fælles Anfører og udgjorde en Underafdeling af den samlede Hær. Men allerede i Oldtiden har Herredet ogsaa været en Jurisdiktion med eget Tingsted.

Omtrent 2 km syd for Ørding By ligger Skravelsbakke, der kan ses vidt omkring. Det er et af Egnens skønneste Udsigtspunkter. I Oldtiden har denne Bakke nok været Herredets Midtpunkt; thi paa Bakken findes Tinghøj, hvorved der sikkert har været holdt Ting.

Hvis Sønder Herreds Ting nogensinde har ligget her, hvad de tre tilgrænsende Lev-Byer synes at tale

1) Anders Sørensen Vedel har i Opskriften af Visen om Ellen Ovesdatter Formen Varslev; Varslevgaard. (Red.)

for, maa det efterhaanden være blevet et for de fleste Herredsmænd ubelejligt Sted, da det ligger langt ude i Herredets østlige Del. Men der gives ogsaa mange Eksempler paa, at Tingstedet har været flyttet rundt fra een Plads i Herredet til en anden, undertiden endog efter kun et ringe Antal Aars Forløb.

Sønder Herreds Ting har været flyttet flere Gange. I et Adkomstbrev fra 1483, som senere vil blive givet, nævnes dette Ting. Efter Indberetningen til Ole Vorm 1638 var Tingstedet da syd for Mollerup. Naar Tinget flyttedes, toges Tingstokkene med. Nørre Herreds Ting skal være holdt ved Tinghøjen nord for Tødsø, og en mindre Høj ved Siden af den udpeges som Rettersted. Et nødvendigt, men uhyggeligt Tilbehør ved ethvert Tingsted var Retterstedet. De fleste Steder har det været tæt ved Tinget; men der forekommer ogsaa Eksempler paa, at der er Tinghøje uden nærliggende Rettersted. Det blev gerne lagt paa et højt og iøjnefaldende Punkt, paa Toppen af en Høj eller paa en Bakke. Herom minder Betegnelsen Galgehøj og Galgebakke. Hvor Galgen i Ørding har været, kan jeg ikke paavise uden Stednavnet Skravelsbakke eller Aarhøj, som tidligere nævnt, hentyder dertil.

Tingstedet var tit indrettet ved en af Oldtidens Gravhøje. Mulig opsøgte Højen, fordi den kunde yde lidt Læ for Vinden; den var ogsaa et gunstigt Sted, hvis man ønskede at tale til den forsamlede Folkmængde. Da Gravhøjen næsten altid laa paa et Højdedrag, har Hovedgrunden sikkert været, at Højen var et ypperligt Kendingstegn i Landskabet.

Herredets Omraade blev ofte forandret ved Til- og Afgang. Da Adelen og de gejstlige blev mægtige, søgte de Frihed af Kongen til at indrette for dem og deres Bønder et eget Ting, som blev kaldet Birketing. Herred og Birk havde hver sit Tingsted og Rettersted. Lund Len paa Mors havde sit eget Birk.

Samfundsudviklingen førte senere til en Sammenlutning af Herrederne i Sysler. Ordet Syssel betyder oprindelig Forretning, dernæst et Embedsdistrikt, som man havde Embedsmyndighed over. Sysselet viser bort fra folkeligt Selvstyre henimod en overordnet Styremagt, der efterhaanden tager Forvaltningen i sin Haand. Et Syssel var et mindre Omraade, hvorover Kongen satte en af sine Mænd til Bestyrer. Den for Jylland særlige Inddeling i Sysler maa være senere end Herredsinddelingen, som det altid følger.

I gejstlig Henseende hørte Mors under Børglum Stift. Sammen med Hannæs udgjorde Øen et Provsti. Fra 1291—1520 nævnes adskillige Provster, som forestod dette Embede.

I Valdemars Jordebog nævnes 11 Sysler i Jylland, Mors hørte under Salling Syssel. Dette Syssel omfattede Herrederne Mors s. og n. Herreder, Fjends, Rødding, Hindborg, Harre og Salling Nørre Herred.

Salling Sysselting har sikkert været holdt ved den Tinghøj, som ligger mellem Bostrup og Vium. Fra 1375 haves i alt Fald et Sysseltingsvidne udfærdiget i Lyby Kirke; og just i dette Sogn ligger Tinghøjen.

Sysseltingene vedblev at bestaa som gejstlige og verdslige Ting indtil 1527.

I Middelalderen var Mors et Len ¹⁾ for sig. Lensmanden boede paa Lund. Senere kom Øen under Hald Len. Desuden var paa Mors flere smaa Len, saaledes Dueholm, Lund, Skarpenbergs Gods og Streckhals Gods. De to sidste blev henholdsvis lagt under Dueholm og Hald Len.

Arent Berentsen skriver i Danmarks og Norges frugtbare Herlighed om Mors: „Dette Land, saavidt den gejstlige Jurisdiktion anlanges, følger Vendelbo

1) 1334 forlenedes Grev Johan af Henneberg med Mors. 1340 havde Rantzauerne den i Pant og de holstenske Grever forpligtede sig til at indløse den til Hertug Valdemar.

Stift, men al verdslig og Herreds Tingenes Højhed og Herlighed henhører under Hald Slots Len, som er i Ommersyssel i Viborg Stift, alligevel at samme Land tvende smaa egne Len haver, nemlig Dueholm Kloster og Lundgaard.

Efter Reformationen var Mors et kongeligt Len under Dueholm Kloster, hvor Lensmanden boede; men efter Enevældens Indførelse 1660 blev det kongeligt Amt, kaldet Dueholm. 1664 kom det sammen med Ørum Amt (1660—1664) og Vestervig Klosters Amt (1660—1664) til at udgøre Dueholm-Ørum og Vestervig Amt. Efter Plakat af 21. Juni 1794 kom Mors til at høre under Thisted Amt. Dette er dannet af det gamle Tysyssel, Øster Han-Herred og Mors.

Foruden paa Herredstinget og Sysseletinget blev Retsmøderne holdt paa Landstinget. Syslerne var et Mellemlid mellem Herredet og Landet (Provinsen). Ligesom Herredstinget afholdtes for hele Herredet. Sysseletinget for Syslets Beboere, har Landstinget været Samlingsted for hele Landet (Provinsen).

Landstinget bliver saaledes det næste Trin i Udviklingen; det holdtes for Jyllands Vedkommende i Viborg. Det blev det overordnede Instans, i nogle Tilfælde ogsaa den første, idet adskillige Mænd, og særlig de mægtigste i Landet søgte Afgørelse paa Landstinget, fremfor paa Herredstinget. Derfor blev Landstinget efterhaanden Stedet for den endelige Retsudvikling i hele Landet. Det blev det Sted, hvor de nye Retssætninger fremførtes og anerkendtes.

Paa Landstinget bestemtes Krig og Fred, gaves Love og valgtes Konge. Her forhandlede Mand og Mand imellem om Arvesager, Køb og Salg, Ægteskab o. s. v. Alt sligt fik større Gyldighed og Højtidelighed, naar det blev forhandlet i en stor Forsamling i mange Vidners Overværelse. Endvidere behandlede paa

Landstinget større Sager, der kunde falde ud til Dødsstraf eller Landsforvisning.

Bønderne samledes paa Tingene for selv at dømme og give Love; de kaarede tillige Kongen. Paa Tingene kunde enhver fribaaren Mand frit træde frem og tolke sin Villie. Denne Lighed for Loven fandt sit Udtryk i, at Tinget altid holdtes under aaben Himmel.

Fra Oldtiden til henimod Valdemar den Stores Tid blev Dommen for det meste fældet af alle dem, der var mødt paa Tinget; men senere valgte Bønderne et lille Antal Mænd, som skulde hjælpe Dommerne, og disse Mænd kaldte man Nævninger. De skulde tages i Ed af Ombudsmanden, at de vilde dømme ret.

Naar en Mand sigtedes for en Sag, var det fra ældgammel Tid hans Ret som fri Mand at afbejse Sigtelsen ved at sværge sammen med en Kreds af Mededsmænd tagne mellem hans Lige. Ikke alle Sager kunde henvises til Afgørelse ved Mededsmænd. En anden Afgørelsesmaade var Nævnet. Nævningerne undersøgte Sagen og udtalte deres Skøn om det sande Forhold. De skulde paa Tinge sværge om Haandran, Boran, Markran, Vaadegering og Tyveri.

I Jylland havde man endvidere i hvert Herred 8 Sandemænd, to i hvert Fjerding. De skulde have Ejendom i den Herredsfjerding, hvori de var valgt. De blev valgt af Kongen for Livstid og tagne i Ed af Ombudsmanden, at de ikke vilde dømme efter Frændskab eller Gave, men som Ret var (Jydske Lov 2, 14). Sandemændene skulde sværge indenfor Herredet i Sager om Markskel mellem forskellige Byer og Herreder paa Aasterderne og i Ejendomstrætter mellem Kirker og Bønder, medens de paa Landstinget svor om Manddrab, Hærværk, Voldtægt, Kvindetægt og Lemmers Afhug. De skulde ved alle Midler skaffe sig ret Oplysning og sværge baade om det saglige Forhold og

om den retslige Følge heraf for Parterne. Hvad Fler-tallet svor, var afgørende.

Sandemændene fik deres Betaling af den Part, som havde forlangt deres Afgørelse; de fik tilsammen en halv Mark Sølv for hver Sag, hvori de krævedes; den Løn kaldtes Hesteleje, idet Sandemændene jo skulde færdes viden om. Sandemændene i nogle Herreder befaledes 3. Decb. 1582 forskaanede for Ægt og Arbejde, naar de var i Funktion. Ellers skulde de forrette det med Kronens Bønder. Iøvrigt var Stillingen fuld af Ansvar; thi Sandemændene mistede deres Boslod, naar deres Ed blev underkendt.

Til at blive Nævning eller Sandemand krævedes, at man var Adelbonde, ja selv som Mededsmænd kunde kun Jordejere sværge, saafremt Sagen angik Jord. Fæsterne kunde ikke vælges.

De forskellige Slags folkevalgte Nævninger og kongevalgte Sandemænd udtalte sig i Forening eller i Samraad om de faktiske Forhold, mens Tingmændene selv var Domsmagts rette Indehavere.

Lovene gik i Begyndelsen fra Slægt til Slægt uden at være nedskrevne. Senere samledes de og blev opskrevne. Saaledes opstod de enkelte Landskabslove.

Kongens Magt var begrænset af Folkets. Den enkelte Konge faar sin Magt og Værdighed ved Folkets Valg. Fra gammel Tid havde Kongen sin største Magt som Hærens Fører. I Krigstid var Kongen derfor mere den raadende og bydende end ellers.

Kongen var ikke Lovgiver eller Dommer; men Kongen kunde føre Forsædet og styre Forhandlingerne. Han kunde paa Tinge give Raad, ikke udstede Bud. Men Kongens Raad kunde selvfølgelig have megen Vægt. Og efterhaanden arbejdede den Opfattelse sig frem, at den rette Form for Lovgivning var, at Kongen gav Loven og udstedte den; men Tingforsamlin-

gen skulde godkende den; derfor henførte den folkelige Overlevering Lovene til Kongen. Heri ligger Spiren til den senere kongelige Lovgivning.

Det næste Skridt var, at Kongen raadførte sig med de bedste Mænd inden han udgav en Lov, som Lands-tingene maatte anerkende. Senere tog Adelen Lovgivningen i sin Haand. I Tidens Løb greb Kongemagten ogsaa stærkere og stærkere ind i Retsplejen og hævdede, at den øverste Domsmagt tilhørte Kongen. Idet Kongedømmet var stegen fra en blot Værdighed til en virkelig Magt, havde der udviklet sig et vidtforgrenet Embedssystem. Kongen havde rundt omkring i Landet sine Ombudsmænd, højere og lavere, der varetog hans Tarv, oppebar Indtægterne for ham og var Stedfortrædere paa Tingene.

Det ældre Trin var, at naar Tinget havde afsagt sin Dom, var det den forurettedes egen Sag at skaffe sig den Oprejsning, der tilkom ham; men med Tiden tog Kongen gennem sin Ombudsmand dette i Haand. Til Gengæld krævede han og fik Ret til en vis Del af Straffebøderne.

Efterhaanden som Landstinget mistede hele sin lovgivende Myndighed, blev den alene en Slags Overret, der beklædtes af faste kongelige Landsdommere. Den højere Instans bliver da Kongens Retterting. Ved dettes Ophævelse ved Forordningen af 14. Febr. 1661 oprettedes Højesteret. Landstinget vedblev at bestaa, indtil det ved Forordn. af 25. Jan. 1805 afløstes af vore nuværende Landsoverretter.

Kongens Retterting holdtes paa ubestemte Tider og Steder, naar han drog om i Landet. Kongen førte Forsædet. Det var oftest adelige Herrer, der sad som Dommere i dette Ting. Dog kunde man ogsaa træffe, som tilkaldte Dommere, Professorer, Præster, Herredsfogeder, Borgmestere, Byfogeder, Raadmænd og simple Borgere (Rosenvinges gl. Domme).

Selvejernes Deltagelse i Retsplejen ved Nævninger og Sandemænd tabte sig efterhaanden. Allerede i det 14. Aarhundrede gik Dommermyndigheden over til Herredsfogederne i alle verdslige Sager, der ikke udtrykkelig var henlagte under Sandemænds eller Nævningers Paakendelse. Herredsfogeder var Bønder, og de beskikkedes ikke af Kongen, men af hans Befalingsmænd, de kongelige Lensmænd, som de nu kaldes ¹⁾).

Men i Følge Olufs Haandfæstning 1376 og de derefter følgende Haandfæstningers Bestemmelse skulde Lensmanden tage en Bonde eller Bryde fra Herredet til Foged; senere hedder det: „ . . . uberygtede og vederheftige Dannemænd, som skikke Hver Mand Lov og Ret uden Vild“. Det er derfor sikkert med Rette antaget, at Herredsfogedembedet har udviklet sig som en særlig Funktion af Lensmandens ell. den kongelige Ombudsmands Virksomhed. Denne skulde varetage Kronens Interesser, bl. a. oppebære de Bøder, der tilfaldt Kongen. Han maatte derfor nødvendigvis have Indseende med, hvad der foregik paa Ting, og paase, at der intet skete mod Loven. Derimod havde han intet med Domsmagten at skaffe. Til en Begyndelse var Fogderne ikke Dommere, men Lensmandens eller Kronens Repræsentanter paa Herredstingene. Da de var blevet Dommere, overtog Ridefogederne paa de kongelige Slotte og de for hvert Herred ansatte Delefogeder deres oprindelige Hverv. Lensmanden ansatte Delefogeden samt Herredsskriveren.

I Kristian d. I.s Forordning af 1466 for Nørrejylland hedder det: „Fogeder de skulle med vor Villie ej andet gøre end sige Døm og holde Ting retfærdigt“. Denne Bestemmelse er naturligvis Resultatet af en lang forudgaaende Udvikling. Som Bonde af Herredet

---

1) Matzen: Rethistorie: „Jyske Lov kender slet ikke Herredsfogeder“.

har den kongelige Ombudsmands Stedfortræder haft samme Ret som andre Herredsmænd til at gøre sin Mening gældende paa Tinget; men hans Stilling har givet ham større Myndighed, og hans stadige Nærværelse ved Retten har øget hans juridiske Indsigt. I højere Grad end de fleste andre i Herredet har han vidst Besked med alle foregaaende Retshandeler, og hans Udtalelser, naar Dom skulde fældes, har været saa tungt vejende, at han frem for nogen anden i Forsamlingen blev Dommeren.

Frederik d. I.s Haandfæstning bestemmer om Sandemænd, at de ikke skal sværge om Ejendom efter denne Dag, men om Herreds- og Markskel, hvilken Bestemmelse genfindes i de følgende Haandfæstninger.

Med Kristian V.s Danske Lov blev Herredsfogeden den kongelige Embedsmand, der nu selv udnævnte 8 Sandemænd blandt Herredets lovfaste bosatte Danne-mænd. 100 Aar efter gik Sandemændenes Betydning helt af Brug.

Adelen fik efterhaanden stor Indflydelse paa Retsvæsenet. Stillingen som Landsdommer gled i Løbet af det 15. Aarhundrede over til næsten altid at blive beklædt af Adelsmænd, som til Løn for deres Virksomhed fik et Len; 1513 kunde Rigsraadet omtale det som en Haan mod Adelen, som slet ikke kunde taales, at Kong Hans havde gjort en „Vanbyrding“ til Landsdommer. Valget af Herredsfoged laa ogsaa i Adelenes Hænder, idet han blev udnævnt af den Lensmand, under hvis Herred han hørte. Og Lensmanden var altid en Adelsmand.

I Følge Herredsfoged Testrups Relation om Tingene og Tingstederne i Danmark fra 1747: „Tingstederne var indrettede paa Marken med 4 Tingstokke, som i en Firkant laa paa Stene, hvorpaa sad Fogden og Skrивeren m. fl., som administrerede Retten,

saa og de 8 Mænd, som af disse Tingstokke kaldes Stokkemænd, hvilke Ord endnu bruges. Midt paa denne Plads imellem de 4 Stokke laa en stor Sten, som endnu paa Tingstederne er tilsyne; paa denne Sten skulde Tyvene sidde, naar de skulde dømmes, hvilke Stene endnu desaaarsag kaldes Tyvestenen“.

Stenene, der dannede den firkantede Indhegning, skal have været flade paa Oversiden, for at Tingstokkene kunde hvile derpaa. Disse sidste var løse Bjælker eller Planker, der, naar Tinget ikke holdtes, opbevarede under Tag et Sted i Nærheden. For Ødelæggelse eller Beskadigelse var der fastsat særlig Retsforfølgning, og deres Vedligeholdelse paahvilede Herredsmændene,

Ved Tingbordet, der stod foran den ene af Stokkene, sad Herredsfogden og Herredsskriveren (Tingskriveren), der førte Tingbogen; herpaa var Dokumenterne fremlagt ligesom iøvrigt de Genstande, der blev forevist Retten. I den latinske Tid var det altid en gejstlig, der var Herredsskriver; der findes næsten altid en Præst nævnt blandt Udstederne af Tingsvidner. Senere fik man Bønder til Skriver. En saadan Bonde maa være bleven godt oplært i Skrivning i en eller anden god Skriveskole; thi det er næsten altid gode og tydelige Haandskrifter, man har fra den Tid.

Folket stod op uden for Stokkene og fulgte Forhandlingerne. Det siger sig selv, at disse aabne Tingsteder i fri Luft baade Sommer og Vinter i al Slags Vejr maatte volde adskillige Ulæmper. Aaret 1521 paa bød Kristian d. II., at der skulde være Domhus til alle Herreder ved Kirken og ikke ude paa Marken, med et særligt Rum til Dommeren og Besidderne til deri at optage Forhør. Men disse gode Bestemmelser fik kun en kortvarig Levetid. Efter at Kongen 1523 havde forladt Danmark, vendte alt tilbage til den gamle Skik, og Tingstederne lagdes igen ude paa Marken,

hvis de var flyttet ind til Kirkebyen. Først efter Omordningen af Tingene ved Reskript af 13. Marts 1688 blev det almindeligt at søge Ting inden fire Vægge, om der dog ikke overalt blev bygget Tinghuse. Viborg Landsting havde allerede 1552 faaet en øde Klosterkirke overladt.

I Følge ovennævnte Reskript af 13. Marts 1688 fik Morsø to Herreder og Lund og Jegindø Birker anvist fælles Tinghus ved Harrehøj mellem Vodstrup og El sø. Harrehøj ligger ved Skæringspunktet af to Hovedveje, hvorfor Tinghuset af Hensyn til Befolkningen fik Plads her.

Herredsfogden paa Mors indvarslede i Marts 1688, at det næste Møde skulde holdes paa den nye Plads ved Harrehøj. „Men“, sagde han, „da intet Tinghus endnu er opsat, og det kunde hænde sig, at man for Guds strenge Vejrlig ej Retten paa den vilde Mark skulde kunne betjene, bædes enhver møde i El sø hos Josef Ghristensen, hvor Retten indtil videre skal blive administreret“. 1693 var Tinghuset ved Harrehøj dog endnu ikke færdigt, og da det omsider kom i Stand, var det kun en tarvelig Hytte med lerklinede Vægge og Straatag. Dette primitive Tinghus („hvis Vægge Regnvejret nedskyller, og hvis Døre og Vinduesskodder onde Mennesker bortstjæler“) forlodes derfor efter godt en Snes Aars Forløb. Ved Misvise (lukket Brev) af 20/i 1721 tillodes det, at et nyt Tinghus maatte rejses i Nykøbing. (Saml. til jysk Hist. og Top. IX S 353).

Langt den talrigste Gruppe af Bynavne er dem, der er dannet med Endelsen -thorp (i Nutidsdansk -rup, -trup, -strup og -drup). Hvordan disse Byer sædvanligvis opstod, ved man ikke med Sikkerhed; nogle er simpelthen dannede ved, at Mænd fra de gamle Byer, Adelbyer, er flyttet ud og har anlagt en Torp, andre maaske ved, at en Stormand har ladet sine Trælle dyrke ny Jord op.

Ærkebiskop Andreas Sunesen giver den Forklaring af Torp paa Latin, at det er „en By som vides at være opstaaet af en anden“, altsaa en Udflytterby. Endvidere opfattedes Torp paa Land-

skabslovenes Tid som en mindre By, især fordi den var opstaaet paa en anden Bys Mark, jfr. Jydske Lov I 47: er thorp gorth ut a marc . . . oc skil then um hvat til thorp hørær oc hwat til athæl by o. s. v. Det er altsaa Udflytterbyer.

Ligesom Levbyerne altid er sammensatte med et Personnavn, er det Tilfældet med Torpbyerne. Der er altsaa to Lag af Bynavne i de med Personavne sammensatte Stednavne, et ældre indgaaende foran Endelsen -lev (og -sted) og et yngre foran Endelsen -thorp (-bølle og -rød). Af Sprogforskerne regnes som ovenfor nævnt det ældre Lag af Stednavne at stamme fra Folkevandringstiden og det yngre fra Slutningen af Vikingetiden eller den første kristne Tid. Endelsen -lev savnes i de gamle danske Navne i England, hvilket tyder paa, at Navngivning af Byer med -lev i hvert Fald ikke har været almindelige paa Vikingetogenes Tid.

Derimod har Vikingerne baade i Danelagen og Normandiet givet deres Byer Navne, der ender paa -thorp. Landsbygrundlæggelsen fortsattes i den kristne Tid; man ser, at en Del Bynavne (f. Eks. Nielstrup) har til Forled Helgennavne eller bibelske Navne, som først kom i Brug efter Kristendommens Indførelse; men i langt flere indgaar dog Navne fra Hedenskabets Tid, Men med disse Navne kunde man ikke hjælpe sig, naar man skulde forklare Navnene foran -lev. Der maatte man tage Runestene og Sagnhistorien til Hjælp, hvilket altsaa viste, at disse Byer var ældre end de andre.

Disse Resultater er man kommen til ved at undersøge de Personnavne, der dannede første Led i Navnet. I den Tid, da de paagældende Personnavne var almindelige, har Byen rimeligvis faaet Navn.

Vi faar paa denne Maade en omtrentlig Tids-

bestemmelse for disse Navnes Dannelse og dermed paa Byernes Tilblivelse.

Da Landskabslovene som ovenfor nævnt fra det 12.—13. Aarhundrede indeholder Bestemmelse om, hvorledes man skal forholde sig, naar Folk enes om at flytte ud fra Adelbyen og danne Nybyggersamfund, er det rimeligt, at denne Bebyggelse har fortsat sig langt op i Tiden, ja helt til Udskiftningstiden og Udflytningstiden. De er saaledes opstaaet indenfor et meget langt Tidsrum, og har gennemgaaende alle et mindre Jordtilliggende, og forholdsvis faa af dem er Kirkebyer.

Som tidligere anført er der flere Ting, der tyder paa, at der har været en Vikingerede her i Sognene; hertil kommer de mange Torpnavne. Langs Kysten har i Oldtiden været Bugter (Lokkedal) og Fjorde. I disse laa Skibene og lurede paa, om der ikke skulde vise sig et Købmandsskib, som de kunde overfalde og plyndre; thi enten overfaldt de fremmede Skibe, eller ogsaa drog de til fremmede Egne, naar de lyse Sommerdage kom.

De mange Nyanlæg af Torper her i Sognene fra Vikingetiden er sikkert en Følge af den store Rigdom paa Gods og hærtagne Trælle, som Stormændene og deres Sønner bragte hjem fra deres Tog; thi samtidig med, at en Del drog paa Handels- og Vikingetog, dyrkede andre flittigt Jorden. Vi ved fra Runeindskrifterne, hvor stor Anseelse den dygtige Storbondede har nydt, og alt tyder paa, at der er gjort et mægtigt Rydnings- og Opdykningsarbejde i Danmark i Vikingetiden og det følgende Tidsrum.

Paa Torpens Grund har Stormanden opført en Gaard, som har faaet hans Navn; thi den Person, hvis Navn Torpen har til Forled, har sikkert ejet Udflyttergaarden. Mange af vore store Gaardes Navne ender paa -rup, -strup, -trup og -drup. Torpene har

oprindelig kun været Enkeltgaarde. Omkring denne Udflyttergaard er Landsbyen efterhaanden opstaaet. Saaledes har mange af vore Landsbyers Navne oprindelig været Navnet paa en Gaard, og Gaarden har udviklet sig til en By. Men adskillige af vore Torpe er kun smaa Gaarde og har aldrig været andet; de er blevet ved at være en enkelt lille Gaard gennem Aarhundreder.

De Mænd, som gav Torpene Navne, har ikke været de første Mennesker, der fæstede Bo paa disse Steder. Stendysserne og Broncealderhøjene vidner om, at der har boet Mennesker i fjærne Tider. Den Strandskrænt eller Søbred, der havde givet Samleren, Jægeren og Fiskeren rigeligt Udkomme i Stenalderen, var daarligt egnet for Broncealdermanden, der hovedsagelig levede af sine Kvæghjorde og sit begyndende Agerbrug. Først Jernaldermændene med de stærkere og bedre Redskaber kunde rydde Skov og Krat og Sten til Side.

I Ljørslev og Ørding Sogne er 3 eller 4 Torpe, nemlig Vittrup, Storup, Prostrup og maaske Bastrup. I disse Torpe er Landsbyen ikke kommen til Udvikling i Vittrup, Prostrup eller Bastrup, formentlig paa Grund af Jordens Ufrugtbarhed.

Vittrup i Ljørslev bestaar nu af 2 Gaarde; 1688 af 3 Ejendomme. Vittrup, 1435 Wibthorp, forklares uden Tvivl af Mandsnavnet Wipi, Vibe. Som Mandsnavn lever Vive endnu. Saaledes er en af afdøde Lærer Jensens Sønner i Ljørslev døbt med dette Navn (Se Lj. og Ø. Sognes Degne- og Skoleh.).

Udflyttergaarden Prostrup er for længst sunket i i Grus og har ikke engang sat Spor i vor højst mangelfulde Skriftkilder fra Middelalderen. Der er nu kun 2 eller 3 Huse i Prostrup. Forleddet i Navnet Prostrup ved jeg ikke, hvorledes skal udtydes. Skelhøj lig-

ger maaske i Skellet mellem Ørding og Prostrup. Skel skiller mellem Ejendomme eller Strækninger. Skelhøj kan ogsaa være Skelverhøj; dette Navn skriver sig saa fra en Vikingekonge ved Navn Skelver.

Sydøst for Ørding er Bastrup Agre. Bastrup kan være et forsvundet Bebyggelsesnavn. Forleddet skulde da stamme fra Mandsnavnet Basti; men Bast kan ogsaa sigte til Trævækst. Det har ikke været Navnet for et bestemt Træ eller bestemte Buskvækster; men for en Bevoksning af Træer, hvoraf der i sin Tid er blevet taget Bast, som er en Bestanddel af et Træ eller Busk i sin Helhed. Basten brugtes til at lave Fletteværk af og til Snoning af Reb; den fangne blev „bastet og bundet“. Man anvendte til Tove mest Bast af Lind. Linden lagdes i Vand, for at Basten kunde udskilles fra Barken.

Omkring Udflyttergaarden Storup rejste sig efterhaanden en lille By af smaa Gaarde og Huse. Storup indeholder maaske det olddanske Navn Stari; men der findes enkelte Torpbyer, hvis Forled ikke er et Personnavn, f. Eks. Skovstrup, Sørup o. s. v. Maaske Forleddet henviser til Naturforhold, som var ejendommelige for Stedet, da Udflyttergaarden fik Navn. At der har været Skov i Storup er tidligere anført. I Dueholms Diplomatarium staves Storup 1422 Stordop; i Oldnordisk er Stord = Smaakrat.

Foruden Torpene er der i Sognene nogle Enkeltgaarde. Før Udskiftningstiden kaldtes de Enestedgaarde, d. v. s. enliggende Gaarde, der har Jorden for sig selv, medens Landsbyen har sit i Fællesskab. Disse Gaarde er fremkommen paa ubenyttede Strækninger; deres Navne har enten Endelsen -by eller er hentede fra Naturforhold; de har haft deres Oprindelse alt under Oldtiden. Det er sikkert Tilfældet med Visby i Ørding. Navne med Endelsen -by er ikke, som Torpe-

navnene sammensatte med Personnavne. Til Endelsen -by er knyttet Natur- eller Kulturforhold, som har været ejendommelige for Stedet. Forleddet Vis, maaske af Vese, Sump, Morads. Det passer i alt Fald med dens Beliggenhed ved en Sumpeng.

Ordet By findes i Oldnordisk som Betegnelse for en enkelt Gaard.; men i Danmark er det blevet Navn for en samlet Bebyggelse, dog maaske med Enkeltgaarden som Udgangspunkt. Navne med Endelsen -by menes ikke at være kommen frem før Tiden 700. De sidste 20 Aar er den blevet kaldt Visbygaard.

Mange Enkeltgaarde er opnævnt efter en eller anden Ejendommelighed i Naturen i Nærheden af den, saaledes Højris i Ljørslev. Ris, Krat, al Slags Træ- og Buskskov; der maa altsaa have været Kratskov paa Stedet, da Gaarden blev anlagt.

Af Enkeltgaarde er endvidere Nebel (nu Kristinedal) i Ljørslev. Nebel, ældre Nybøl (bøl, ældre boli; Afledning af Bol, Bolig) hvilket betyder et nyt Beboelsessted.

Baade i Ørding og Ljørslev er Hedegaarde, enlige Gaarde, der er anlagte paa en skarpere Egn uden for Landsbyen. Hedegaard i Ljørslev og Nebel blev godt 100 Aar efter Reformationstiden købt til Højris, hvorfra Nebel 1849/50 blev atter udskilt.

Den store Rigdom paa Penge og Trælle, som Vikingetiden bragte Landet, skaffede som ovenfor nævnt Stormændene Anvendelse for ved Nyanlæg af Landbrug. Torpen er sikkert en Avlsgaard paa ny Jord, som Stormanden har ladet opdyrke ved sine Trælle; den er derefter blevet beboet af en Bryde. Bryderne var oprindelig Forpagtere, der enten alene eller for Husbondens Regning eller i Fællesskab med denne drev den af dem beboede Gaard. I Modsætning til Torpene beboede Ejeren og drev personlig de Enestedgaarde, som bærer Naturnavne.

Her har vi altsaa faaet Overblik over den Kreds af Udflyttersteder, der i Folkevandrings- og Vikingetiden, helt ned i Middelalderen, har rejst sig uden om Ørding. Stednavnene kan saaledes oplyse noget om, hvor gammel Bebyggelsen er. Og vi har nu faaet en omtrentlig Tidsbestemmelse for foran nævnte Bebyggelsesnavne og dermed tillige for Byernes Tilblivelse.

Norden for Vittrupgaarde i Ljørslev er en Mark, som kaldes Thorsted. Der er Oldtidsklang i dette Navn. Endelsen -sted, den gamle Form for -stath, betyder oprindelig et Sted, hvis Sammensætning angiver dets Bestemmelse som Offersted eller Bopæl. Endelsen -sted kan ogsaa betegne „en Gaard“. I Forleddet i Stednavnet Thorsted ligger maaske selve Navnet Thor, men det kan ogsaa være Personnavne: Thord, Thorer, Thorsten o. s. v. En af Asaguderne var Thor, Tordenens og Torsdagens Herre. Han var Retsgud, Krigsgud og Bøndernes Gud. Man gjorde Tordenguden til Frugtbarhedens Herre, fordi det var ham, der sendte den svangrende Tordenregn.

Hammerslag ved Auktioner stammer fra Thors Hammer, og ofte holdt man Retsting og Herredsting paa Thors hellige Dag, Torsdag.

Der gaar utallige Sagn om Thors Kamp med Jætterne. Thor var den folkekæreste af alle Guderne; han er lige saa god, som han er stor, og han viste sin Godhed i sin Virksomhed, som han udøvede paa en meget praktisk Maade. Thor var Sandhedsforkæmperen, men Løgnen forpupper sig for ham. Han mangler Kløgt, og derfor rammer hans Hammer lige frem i Luften; men Thor var jævn og ligetil. Han blev Bondeven, en demokratisk Folkegud. Talrige Helligdomme er ogsaa viet ham. Thor har maaske efterladt sig et Minde i Thorsted, hvor der saa har været en Thorshelligdom. Helt umuligt er det ikke, at Navnet stammer fra den

fremtrædende Gud Thor. Mange Stednavne indeholder nemlig Navne paa Nordens gamle Guder. Navnet viser da, hvor denne Gud har haft sin Helligdom og bærer Vidnesbyrd om den gamle Gudsdyrkelse. Dette hellige Sted har da været viet Thor og har været Offersted; thi Offerstedet var hellig Jord for vore gamle hedenske Forfædre. Vilde man opnaa noget hos Guden, ofrede man til den. Ofring kaldtes paa gammel nordisk Maal at „blote“. Naar Goden (Offerpræsten) havde slagtet Offerdyret, øste han Blodet op af Offerkedlen og stænkede det paa den forsamlede Mængde; dernæst blev Offerkødet ædt.

Det menes, at samtidig med Levbyernes Grundlæggelse indførtes Dyrkelsen af Thor. I Nærheden af Gudestedet boede Høvdingen. Offerpræst og Høvding forenedes i een Person.

Et andet Stedminde er Smørdal, Smørkær. Forledet er stavet Smør, og det er sikkert det nuværende Ord Smør, der er indgaaet i dette Navn. Smørdal kan være et forblommet Udtryk for en fed Græsgang, men det kan ogsaa være Mindelser fra en Tid, da man ofrede Smør for at opnaa en Gunst.

Her i Landet har Solen været ivrig Genstand for Dyrkelse. Man bragte Solen et Offer af Smør. Smørklatten blev sat ud paa en Sten, hvorfra Solen ligefrem slikkede det op. Smørdal har da været Stedet, hvor denne hedenske Ofring fandt Sted. I Smørkær har Rensningen af den Sten, man anbragte Smørret paa, fundet Sted.

Stednavnet Hestholm minder maaske om Hesteofring. Heste ofredes ved at druknes. Hestholm har sikkert sit Navn af Offerheste. Denne mærkelige lille Holm, som har været landfast, ligger ude i en Mose, som i Oldtiden har været en Sø.

De gamle Gaardtyper.

Af *Johan P. Hovmøller.*

 ER MAN UD OVER VOR KÆRE Ø, kan man næsten ikke undgaa at lægge Mærke til, at bygningsmæssig set er Mors ikke nær den samme nu, som før Krigen. Der er i de sidste 20 Aar foregaaet en gennemgribende Forandring af Bygningerne ud over Øen, idet man nu for det meste kun ser velbyggede Huse og Gaarde, med smukke, pyntelige og rummelige Bygninger. Selv fremmede, som kommer til Mors, undres over at finde saa mange nye Bygninger paa Landet, medens det kun er faa rigtig gamle Bygninger, man træffer paa. Dette undlader naturligvis ikke at give Øen et vist solidt Præg.

Det var Krigsaarene med deres næsten eventyrlige Pengerigelighed, der bragte Evnen og Lysten til at leve og færdes i nye, smukke og rummelige Bygninger. Nu, da Tiden i allerhøjeste Grad er en Modsætning til Krigsaarene, kan det muligvis hænde, at en eller anden er kommet i Tanker om, at de dog maaske var lovlig raske i Vendingen, da de rev de gamle Bygninger ned, der i mange Tilfælde kunde have gjort god Fyldest gennem flere Aar frem i Tiden.

Enhver Egn i Landet har sikkert sit Særpræg med Hensyn til Bygninger, og Mors har uden Tvivl haft sit. Med Hensyn til Beliggenhed, da laa de gamle

Huse og Gaarde som Regel ved et Engdrag, i en Lavning, eller paa et andet Sted, hvor Bygningerne ligesom smeltede sammen med Landskabet uden at være særlig fremtrædende. For en Del skyldtes dette maaske Hensynet til Vandforholdene, idet der paa de lavere Jorder almindeligvis var lettere Adgang til Vand end paa de højere. Hensynet til Blæst og Storm har dog sikkert ogsaa spillet nogen Rolle ved Valget af Bygningernes Beliggenhed.

Bindingsværksbygninger har ikke været særlig almindelige paa Mors, i al Fald ikke saa sent som i mange Egne af Landet. Her paa Sydvest-Mors har jeg kun set fem Bygninger, hvor Bindingsværk har været benyttet ved Opførelsen. Af disse fem er nu kun een tilbage, nemlig Laden i Fruergaard i Fjallerslev, der ejes af *Kr. Græsborg*. De andre nu nedrevne Bygninger, der dog for det meste kun delvis bestod af Bindingsværk, var den nu nedbrændte Lade i Ørndrup, og den af Lærer *Saabye* i „Historisk Aarboeg f. M.“ 1924/25 beskrevne Præstebolig i Karby, samt Laden i *Kr. Bachs Gaard* i Karby lige syd for Skolen. Endvidere den gamle Lade i „Votborg“ i Tæbring.

De gamle Bygningers Indretning skal ikke her behandles. Dette er baade godt og udførligt gjort i tidligere Aargange af Aarbogen, bl. a. af Lærer Skyum, *Kr. Søndergaard* og August F. Schmidt.

I vor Tid er den firelængede Gaard vel nok den almindeligste; men saaledes har det ikke altid været. Den eenlængede Gaard er utvivlsomt den ældste Form for det danske „Længehus“. Som Beboelseshus fandtes det eenlængede Hus allerede i Oldtiden her paa Øen, Derom har Professor *Hatt* skrevet en meget interessant Afhandling i Aarbogen for 1929.

En anden meget almindelig Gaardtype her paa Øen var den tolængede Parallelgaard, hvis to Længer

laa paa hver sin Side af en Gaardsplads. Denne Bygningstype, der bygningshistorisk set indtager en Plads mellem den ældre eenlængede Type og den yngre tre og firelængede Gaard, var tidligere ret udbredt her paa Sydvest-Mors.

Forskellen mellem Anvendelsen af een eller to Længer ligger rimeligvis i et socialt Forhold, idet den enlængede Type, selv om den var af en betydelig Størrelse, hvad Bygningerne angaar, især tilhørte det mindre Landbrug, medens den tolængede Gaardtype tilhørte det større.

Paralellgaardens tidligere Udbredelse kan paavises næsten i hvert Sogn her paa Sydvest-Mors, men i vore Dage er Typen omtrent helt udryddet.

Saaledes fortæller den 78 Aar gl. *Niels Futtrup* i Karby, at de to Ejendomme, der ligger nord for Karby Skole paa hver sin Side af Vejen, og som nu ejes af Morten Madsen og Martin Andersen, før i Tiden var samlet under et, og at Bygningerne, der laa øst for Vejen, bestod af to Længer, der laa parallelt over for hinanden. Ligeledes fortæller han, at den Gaard, der ligger lige syd for Karby Skole, Nørgaard kaldet, tidligere var en tolænget Parallelgaard. Her bestod som foran nævnt en Del af Laden af Bindingsværk.

Paa Karby Mark var ogsaa et Par af Gaardene tolængede Parallelgaarde, fortæller han, saaledes den Gaard, hvori gl. Peder Krogh boede, og Niels Kristensens, der hvor nu Mads Markussen bor.

I Torp var flere af Gaardene tolængede Parallelgaarde lige til Udskiftningstiden, bl. a. „Futtrup“ og „Kærgaard“, og ligeledes mener han, at Laust Hyldigs Gaard i Næs var en tolænget Parallelgaard. Ogsaa paa Agerø var en Del af Gaardene tolængede Parallelgaarde, saaledes Bols og Kankelborgs Gaarde. Denne sidste skal være delt mellem „Odgaard“ og „Damgaard“.

Angaaende Hvidbjerg Sogn fortæller *Povl Riis* i Rakkeby, der er 72 Aar gl., og som er født der, at „Vestergaard“ i V. Hvidbjerg, der nu er nedlagt, var en tolænget Parallelgaard, og „Bovbjerg“ og „Kirkegaard“ i Ø. Hvidbjerg ligeledes, samt den Gaard, hvori P. Horsager nu bor. Ogsaa Søndermølle ved Rakkeby var lige til den seneste Tid en tolænget Parallelgaard.

Den 69-aarige *Martin Hyldig* i Tæbring fortæller, at Bakgaarden og den Gaard, hvori Kr. Futtrup nu bor, tidligere var tolængede Parallelgaarde, og der menes, at Præstegaarden før Branden i 1840-erne ogsaa var en tolænget Parallelgaard.

Den 77 Aar gl. Murer *Kr. Majgaard* i Tæbring fortæller, at flere af Gaardene i Rakkeby tidligere var tolængede Parallelgaarde, saaledes Nørgaard, Meylfor ¹⁾ og den Gaard, hvori Johannes Mark nu bor, og muligvis flere.

Hvad her er fremdraget, er kun et lille Udsnit af Beskrivelsen af en enkelt Egn. Dette er gjort for at vise, hvor udbredt den tolængede parallelle Gaardtype har været paa disse Egne for det noget større Landbrugs Vedkommende.

Jævnside hermed fandtes den eenlængede Type for de mindre Brug i ret stor Udstrækning, og ganske enkelte findes endnu; men der er i de sidste 20 Aar forsvundet mange af disse lave straaetækte Huse, der laa spredt ude i Yderkanterne af Sognene. Ofte er to Huse lagt sammen, saa der nu findes et langt større Jordareal end før, og derfor kræves nye og større Bygninger, hvor Stuehus er for sig og Kostald og Lade for sig.

1) Meylfor er et noget sjældent Gaardnavn. Gaarden nævnes i gamle Protokoller i Sogneraadsarkivet og flere Steder, og dens Beboere blev tidligere i daglig Tale kaldt Meylfor efter Gaarden. Navnets Oprindelse kan muligvis stamme fra, at der i gamle Dage igennem Gaarden førte en Vej, der laa midt imellem to andre Veje. Mejlfa; sml. det gamle Navn for Middelfart.

I de gamle tolængede Parallelgaarde var den ene Længe almindeligvis indrettet til Beboelseshus med Tørverum og Plads til Fjerkræ, medens den anden Længe benyttedes til Fæhus og Lade.

De gamle morsingske Bønderbygninger var opført som Udskudshuse, og ofte var Udskuddene saa lave, at de næsten naaede Jorden. Disse Udskudshuse kaldtes ogsaa Højremshuse, oplyser *H. Zangenberg* i „Danske Bøndergaarde“, paa Grund af de inden for Husets Ydervægge staaende 2 Stolperækker, der var gennemgaaende i hele Husets Længde og foroven bar de saakaldte „Højremme“, hvorpaa det egentlige Tagværk hvilede. Bjælker, Stolper og Højremme var ofte afstivede indbyrdes ved Skraabaand. Ydervæggene, der som Regel var meget lave, bar da kun Halvdelen af det Tag, der dækker over Rummet mellem Ydervæggens Stolper og Højremmen, det Rum, der kaldes Udskuddet.

Undertiden savnedes Udskuddet helt paa Bygningens ene Længdevæg, og Bygningen blev da toskibet. For Stuehusenes Vedkommende var Udskuddet borttaget ud for Bygningens Stuer paa den ene Side af Huset, medens det ellers var ført rundt langs begge Gavle.

I flere af de ældste firelængede Gaarde foregik Indkørslen til Gaardspladsen gennem en Port i en af Udlængerne. I mange Egne af Landet skete Indkørslen til Gaardene gennem en Port i de over for Stuehuset liggende Lader; men saaledes var det ikke paa Mors. Her var Porten i en af Sidelængerne og altid i Nærhed af Stuehuset. Af disse sammenbyggede og indlukkede Gaarde er nu kun ganske enkelte tilbage. Her levede fordem Slægter, der var i Besiddelse af Nøjsomhed og Hjælpsomhed, og hvis daglige Liv formede sig, som var de et lille Samfund for sig selv,

idet Døre og Porte ikke stod altfor aabne mod Yderverdenen.

En Bygningstype, der adskiller sig ret betydeligt fra den tolængede parallelle Gaardtype, er *Vinkeltypen*, som muligvis er opstaaet ved en senere Tilføjelse af en Ladebygning som Sidefløj til et oprindeligt eenlænget Hus. Vinkeltypen, som paa morsingsk udtales: „krum Ste“, var tidligere en ret udbredt og yndet Type, som imidlertid nu er afløst af de saa moderne Bygninger, hvor Stuehus er for sig, og Stald og Lade for sig, bygget vinkelret for Stuehuset uden at være sammenbygget.

I de mange smaa Gaarde af Vinkeltypen indeholdt den Længe, som maatte betragtes som Hovedlængen, i Almindelighed baade Beboelse og Stald, medens den anden Længe var bygget som Lade.

En Gaardtype, som just ikke har været almindelig, men som dog fandtes flere Steder paa Mors, var de saakaldte „Tvillinggaarde“. Det var Gaarde, der var sammenbyggede parvis, saaledes at begge Gaarde nøjedes med eet Stuehus, og hvor Udhusene laa paa paa begge Sider af dette. Af saadanne Gaarde fandtes her paa Egnen „Blaabjerggaard“ i Rakkeby Sogn og „Votborg“ i Tæbring Sogn.

I de gamle morsingske Bønderlader var Indkørslen altid tværs gennem disse, og ofte, naar der var Tale om større Bygninger, var der flere Gennemkørsler. Ladeportene var som Regel meget lave, saa det var kun smaa Læs, der kunde køres med. Paa de store Gaarde havde man Kørelader, hvor Gennemkørslen foregik langs den ene Side af Bygningen, som Regel den ydre Side, medens man nu altid bygger saaledes, at Gennemkørslen findes i den indre Side, mod Gaardspladsen.

De gamle Stalde var baade snævre og lave, ja,

saa snævre var de, at man ikke kunde færdes i Grebningen mellem Rækkerne uden at blive dasket af Kreaturerne Haler. Selve Baasene var altid meget høje, saa Kreaturerne stod næsten med Ryggen mod Loftet. Muligvis havde det sin Grund i, at der jo aarlig blev solgt Kreaturer, og de synede da mest, naar Baasene var meget høje. De gamle Stalde var omtrent ens indrettet. I den Ende, som var nærmest Stuehuset, fandtes Hestestalden, dernæst Hakkelselo og Karlekammer paa hver sin Side af en Gang. Derefter kom ned mod Laden Kostalden med Vandingsbaas i den Side ud til Gaarden, hvor Brønden som Regel var lige udenfor.

Den anden Længe var ligeledes baade lav og snæver, ofte kun 9 Alen bred. Det hændte, at Bjælkerne var lagt paa Murene og „Remmen“ ovenpaa. Der var saaledes ikke megen Plads i de gamle Bygninger; men Omsætningen var lille, og Fordringerne var ikke store. Man kunde saa udmærket komme afsted med det, selv om det ikke altid var lige let.

Den rivende Udvikling af vort Landbrug i de sidste 50 Aar har ført en stærk Udslettelse med sig af de gamle Bønderbygninger, idet de har maattet omdannes eller nedrives for at give Plads for Bygninger, der var mere passende for Nutidsbrug. Denne større Omsætning i Landbruget kræver først og fremmest Plads. Hvor man i de gamle Bygninger maatte færdes i Halvmørke, der færdes man nu i Lys og frisk Luft. Er der en enkelt Krog, som ikke er fuldt oplyst, saa drejer man paa en Knap, og det elektriske Lys skal nok vide at lyse enhver Krog op; men det gaar vel ofte saaledes, at er man kommet op af den ene Grøft, kører man straks efter i den anden.

Inden jeg slutter, vil jeg gerne omtale en Ting, som hørte nøje med til de gamle Bønderbygninger

uden dog at være direkte forbunden med dem. Det er de Bindesten, som saa at sige fandtes ved hvert eneste Hus og Gaard paa Landet her paa Øen. Naar der kom fremmede til Huse, og det var Mandfolk, var de for det meste ridende, og man red da hen til Bindestenen, hvor man bandt Hesten ved en af Ringene.

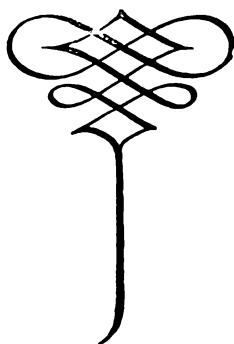
Det er gaaet med Bindestenene som med saa meget andet gammelt. De er nu forsvundet. Dog har Bestyreren af „Morslands historiske Musæum“, Apotheker *R. Olufsen*, været saa fremsynet at bjerge nogle enkelte Stykker ind til Museet, hvor de er smukt anbragt i Haven. Da mange af disse Bindesten havde Indskrifter, der fortalte om de skiftende Slægters Navne og Aarstal for Ejertiden, hørte de i allerhøjeste Grad med til de gamle Bønderbygninger.

Ogsaa Inspektør *Kai Uldall* fra Nationalmuseet har interesseret sig for de morslandske Bindesten, idet han har fotograferet Bindestenen her i Gaarden, hvilket Fotografi findes i Nationalmuseet. Inspektøren udtalte ved denne Lejlighed, at saadanne Bindesten ikke havde været saa almindelige andre Steder i Landet, men var specielt morsingske.

De gamle Bønderbygninger afspejlede det danske Bondelivs Kulturudvikling gennem Tiderne, og det var jo i dem, det gammeldags Liv levedes; men de gamle Bygninger med de lave, hyggelige Længer og de mosgroede Straatage bliver sjældne nu om Stunder. De bar paa saa mange Maader Vidne om Forfædres sparsommelige Liv og store Nøjsomhed, og der var ofte over dem en særegen romantisk Skønhed, der var vævet af den omgivende Natur, af deres eget arkitektoniske Præg og af de Sagn og Minder, der hørte hjemme paa Stedet, ligesom Stuerne i disse gamle Bygninger ofte havde et ejendommeligt og særegent hyggeligt Præg. Selv om Livet, der levedes i disse Stuer,

ikke kendte til vor Tids mange kulturelle Fremskridt, havde det ofte en Dybde og en stiltfærdig Inderlighed, som maaske ikke saa ofte findes i vor Tids nye Huse.

Det er først i de senere Aar, at en systematisk Undersøgelse af disse Bygninger er foregaaet her i Landet. Grunden til, at der indtil for kort Tid siden, kun er skænket Bønderbygningerne ringe Opmærksomhed, er uden Tvivl den, at de fremtraadte meget beskedent, og ofte var af et saa uanseeligt Ydre, at de næsten smeltede sammen med Landskabet, hvori de fandtes, og af den Grund var man muligvis tilbøjelig til at overse dem. Kunstnerisk set havde de maaske heller ingen særlig Værdi; men deres historiske Værdi var af stor Betydning. Godt er det, at forstaaende Mænd har taget Opgaven op, inden det blev alt for sent; thi Kendskabet til de gamle Bønderbygninger er ganske uundværligt for dem, der vil sætte sig ind i Sæd og Skik hos den danske Almue.

Indhold.

	Side
<i>Johannes Tholle</i> : Havedyrkningen paa Mors gennem skiftende Tider... ..	3
<i>August F. Schmidt</i> : Kongesagn paa Mors ...	63
<i>Marius Dahlsgaard</i> : Dueholm Kloster, Hoved- linierne i dets Historie i den katolske Tid.	74
<i>G. Th. Gravesen</i> : Bidrag til Ljørslev og Ørding Sognes Historie.....	98
<i>Johan P. Hovmøller</i> : De gamle Gaardtyper ..	119

XIV
1932